Septimiu Chelcea

Metodologia elaborării unei lucrări ştiinţifice

Septimiu Chelcea

Metodologia elaborării unei lucrări ştiinţifice

Bucureşti, 2003
comunicare.ro

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy“
Strada Povernei 6–8, București
Tel./fax: (021) 313 5895
E-mail: editura@comunicare.ro
www.comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Cuprins

Studenţilor mei de ieri, de azi,
poate şi de mâine

Lista tabelelor

Lista figurilor

Mulțumiri

La elaborarea acestui ghid de redactare am primit ajutor din partea mai multor instituții şi persoane, față de care îmi exprim recunoştința.

Programele doctorale şi de mobilitate universitară, coordonate de profesorii Ilie Bădescu, Maria Voinea şi Elena Zamfir de la Universitatea din Bucureşti, mi-au oferit prilejul de a mă documenta în bibliotecile unor universități prestigioase din SUA (Universitatea Columbia şi Universitatea Tiffin), Marea Britanie (Universitatea Politehnică Anglia, Cambridge) şi Suedia (Universitatea din Umea). *Gratias vobis ago!*

Apariția lucrării nu ar fi fost posibilă fără sprijinul moral şi logistic din partea conducerii Facultății de Comunicare şi Relații Publice „David Ogilvy“ din cadrul Şcolii Naționale de Ştiințe Politice şi Administrative. Profesorii Cornel Codiță, Grigore Georgiu şi Dumitru Iacob de la SNSPA au avut bunăvoința de a citi manuscrisul. Nae Georgescu, profesor la Universitatea „Hyperion“, a revizuit termenii şi expresiile în limba latină. Le mulțumesc pentru colegialitatea lor generoasă.

The last, but not least, le mulțumesc domnului prof. univ. dr. Paul Dobrescu, Decanul Facultății de Comunicare şi Relații Publice „David Ogilvy“, şi domnului Alin Zăinescu, directorul economic al Editurii Comunicare.ro, pentru apariția în timp util a celor două ediții ale acestui ghid de redactare în domeniul ştiințelor socioumane.

Prefață la ediția a II-a

În urmă nu cu mult timp – aş fi de-a dreptul pedant să vă spun că era spre sfârşitul lui decembrie anul trecut, într-o zi de miercuri după orele de curs, adică la 14^{05} – un student m-a întrebat la ce librărie ar mai putea găsi *Cum să redactăm*... „Nu cred să mai fie la vânzare" – i-am spus –, adăugând: „O carte bună se epuizează rapid, dacă este tipărită într-un tiraj mic"! A „zâmbit a râde", fapt ce m-a făcut să-i recomand o lectură inteligentă: *Come si fa una tesi di laurea* de Umberto Eco (1977), tradusă în douăsprezece țări, din Portugalia (1980) până în Federația Rusă (2001). Versiunea în limba română a apărut în anul 2000. A mai trecut un timp şi am fost din nou oprit de acelaşi student. „Totuşi, am nevoie de *Îndrumarul* dv.". Mă întreb şi acum cu ce l-ar fi putut ajuta mai mult *Cum să*... decât *Come si fa*…? Nu am găsit alt răspuns „mai plin de modestie" decât acela că lucrările sunt complementare: profesorul de semiotică al Universității din Bologna, distins cu titlul de *Doctor Honoris Causa* de douăzecişinouă de universități din întreaga lume, le arată studenților cum să conceapă o teză de licență, iar Septimiu Chelcea cum să prezinte ce au conceput, cum să pună în pagină gândul lor. Aşa s-a născut ideea unei noi ediții a ghidului de redactare în domeniul ştiințelor socioumane.

Actuala ediție nu are trufia de a fi „nerevăzută", dimpotrivă. Am căutat să elimin erorile ce au învins vigilența sau ştiința autorului la data publicării primei ediții, graba sau păcatul „conştiinței ațipite". Am completat vechiul text cu mai multe exemple, rezultate din lecturi recente şi din analiza lucrărilor de licență aflate la biblioteca Facultății de Sociologie şi Asistență Socială de la Universitatea din

Bucureşti sau susţinute la Facultatea de Comunicare şi Relaţii Publice „David Ogilvy“. M-am călăuzit după dictonul *Amicus Plato, sed magis amica veritas* când am pus în discuţie unele texte ale colegilor de breaslă. Îi asigur de bunele mele sentimente. Cu bună ştiinţă, am folosit frecvent expresii în limba latină. Dacă am exagerat, ceea ce nu cred, să se ia în consideraţie scopul didactic al lucrării. Am confruntat textul primei ediţii cu recomandările din *Guide de presentation d'un raport de recherche* întocmit de Marc A. Provost, Alain Michel, Yvan Leroux şi Yvan Lussier (1993/1997). Subcapitolul despre evitarea plagiatului, ca şi cel referitor la reprezentarea grafică a datelor din cercetările cantitative, sunt pentru prima dată publicate în această ediţie. Am dat deoparte din vechiul text ce mi s-a părut acum a fi de prisos. A rezultat, sper, o unealtă intelectuală mai ascuţită.

Septimiu Chelcea

15 ianuarie 2003

Dorinţa de aprobare este, probabil, instinctul cel mai profund al omului civilizat.
W. Somerset Maugham (1919)

Cuvânt înainte

Acest „ghid de redactare“ se adresează celor care nu au voie să se abată cu nimic de la scrierea corectă a lucrărilor lor: studenţi, doctoranzi, tineri cercetători, în general, celor din domeniul ştiinţelor socioumane, în special. Savantul spaniol Santiago Ramón y Cajal (1852–1934), adresându-se cercetătorilor începători, le atrăgea atenţia „să nu uite că dreptul de a greşi se tolerează numai celor consacraţi!“ (1897/1967, 153).

Cuvântul „redactare“ (lat. *redactum*) are în limba română un înţeles dublu: a formula în scris un act oficial, o scrisoare etc. şi a pregăti pentru multiplicare un manuscris. În cele ce urmează am în vedere ambele semnificaţii ale termenului. Mă voi referi la „cum“ şi mai puţin la „ce“ scriem, deşi sunt convins, împreună cu Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711), că „ceea ce concepi bine se enunţă în mod clar şi cuvintele pentru a le exprima îţi vin cu uşurinţă“. Pe de altă parte, ştiu că formele semnifică şi că „orice lucru îşi dobândeşte unitatea prin forma sa şi îşi manifestă coeziunea internă tot în forma pe care o are“ (Sendrail, 1967/1983, 15). Într-un anume sens, *forma dat esse rei*.

De-a lungul activităţii mele didactice universitare am constatat că puţini sunt studenţii şi chiar doctoranzii care reuşesc să-şi redacteze corect lucrările. Nu i-a învăţat nimeni sau nu au dat importanţă acestui „detaliu“. Nu ascund că am întâlnit şi profesori care nu acordă atenţia cuvenită scrisului lor. Recunosc, pe de altă parte, că în ceea ce am publicat se întâlnesc unele din greşelile pe care acum le denunţ.

În mediile academice din străinătate apar cu ritmicitate lucrări despre redactare: Lee Cuba şi John Cocking, 1997; J. Giltrow, 1995; Chris Hart, 1989; Christine A. Hult, 1996; E.M. Phillips şi D. Pugh, 1994 – ca să mă opresc doar la cele mai recente. Există, de altfel, şi manuale de publicare ce se retipăresc periodic de către asociaţiile profesionale academice, de exemplu, *Publication Manual of the American Psychological Association* (1994), aflat la a patra ediţie. Acest manual, pe care l-am folosit intensiv, face trimitere la peste o sută de lucrări consacrate problemei redactării lucrărilor ştiinţifice.

În limba română, deşi s-au publicat câteva cărţi privind stilul lucrărilor ştiinţifice (*vezi* Gherghel, 1996, 11-14), nu există – cu o singură excepţie, dar notabilă (Ferréol şi Flageul, 1996/1998) – un „ghid practic" pentru redactarea unui raport de cercetare sau a unei disertaţii în domeniul ştiinţelor socioumane.

Sper ca studenţii mei de azi şi de ieri, poate şi de mâine, să găsească în *Cum să redactăm în domeniul ştiinţelor socioumane* un ghid util pentru activitatea lor ştiinţifică.

Prof. univ. dr. *Septimiu Chelcea*

13 iunie 2000

Capitolul 1

Întrebări, răspunsuri posibile şi un imperativ

Nici întrebările nu sunt toate câte s-ar putea formula în legătură cu activitatea de cercetare ştiinţifică, nici răspunsurile pe care le schiţez nu sunt indubitabile. Singurul lucru mai presus de orice discuţie rămâne imperativul: Să nu plagiezi!

Despre calitatea cercetării

Înainte de a pregăti manuscrisul pentru publicare sau pentru a fi prezentat comisiei pentru examenul de licenţă sau de doctorat, ar trebui să ne punem singuri câteva întrebări în legătură cu calitatea cercetării tocmai încheiate. În *Publication Manual* (1994, 3-4) sunt reluate şi generalizate întrebările formulate de K.M. Bartol la conferinţa Asociaţiei Americane de Psihologie (Los Angeles, 1981):

- Este problema cercetată semnificativă?
- Abordarea este originală?
- Sunt instrumentele de investigare satisfăcător de reliabile (fidele) şi de solide?
- Este măsurarea strâns legată de variabilele vizate în cercetare?

- Se testează în investigaţie pe deplin şi fără ambiguitate ipotezele enunţate?
- Este populaţia investigată reprezentativă pentru populaţia la care se face generalizarea?
- Respectă cercetarea standardele etice?
- Este cercetarea într-un stadiu suficient de avansat încât să justifice publicarea rezultatelor?

S-ar mai putea formula, desigur, şi alte întrebări:
- Au aplicativitate rezultatele cercetării?
- Publicarea raportului de cercetare (a studiului) are un impact social dezirabil?

Pentru a evalua cât mai obiectiv propriile studii, ca şi cercetările altora, am imaginat un model aplicabil abordărilor experimentale (Chelcea, 1982, 207), dar care poate fi extins la oricare altă modalitate de investigare a vieţii sociale (Figura 1).

Noutatea temei, ineditul tehnicilor, procedeelor şi instrumentelor de investigare utilizate, ca şi originalitatea concluziilor au fost considerate variabile cu doar două valori (absenţă sau prezenţă: zero sau unu). Sigur, originalitatea poate fi înţeleasă şi evaluată diferit, după cum ne raportăm la cunoaştere, în general, sau la nivelul cunoştinţelor dintr-o comunitate ştiinţifică distinctă, cea a sociologilor din România, de exemplu. A cerceta stima de sine implicită nu mai reprezintă o noutate pe plan mondial: A.G. Greenwald şi M.R. Banaji au definit-o deja ca „efect introspectiv neidentificat (sau inexact identificat) al atitudinii *self*-ului faţă de evaluarea obiectelor asociate şi disociate lui“ (1995, 11). Abordarea acestei teme de către psihosociologii din România ar constitui o noutate, ar lărgi aria cercetărilor din domeniu.

E.M. Phillips şi D. Pugh (1994), citaţi de Chris Hart (1998, 24), identifică nu mai puţin de nouă moduri diferite de a fi original în cercetarea ştiinţifică a vieţii sociale:

- A efectua cercetări empirice (de teren, concrete) pe teme care nu au mai fost niciodată abordate.
- A da o interpretare nouă unor idei vechi.
- A aduce noi evidenţe pentru problemele deja cunoscute.
- A elabora sinteze noi.
- A utiliza cunoştinţele acumulate în studierea realităţilor socio-culturale din alte ţări.
- A experimenta metode şi tehnici de cercetare în contexte socioculturale diferite.
- A realiza cercetări interdisciplinare.
- A privi altfel, dintr-o altă perspectivă teoretică, realităţile socioculturale.
- A prezenta cunoştinţele dobândite într-o manieră care nu a mai fost încercată.

În ceea ce priveşte rigurozitatea metodelor, tehnicilor şi procedeelor de obţinere şi de prelucrare a datelor, coerenţa demonstraţiei şi validitatea concluziilor, credem că există grade de comparaţie. Unele modalităţi de investigare sunt mai valide decât altele; la fel şi rezultatele finale. Putem acorda mai multe valori: zero, unu sau doi.

În fine, semnificaţia teoretică şi aplicativă a rezultatelor în timp şi spaţiu oferă o gamă de valori mai extinsă: zero, unu, doi şi trei – am presupus noi. Se ajunge la un indice de evaluare a cercetărilor de teren sau experimentale, care ia valori între zero şi zece. Chiar dacă modelul propus operează ierarhizări bazate pe aprecieri individuale, indicele rezultat pare a fi un instrument de evaluare şi autoevaluare util. Indicele de evaluare al acestui ghid s-ar situa, după autoevaluarea mea, undeva în zona cifrei şapte. Poate că cititorii vor ajunge la un alt indice de evaluare.

Este recomandabil ca faţă de propriile scrieri să nu avem îngăduinţă. Ca profesori, să manifestăm cumpănită indulgenţă faţă de erorile din lucrările scrise ale studenţilor; ca oameni de ştiinţă, să fim respectuoşi faţă de neîmplinirile din lucrările personalităţilor ştiinţifice consacrate. Santiago Ramón y Cajal (1897/1967, 145) ne

îndemna să facem aprecieri critice, evaluări nu numai cu imparțialitate, *sine ira et studio*, dar și „într-o formă politicoasă, plăcută și chiar măgulitoare". Să scuzăm cu bunăvoință erorile începătorilor și „să nu atribuim eroarea numaidecât ignoranței" (*idem*, 147). Când scriu aceste lucruri nu pot să nu-mi reproșez că, dintr-un motiv sau altul, ba chiar fără nici un motiv serios, uneori am nesocotit astfel de precepte, dar… *qui s'excuse s'accuse*!

	Originalitatea	Rigurozitatea	Semnificația teoretică și aplicativă	Indicele de evaluare
Tema	0 – 1			
Metodele	0 – 1	0 – 2		
Rezultatele	0 – 1	0 – 2	0 – 3	
Total	0 – 3	0 – 4	0 – 3	0 – 10

Fig. 1. Grilă pentru evaluarea cercetărilor socioumane

Dacă ne-am încredințat că cercetarea noastră are un indice de evaluare a conținutului superior mediei, ne punem imediat problema redactării raportului de cercetare și ne gândim la găsirea celei mai adecvate modalități de „împachetare" a conținutului. Arta pachetului, a ambalării, nu reprezintă o artă minoră. A nu te preocupa de ambalaj înseamnă a risca să irosești munca anterioară. Dimpotrivă, reușita împachetării finale poate compensa multe insuficiențe. Există chiar „specialiști în arta pachetului și a scrisului, care reușesc să seducă într-atât, încât prea puțini reușesc să vadă că în interior nu se află, de fapt, nimic (acesta nu este, totuși, un ideal de urmat)" (Kaufmann, 1996/1998, 285).

„Stilul este știința însăși"

O dată încheiată analiza datelor de cercetare și realizată interpretarea lor, studentul, doctorandul sau cercetătorul științific se află în fața unei noi probleme: redactarea raportului de cercetare și, după caz, pregătirea manuscrisului în vederea predării lui la comisia de examen sau la o editură. Redactarea raportului face parte din cercetarea științifică însăși și respectarea anumitor reguli este obligatorie, întocmai ca respectarea regulilor de formulare a întrebărilor într-un chestionar sau a prescripțiilor privind desfășurarea observației. În perimetrul „rigid" al regulilor de redactare a lucrărilor științifice există un câmp suficient de larg pentru manifestarea personalității fiecărui cercetător. „O disciplină se definește în mare măsură prin stilul ei, iar stilul sociologiei se definește, în parte, prin opoziția față de tot ce ar putea să pară literar" (Kaufmann, 1996/1998, 290). Aceasta era situația în momentul afirmării sociologiei în mediile academice, ca știință relativ independentă. Astăzi, distincția știință/artă nu mai operează atât de drastic. Abordarea calitativă a socioumanului este vecină cu reportajul, cu beletristica.

După formula lui Georges Louis Leclerc, conte de Buffon (1707–1788), din discursul său de recepție la Academia Franceză, *Le style est l'homme même*, voi spune și eu: „Stilul este știința însăși". Marele naturalist francez se referea la operele literare și de popularizare a științei (Didier, 1964, 36), dar formula rămâne valabilă, în limite rezonabile, și pentru lucrările științifice.

Sociologia s-a impus pe plan academic, a devenit disciplină universitară, arătând, prin modul de abordare și de prezentare a fenomenelor societale, că este altceva decât filosofia, istoria sau beletristica. Eseismul literar, limbajul aluziv și abundența metaforelor în rapoartele de cercetare, în studiile și lucrările de sociologie ascund mai degrabă fisuri în demonstrarea cauzalității producerii fenomenelor vag definite decât relevă un talent literar. Se întâlnesc, desigur, și sociologi, istorici sau antropologi cu har literar, de exemplu, Bronislaw Malinowski, Richard Price, Galo Mann sau Carlo Ginzburg –

menționați de Peter Burke (1992/1999, 153). Psihosociologul francez, originar din România, Serge Moscovici, atât de riguros în scrierile științifice, i-a învins pe profesioniștii literaturii pe propriul lor teren – cum aprecia cronicarul ziarului *Le Point* – când a publicat povestirea autobiografică sub titlul *Cronica anilor risipiți* (1997/ 1999). Este un caz fericit.

Pledând pentru redactarea lucrărilor de sociologie într-un stil științific, nu mă fac nicicum avocatul lipsei de expresivitate, al „ortodoxismului verbal" sau al „exercițiului ostentativ al rigorii lexicale" – păcate denunțate de Jean-Claude Passeron (1991), citat de Jean-Claude Kaufmann (1998, 290). Nu sugerez nici preluarea modelului creat de Baruch Spinoza, în *Etica demonstrată după metoda geometrică și împărțită în cinci părți* (1677/1981), sau a celui al lui Joseph Bochenski, din *Introducere în logica autorității* (1974/ 1992). Aceste modele sunt aproape imposibil de egalat.

Pe de altă parte, scrierile din domeniul științelor socioumane țintesc spre un public cât mai larg, nu se adresează doar cercului restrâns al specialiștilor. Ele trebuie să angajeze în dialog nu numai „comunitatea celor competenți, specialiști și experți, ci și publicul larg, concetățenii noștri" (Bellah *et al.*, 1985/1998, 388).

Așa cum un poet când vrea să scrie un sonet știe că trebuie să plăsmuiască 14 versuri în două catrene cu rimă îmbrățișată și două terține cu rimă liberă, ceea ce nu-i limitează puterea de creație, originalitatea, tot astfel investigatorii vieții sociale trebuie să respecte canoanele redactării rapoartelor de cercetare științifică. În epoca postmodernă în care am intrat, în condițiile înmulțirii abordărilor calitative ale socioumanului, granițele dintre știință și artă devin tot mai permeabile. Se vorbește din ce în ce mai accentuat de „poetica științei", de „construcția textuală", de „ficțiunea prezentării realității", de „mitul realismului", susținându-se că și oamenii de știință (istorici, sociologi, antropologi etc.) „lucrează la fel de mult pe tărâmul ficțiunii ca și romancierii și poeții, cu alte cuvinte, că și ei produc «artefacte literare» în concordanță cu regulile de gen și de stil" (Burke, 1992/1999, 151). Acest lucru impune și mai mult conștientizarea „convențiilor literare" (White, 1966), redactarea „narațiunilor polifonice" (Bahtin, 1981) într-un stil științific.

În cele ce urmează, pe baza consultării lucrărilor de specialitate, a experienței publicistice proprii și a sfaturilor primite de la profesorii mei, propun reflecției celor aflați în fața colilor albe ale viitoarei lor lucrări de licență, teze de doctorat sau monografii unele răspunsuri la întrebările pe care și le pun în mod firesc când încep redactarea. Trebuie avute în vedere ambele componente ale oricărui plan de redactare: „situația retorică" și „organizarea materialului". Situația retorică este conturată de următoarele elemente: intenția autorului, persoana autorului, cititorii potențiali, conținutul comunicării și limbajul adecvat (Hult, 1996, 113).

Câteva întrebări necesare

Este cât se poate de logic să ne întrebăm de la început: „Ce scop are ceea ce întreprindem?" Dacă ne propunem să descriem aprofundat și sistematic un fenomen, adoptăm o strategie diferită de cea impusă de atingerea scopului explicației cauzale. Dacă intenționăm să ne etalăm erudiția sau cunoștințele – ceea ce nu mi se pare deloc un păcat –, vom redacta altfel decât în cazul elaborării unei lucrări menite să convingă cititorii despre valoarea de adevăr a punctelor de vedere avansate.

Dar de ce trebuie să facă studenții o lucrare de licență? „Pentru că așa prevede *Legea învățământului* din 1995, încă în vigoare" nu este decât un răspuns care ocolește sensul profund al întrebării. Umberto Eco (1977/2000, 10) spune: „Licența, în feluritele sale forme, se apropie de exercițiul profesiunii". Facem, așadar, lucrarea de licență la sfârșitul anilor de studii universitare pentru a demonstra cât de apți suntem să desfășurăm o activitate în domeniul în care ne-am pregătit. Lucrează însă absolvenții noștri în sectoarele muncii sociale specifice facultăților pe care le-au urmat? O particularitate a tranziției postcomuniste din România o constituie renunțarea la concordanța dintre specializarea universitară și cerințele locului de

muncă. Am întâlnit ingineri constructori care se ocupă cu relațiile publice, economişti care fac sondaje de opinie publică, fizicieni deveniți analişti politici, dacă nu chiar „oameni politici" ş.a.m.d. Ce mai rămâne din justificarea dată de nobilul Umberto Eco licenței în urmă cu un pătrar de veac? Gândindu-ne la realitățile din România, ar fi poate mai aproape de adevăr să spunem că licența aproximează calitatea intelectuală şi morală a absolvenților. De altfel, cel dintâi principiu înscris în *Magna Charta a Universităților*, semat la 18 septembrie 1988 la Bologna de către un mare număr de rectori din Uniunea Europeană, stabileşte că universitățile au rolul de a „produce şi transmite cultura prin intermediul cercetării şi învățământului". Acelor studenți care acceptă acest rost al lucrării de licență (de transmitere a culturii prin cercetare) le ofer ghidul de redactare. Lor, ca şi celor care doresc să obțină o „super-licență" prin doctorat, dovadă meritată a erudiției lor.

O primă întrebare pe care trebuie să şi-o pună cei ce s-au decis să facă o disertație este „Ce temă să alegem?" Întrebarea este valabilă şi pentru licențiații care vor să se afirme în câmpul lor de cunoaştere. Alegerea „topicii disertației", a subiectului ei, a temei de cercetare este dictată în primul rând de interesul de cunoaştere al fiecăruia. „Ce te interesează mai mult din domeniul psihosociologiei?" îi întreb pe cei care îmi propun să le fiu conducător ştiințific. Dacă îmi răspund „Ce credeți dv.", mă gândesc mult dacă să accept sau nu să le fiu „instructor de zbor" (Umberto Eco îi consideră „cobai" pe profesorii care îndrumă disertațiile – şi nu exagerează deloc!). Cei mai mulți studenți sau candidați la studiile doctorale au interese de cunoaştere bine conturate. Cum şi le-au format este greu de ştiut. Şi nici nu încerc să aflu. Cred totuşi că biografia reprezintă cheia. Mai toate temele mele de studiu au pornit de la experiența trăită: adaptarea socială, comportamentul prosocial, manipularea, memoria socială ş.a.

Dincolo de subiectivitate, există criterii relativ obiective în alegerea temelor de cercetare. Bert Useem (1997) le enumeră: „probabilitatea de a fi realizată" (engl. *tractability*), „probabilitatea de a fi acceptată în departament" (engl. *resonance with organizational culture*), „probabilitatea de a învăța metodologii noi", „contribuția la dezvoltarea cunoaşterii" şi „facilitarea găsirii unui loc de muncă". Profesorul de sociologie de la University of New Mexico (SUA), subliniind că nu toate criteriile sunt la fel de importante, consideră că probabilitatea de realizare ocupă primul loc şi contribuția ştiințifică locul al doilea. Învățarea unor metodologii şi probabilitatea de a fi acceptată în departamentul (facultatea) din care faci parte au un rol mai redus. Pe ultimul loc în alegerea temei de cercetare sau a disertației ar trebui să se afle găsirea unui *job* (Useem, 1997, 215). Aş fi un Don Quijote dacă le-aş cere studenților mei să adopte *tale quale* ierarhizarea criteriilor propusă de Bert Useem. În condițiile de azi din România îmi pare mai realistă următoarea ordonare a criteriilor: 1) probabilitatea de a fi realizată în timp util; 2) aportul ştiințific probabil; 3) sporirea şanselor de a găsi un *job*; 4) probabilitatea de a fi acceptată departamental; 5) învățarea unor noi metodologii. Şi aş mai adăuga un criteriu: efortul intelectual, care se include doar parțial în probabilitatea de a fi realizată. O temă este realizabilă cu mai mult sau mai puțin efort intelectual, uneori cu un efort chinuitor, nu numai intelectual, dar şi psihic, fizic şi material. Cândva, am propus o formulă matematică pentru stabilirea ordinii priorităților în activitățile de muncă (Chelcea şi Chelcea, 1977, 72). Nu ar fi de prisos să ponderăm criteriile în alegerea temei disertațiilor şi să calculăm un „indice al topicii" (IT). Îmi place îndemnul fizicianului german Max Planck (1858–1947) de „a măsura tot ce este măsurabil şi de a face măsurabil ceea ce nu este încă astfel".

La calcularea IT-ului, probabilitatea de a fi realizată intervine cu ponderea cea mai mare, pentru că – nu-i aşa?! –, oricât de importantă ar fi tema disertației, dacă nu este finalizată înaintea datei de susținere nu îşi atinge rațiunea de a fi. Într-un mod asemănător se întâmplă lucrurile şi cu subiectele monografiilor. O cercetare cu tema „Pregătirea aderării României la NATO" care s-ar încheia după ce acest act se va fi înfăptuit nu mai înseamnă foarte mult. Are doar valoare de document istoric, nu poate contribui în nici un fel la accelerarea procesului integrării. Aşa stând lucrurile, având în vedere şi „dorința de aprobare" – despre care scriitorul englez W. Somerset

Maugham (1919/1996) spunea că „este, probabil, instinctul cel mai profund al omului civilizat“ –, să chibzuim atent ce temă abordăm. Ca şi Ulise, fiecare îşi are arcul său… Să ne decidem dacă facem o „disertaţie de cercetare“ sau o „disertaţie de compilaţie“. Umberto Eco (1977/2000, 11) are dreptate când apreciază că ambele tipuri de teze sunt acceptabile, dar că „o teză de cercetare este totdeauna mai lungă, mai obositoare şi cu mai mare implicare; o teză de compilaţie poate fi şi lungă şi obositoare (există lucrări de compilaţie care au necesitat ani şi ani), dar de obicei poate fi făcută în cel mai scurt timp şi cu cel mai mic risc“.

Tezele de doctorat sunt obligatoriu disertaţii de cercetare, ele – cel puţin teoretic, dacă nu şi în fapt – lărgesc cunoaşterea, au o pronunţată notă de originalitate. Lucrărilor de licenţă nu li se pretinde neapărat acest lucru; ele pot consta foarte bine într-o lectură critică a literaturii de specialitate şi o expunere coerentă a raporturilor dintre diferitele teorii sau puncte de vedere ale autorilor consacraţi. În sociologie, o disertaţie de cercetare presupune desfăşurarea unei investigaţii de teren. Chiar lucrările de licenţă, nu numai tezele de doctorat, sunt mai bine cotate dacă includ în structura lor rezultatele unor experimente, anchete sau sondaje proprii. Sociologia este o ştiinţă teoretico-empirică. În alte discipline socioumane cerinţa efectuării unor cercetări concrete abia dacă se schiţează. În perspectivă şi la limită, toate disertaţiile din domeniul ştiinţelor socioumane trebuie să fie de cercetare. Şi cum cercetarea cere timp, este judicios ca studenţii să-şi aleagă tema lucrării de licenţă încă la sfârşitul celui de-al treilea an de studii. Cu doctoranzii lucrurile stau altfel. De regulă, ei au o experienţă de cercetare de cinci, zece ani – uneori, chiar şi mai mulţi. Doctoratul nu încununează o carieră, ci o deschide. Totuşi, a admite la doctorat pe cei care abia au absolvit studiile universitare şi pe cei care nu au probat prin nimic vocaţia de cercetător ştiinţific – cum se întâmplă uneori azi – prezintă pericolul coborârii tezei de doctorat la nivelul unei lucrări de licenţă. Doctoranzii din domeniul ştiinţelor socioumane ar trebui să ţintească spre performanţa lui Jürgen Habermas, a cărui teză de doctorat *Structurwandel der Öffentlichkeit* (trad. rom. *Sfera publică şi transformarea ei structurală*, Editura Univers, Bucureşti, 1998), susţinută în 1962, a fost publicată fără modificări în şaptesprezece ediţii (până în 1990).

Pentru a ne asigura că disertaţia este realizabilă în timp util, se recomandă restrângerea subiectului ei. Zicala „Cine îmbrăţişează prea larg nu strânge bine“ s-a transformat într-o regulă fundamentală a alegerii problemei de cercetare: „Restrânge cât mai mult domeniul pentru a-l stăpâni mai bine şi a risca mai puţin“. Mi-am însuşit acest principiu din propria-mi experienţă. Când am fost încadrat cercetător ştiinţific stagiar, era în urmă cu 35 de ani, Traian Herseni, pe atunci şef al Secţiei de psihologie socială din cadrul Institutului de Psihologie al Academiei R. S. România, m-a întrebat ce planuri am. „Vreau să cercetez psihologia poporului român. Voi scrie pe această temă o lucrare în două volume: în primul volum voi trece în revistă ce au spus alţii despre această problemă, în al doilea voi prezenta cercetările proprii“ – i-am răspuns imediat. „Foarte bine“ – m-a încurajat cărturarul, discipol al lui Dimitrie Gusti. „Până să te apuci să scrii psihologia poporului român, hai să cercetăm psihologia boldeştenilor“. Aşa am ajuns în comuna Boldeşti (judeţul Prahova). Am început prin a studia comportamentul ceremonial al unei populaţii care se urbaniza. De la „psihologia românilor“ la „psihologia boldeştenilor“ şi de aici la „psihologia ceremonialului boldeştean“: iată ajustările succesive ale temei. Astăzi, chiar tema „Comportamentul ceremonial în Boldeşti“ (administrativ, comuna a devenit oraşul Boldeşti-Scăeni) mi se pare prea largă. Poate că mi-aş fixa ca temă „Ceremonialul funerar la Boldeşti“. Nu-i nici o exagerare. Oscar Lewis, renumitul antropolog american, a restrâns şi mai mult tema comportamentului funerar, studiind acest „aspect al vieţii“ la nivelul unei singure familii mexicane. Lucrarea lui, *O moarte în familia Sánchez* (*A Death in the Sánchez Family*, 1969), este literatură de referinţă în antropologia culturală.

Cel de-al doilea criteriu în alegerea unui subiect pentru o disertaţie, aportul ştiinţific, este intim corelat cu probabilitatea de realizare, despre care am vorbit. Sigur că tema „Comportamentul ceremonial în culturile lumii“ poate fi foarte semnificativă sub raportul cunoaşterii. Dar cine se încumetă să o facă? Poate doar un

institut de specialitate, şi dintre cele mai prestigioase (de exemplu, Human Relations Area Files), nu un singur om. Ca studenţi sau ca tineri cercetători trebuie să echilibrăm ambiţia unei „mari disertaţii" cu timpul pe care îl avem la dispoziţie şi cu experienţa de cercetare pe care am acumulat-o. Eu cred că selectarea unei idei semnificative este mai importantă decât numărul mare de cazuri studiate. Să arătăm „în mic" ce am putea face când vom coordona activitatea unui mare institut de cercetare. Bert Useem (1997, 214) aminteşte câteva lucrări de referinţă care se bazează pe disertaţiile doctorale: *Agrarian Socialism* (Lipset, 1950), *States and Revolution* (Skocpol, 1979), *Governing Prisons* (DiIulio, 1987), *Hitler's Willing Executioners* (Golhagen, 1996). Acestea sunt ceea ce autorul citat numeşte „*big dissertation*", lucrările de licenţă şi tezele de doctorat care deschid perspective pentru cercetările viitoare ample.

Să coborâm însă cu picioarele pe pământ: *primum vivere, deinde philosophari* – ironizau anticii discuţiile sterile. Sunt de toată lauda studenţii care se gândesc nu numai la semnificaţia ştiinţifică a temei lor, dar şi la aplicativitatea imediată a cunoştinţelor dobândite în travaliul de elaborare a ei. Cu alte cuvinte, când studenţii îşi aleg subiectul disertaţiei este bine să se gândească dacă lucrarea de licenţă îi va ajuta să găsească un loc de muncă adecvat. Ne place sau nu ne place să recunoaştem, piaţa muncii influenţează mai puternic alegerea subiectului disertaţiei decât charisma profesorilor, dacă o au, fireşte.

Câteva cuvinte acum despre cel de-al patrulea criteriu pe care ar trebui să-l aibă în vedere studenţii când aleg tema disertaţiei, compatibilitatea cu filosofia comunităţii academice care va evalua lucrarea. Probabilitatea de acceptare departamentală nu reprezintă un factor conjunctural şi nu îndeamnă la oportunism, dar nici nu poate fi ocolită. Catedrele de specialitate, departamentele, facultăţile au o „cultură organizaţională" proprie. Disertaţiile studenţilor se prezintă într-un climat cultural specific şi este bine ca ele să fie consonante cu respectiva cultură organizaţională. De exemplu, o teză de licenţă bazată pe date statistice va fi mai bine cotată dacă departamentul în care se prezintă se ghidează după paradigma cantitativistă decât dacă

privilegiază celălalt stil de cercetare, propriu paradigmei calitativiste. Să ne amintim şi observaţiile lui Max Weber (1864–1920) cu privire la relativitatea selecţiei în universităţi. În discursul de la Universitatea din München, intitulat *Ştiinţa ca profesiune* (1919/2000), marele sociolog german atrăgea atenţia că „reprezintă o accentuare a primejdiei ca respectivul titular de specialitate să-i prefere totuşi pe propriii săi elevi, el având cea mai mare corectitudine posibilă, însă subiectivă" (Weber, 1919/2000, 486). Disertaţiile se prezintă în faţa unor comisii, care, de regulă, sunt alcătuite din profesorii cei mai prestigioşi, dar care nu sunt deloc scutiţi de subiectivitate. Când îşi alege tema de cercetare, candidatul ştie – cu aproximaţie, dar ştie – cu ce profesori se va întâlni la examen. El poate să facă două lucruri: a) să consulte lucrările posibililor membri ai comisiei pentru examenul de licenţă sau de doctorat; b) să-şi aleagă alt subiect pentru disertaţie. Cred în prima opţiune, fapt pentru care le-am sugerat totdeauna studenţilor cu care am lucrat să nu ignore cărţile şi manualele universitare ale profesorilor membri (posibili) în comisiile de examen, să le citeze în măsura în care le-au folosit în redactarea lucrărilor sau să le menţioneze în bibliografia generală, dacă i-au ajutat să înţeleagă problematica domeniului. Nu ştiu dacă am procedat sută la sută corect, dar am observat, când mi-au urmat sfatul, o anumită bunăvoinţă din partea comisiilor din care de multe ori am făcut şi eu parte. Oare nu este citarea „plata unei datorii" – cum spunea Umberto Eco? Şi faţă de cine rămân studenţii mai totdeauna îndatoraţi, dacă nu faţă de profesorii lor?

Ultimul criteriu în alegerea subiectului disertaţiei poate fi rezumat de întrebarea: îmi oferă tema aleasă prilejul de a învăţa metode, tehnici şi procedee noi de rezolvare a problemelor din domeniu? Nu este de neglijat prioritatea pe care am putea să o dobândim pe plan naţional aplicând pentru prima dată o metodă sau un test cu circulaţie pe plan mondial. Dincolo de faptul că însuşirea cât mai multor modalităţi de rezolvare a problemelor dintr-un domeniu te face mai competent, experimentarea unor căi de cunoaştere sau de acţiune în contexte socio-culturale diferite conferă originalitate lucrării (despre scrierea rapoartelor de cercetare, a lucrărilor de licenţă şi a tezelor de

doctorat în ştiinţele socioumane a se vedea şi recomandările lui Nigel Gilbert, 1993, 328-344).

După ce ne-am stabilit tema de cercetare trebuie să ne întrebăm: cine sunt eu, cel care comunic? La examenul de licenţă sau de doctorat va trebui să argumentăm amănunţit, corect şi complet toate aserţiunile. Ne vom sprijini pe fapte sau pe „umerii uriaşilor", pe scrierile clasice; fiind la porţile consacrării, nu ne bucurăm de suficientă credibilitate. Vom acorda toată atenţia faptelor şi ne vom reţine să facem prea multe speculaţii. Dincolo de cerinţele comune, o teză de doctorat (echivalentul în România al „tezei de *PhD*" – *Philosophy Doctor* – pentru ştiinţele socioumane) se distinge faţă de o lucrare de licenţă, care deschide calea spre un *PhD*, nu numai printr-un număr mai mare de pagini, ci mai ales prin densitatea ideilor noi, prin originalitate. Sensul originalităţii în domeniul ştiinţelor socioumane diferă oarecum de ceea ce se înţelege prin originalitate în ştiinţele naturii. În ştiinţele naturii sunt originali mai cu seamă cei care descoperă fapte noi; în ştiinţele socioumane sunt, de asemenea, originali şi cei care descoperă un mod nou de a interpreta faptele deja cunoscute.

Fiind cercetători cu experienţă, ne vom depărta cu prudenţă, totuşi, de datele colectate, le vom privi de la o anumită altitudine, vom reveni în intimitatea lor, pentru ca în cele din urmă să formulăm enunţuri cu un grad mai ridicat de generalitate. Sunt de neacceptat studenţii care în lucrările lor de licenţă se pronunţă de la înălţimea savanţilor, ca şi cercetătorii care scriu cu „falsă umilinţă". Când în lucrările de licenţă sau în tezele de doctorat sunt formulate opinii proprii, este bine să se renunţe la acel *noi majestatis*. De altfel, „pluralul majestăţii" a cam dispărut şi din articolele ştiinţifice şi din cărţile tipărite. Dacă preşedintele Asociaţiei Americane de Sociologie, Douglas S. Massey (2002, 2), spune direct: *I seek to explicate and amplify these three critiques*, *I date the origins of humanity*, *I seek to illuminate*, *I identify seven basic era of social development*, de ce ne-am simţi obligaţi, ca studenţi sau ca tineri cercetători, să ne gratulăm cu *noi majestatis*. Este de-a dreptul necuviincios pentru un student să se exprime *ad hoc* în

disertaţia sa „Noi îl considerăm pe Max Weber ca fiind un mare sociolog". Să evităm personalizarea ori de câte ori ne stă în putinţă. Vom scrie: „Max Weber, considerat unul dintre cei mai mari sociologi…".

Putem să facem trimitere la un articol pe care l-am citat fără a apela la pronumele personal (de exemplu, „Articolul anterior citat…", nu „Articolul pe care eu l-am citat…". În cărţile tipărite, folosirea pronumelui „noi" presupune că punctul de vedere al autorului ar fi împărtăşit şi de către cititori (*cf.* Eco, 1977/2000, 167), ceea ce nu este totdeauna cazul. Am numit „falsă umilinţă" excesul de protejare a eu-ului prin expresii de tipul: „am încercat după modesta noastră ştiinţă…", „modesta noastră contribuţie…", „nu ne permitem să afirmăm cu certitudine…" (N.B. certitudinea este apanajul credinţei, nu al ştiinţei!), „Mica noastră contribuţie…" etc. În ceea ce mă priveşte, mă disociez atât de *noi majestatis*, cât şi de „falsa umilinţă". De fapt, îmi repugnă orice fel de umilinţă, a mea sau a altora, excepţie făcând umilinţa în faţa ştiinţei.

Pentru cine scriem, care este publicul ţintă? Identificarea segmentului de populaţie căruia ne adresăm face parte din situaţia retorică. Asupra acestui lucru voi reveni. Nu fac acum decât o singură remarcă în legătură cu tezele de licenţă şi tezele de doctorat. Ele nu sunt scrise pentru publicul larg, ci pentru a fi citite de membrii comisiilor de examinare, pentru specialişti. Datorită acestui fapt, redactarea lor se supune unor standarde de exigenţă speciale.

De asemenea, asupra răspunsului la întrebarea „Care este conţinutul comunicării?" voi face pe parcurs observaţii mai detaliate. Acum subliniez doar faptul că ceea ce spunem constituie elementul central al comunicării şi, totodată, „componenta cea mai importantă a situaţiei retorice" (Hult, 1996, 115). Cu destul de mult umor, Bruce L. Berg (1989/1998, 253) compara scrierea raportului de cercetare cu sortarea tăiţeilor din supă. Ca în jocul copiilor care formează din tăiţeii fierţi diferite litere şi apoi cuvinte, în cercetarea ştiinţifică – mai ales în abordările calitative – din aceleaşi date, diferit sortate, ajungem la variate conţinuturi ale comunicării.

În fine, răspunsul la întrebarea „Ce limbaj să adoptăm?“ rezultă din conexiunea comportamentelor situației retorice anterior menționate. Personal, consider că ordinea logică în retorica lui Marcus Fabius Quintilianus (c. 35–96 e.n.): *quis, quid, ubi, quibus auxilius, cur, quomodo, quando* ne ajută să definim foarte exact situația retorică şi, *mutatis mutandis*, să redactăm lucrările ştiințifice cât mai corect cu putință.

O formulă acceptabilă

În ceea ce priveşte organizarea materialului, cred că formula EARS (Elimină, Adaugă, Reorganizează şi Substituie), propusă de Christine A. Hult (1996, 112), este bine să o avem în minte când dăm formă finală raportului de cercetare, lucrării de licență sau tezei de doctorat. Statuile, vecine cu perfecțiunea, stau închise în blocul de marmură – se ştie acest lucru. Ele îşi aşteaptă sculptorul pentru a le elibera, pentru a da deoparte marmura care este de prisos.

Eliminarea a ceea ce nu ajută la atingerea scopului propus este la fel de importantă şi în redactarea lucrărilor ştiințifice. Strategia „vâră tot“ conduce cu siguranță la eşec. Recomand o selectivitate maximă în sortarea materialului ce va da substanță lucrărilor ştiințifice, fie ele teze de doctorat, monografii, articole ştiințifice sau lucrări de licență. La teren adunăm mult material, dar nu totul merită a fi integrat şi comentat în raportul de cercetare. Am renunțat de atâtea ori la informații adunate cu trudă, încât nu pot să îmi reprim tendința de a-i sfătui pe cercetătorii mai puțin experimentați să nu colecteze la teren mai multe informații decât apreciază că vor folosi în redactarea raportului final. Altminteri, nu-i decât risipă de efort uman, de timp sau de bani, ceea ce-i totuna.

Adăugirile nu se practică numai cu ocazia reeditărilor. Până în ultima clipă a redactării adăugăm noi argumente pentru susținerea punctelor de vedere avansate sau a concluziilor formulate. Când ne dăm seama că argumentația este neconvingătoare, suntem obligați să aducem în discuție şi alte fapte de observație sau să apelăm şi la alte surse bibliografice. Sunt convins că niciodată nu epuizăm bibliografia temei. De aceea îi sfătuiesc pe colaboratorii mei să nu pună punct decât provizoriu trecerii în revistă a literaturii de specialitate. Le mai spun să lase la urmă redactarea acestei părți din lucrarea lor.

Rearanjarea materialului vizează deopotrivă datele de cercetare şi paragrafele, subcapitolele şi chiar capitolele lucrării. Planul de redactare şi lucrarea finalizată sunt două lucruri diferite. Distanța dintre ele este ca de la ideal la real. Cel mai bun plan de redactare poate eşua într-o scriitură lamentabilă. Îmi este însă greu să îmi imaginez că pornind de la un proiect prost gândit putem ajunge la o operă care să înfrunte timpul. Pe parcursul redactării reorganizăm materialul de care dispunem şi, când revizuim lucrarea, reordonăm ideile în funcție de succesiunea lor logică şi de valoarea lor de adevăr. Putem porni de la enunțuri foarte generale, de la principii şi, treptat, să ajungem să explicăm situații cu totul particulare. Dar şi drumul invers poate fi parcurs cu succes: de la faptele de observație disparate un cercetător ştiințific cu vocație reuşeşte să construiască teorii, explicații coerente.

Substituirea nu are nimic de-a face cu „metoda tragerii de păr a datelor“ – numită aşa de unul dintre profesorii mei, Paul Popescu-Neveanu. În ce constă această pseudometodă? În înlocuirea sau siluirea datelor când ele nu susțin ipotezele sau convingerile autorului. Infirmarea ipotezelor contribuie la fel de mult la progresul cunoaşterii ca şi identificarea situațiilor care susțin ipotezele cercetării. Investigațiile ştiințifice în care toate ipotezele sunt în concordanță cu datele empirice nasc un semn de întrebare. Nu cumva autorul s-a folosit de „metoda“ incriminată? În sensul ei corect, substituirea se referă la înlocuirea unor argumente mai slabe cu unele mai puternice, cu valoare de generalizare mai mare.

Definirea corectă a situației retorice şi organizarea inteligentă a materialului – iată premisele redactării eficiente.

Să nu plagiezi!

„Evitați plagiatul!“ este mai mult decât un sfat; este o poruncă. A plagia = a fura. Şi furtul se pedepseşte. Inclusiv furtul intelectual. Acest lucru trebuie să-l ştie studenții din prima zi de cursuri. Să-l ştie şi să învețe cum poate fi evitată acuzația de plagiat când scriu lucrări de an şi, mai ales, când fac lucrarea de licență.

Termenul de „plagiat“ provine din limba latină, *plagium* desemnând în antichitate „furtul practicat de sclavi“. Astăzi, *grosso modo*, „a plagia“ înseamnă „a-ți însuşi ideile, textele (integral sau parțial), creațiile altora, fără a cita“. Deci, a trece sub nume propriu ipotezele, tezele, teoriile, argumentația altora; a reproduce expresii, enunțuri, tabele, grafice etc. produse de alți autori; a copia creațiile artistice (din literatura beletristică, pictură, sculptură ş.a.) conduc la plagiat. Plagiatul are nuanțe (a „împrumuta“ o idee nu-i totuna cu a reproduce pagini întregi fără să citezi) şi se diferențiază în tipuri după intenționalitate (plagiatul deliberat şi plagiatul involuntar, de „bună credință“), după modelul copiat (autoplagiatul şi plagiatul propriu-zis), după domeniu (plagiatul în artă şi plagiatul în ştiință), după gravitate (plagiatul în lucrările de an sau în lucrările de licență, în tezele de doctorat sau în volumele tipărite), în fine, după frecvența acestei practici dezonorante (plagiatul întâmplător, plagiatul ca stil, constant, recidivist). *In secula seculorum*, sensul termenului s-a restrâns la furtul din proprietatea intelectuală. Esența a rămas: cei care plagiază au „suflet de sclav“, nu au deprins gustul libertății (de gândire).

În cele ce urmează voi restrânge discuția doar la un singur aspect: plagiatul în învățământul universitar cu profil sociouman. Analizând plagiatul din universitățile americane şi reglementarea sancțiunilor pentru acest delict, Leonard Price Stavinsky (1973, 447) afirmă răspicat: „Prezentarea muncii altuia pentru a îndeplini unele cerințe academice constituie plagiat. Manuscrisul «împrumutat» este prezentat ca fiind rezultatul muncii proprii, fără citările de rigoare“.

Plagiatul este o problemă de etică profesională în universități şi, mai general, în lumea academică. O anchetă sociologică despre

frauda în colegiile americane, efectuată în 1964 de William J. Bower la cererea Biroului de Cercetări Sociale Aplicate al Universității Columbia, a pus în evidență amploarea fenomenului. Dintre cei peste 5 300 de studenți intervievați, 28 la sută au declarat că în cariera lor universitară au plagiat: 9 la sută doar o singură dată; 16 la sută de câteva ori; 3 la sută de multe ori. Aproximativ 14 la sută dintre studenții cuprinşi în ancheta sociologică au mărturisit că au prezentat ca fiind ale lor lucrări scrise de alții. Dintre aceştia, 64 la sută au admis că la fel au procedat şi în liceu. La nivelul anului 2002, conform informațiilor de pe *Internet*, se estimează că, în ciuda apelului la onoare, a avertismentelor şi a pedepselor, care uneori merg până la excluderea din universitate, o treime din studenții din SUA sunt plagiatori.

Dar în România? Nu beneficiez de statistici, nu cunosc să se fi făcut cercetări sociologice pe această temă, nici lucrări de licență sau teze de doctorat (şi cât de necesare ar fi!). Observații nesistematice îmi dau temei să cred că între o treime şi jumătate dintre studenții de la facultățile cu profil sociouman au plagiat măcar o dată, doar o dată în viața lor – vorba unui cântec de dragoste. Plagiatul este, probabil, o tentație a tuturor studenților din toate timpurile. Nu sunt nostalgic, dar nu pot să admit că epidemia de plagiat de azi se datorează educației comuniste a pionierilor şi utecriştilor de ieri, stimulați „să colaboreze la revista şcolii sau la alte publicații locale, să prezinte «comunicări» la diferite sesiuni organizate după principiile întrecerii socialiste“ (Marcus, 2002, 3). De asemenea, îmi este greu să admit că, după 1989, problemele în privința plagiatului au rămas aceleaşi. A apărut şi s-a extins „plagiatul *online*“ (sau „plagiatul digital“, „plagiatul de pe Internet“). Pentru combaterea lui, în Occident s-au creat instituții specializate, de exemplu, *Plagiarism.org* şi *Turnitin.com*, în 1997, şi apar cu ritmicitate lucrări în care se discută „granițele plagiatului“ şi, mai general, frauda academică şi problemele de etică în cercetarea ştiințifică (La Follette, 1992; Shrader-Frechette, 1994). La noi, astfel de preocupări nu ştiu să existe, iar conducerile instituțiilor de învățământ, ca şi o parte a profesorilor, suferă de cecitate: „nu văd“ frauda sau nu întreprind

nimic pentru a reduce dimensiunile plagiatului. Mi se pare inadmisibil ca la intrarea în clădirea facultăţii să fie afişate anunţuri de tipul „Vând lucrare de licenţă“ şi nimeni să nu se sesizeze, indicat fiind numărul camerei din căminul studenţesc unde se face negoţul cu diplome. Mi se pare cel puţin dubioasă îngăduinţa unor profesori, chiar a unor consilii profesorale, în faţa plagiatului grosolan, care poate fi probat „pe două coloane“.

Există însă şi un „plagiat involuntar“, generat de confundarea „bunurilor comune“ din ştiinţă cu „proprietatea intelectuală“. Cine mai aminteşte că „tabla înmulţirii“ a fost descoperită de Pitagora din Samos (c. 560–c. 500 î.e.n)?! Cine mai face trimitere la Auguste Comte (1798–1857) când utilizează termenul de „sociologie“, ştiut fiind că acesta l-a utilizat în 1939 pentru prima dată?! Astfel de cunoştinţe sunt bunuri comune (informaţii comune) şi ar fi nefiresc să încărcăm textul cu citate. Cu totul altfel stau lucrurile când aplicăm „diferenţiatorul semantic“ sau când ne referim la „sociobiologie“. Este bine să menţionăm numele celui care a imaginat diferenţiatorul semantic (Charles E. Osgood, 1957), ca şi numele creatorului sociobiologiei (Edward O. Wilson, 1975). Dacă discutăm – ca de la sine cunoscut – despre „fluxul comunicării în două trepte“, despre „imaginaţia sociologică“ sau despre „spirala tăcerii“ şi nu cităm numele părinţilor acestor teorii, respectiv, Paul F. Lazarsfeld (1944), C. Wright Mills (1959) şi Elisabeth Noelle-Neumann (1980), am plagiat fără să ne dăm seama. Graniţa dintre onestitate şi plagiat este *floue*, se mută de la o etapă de progres în cunoaştere la alta, se schimbă de la un autor la altul. În această lucrare multe informaţii (normele de redactare, regulile de punctuaţie, termenii şi expresiile în limba latină etc.) le-am considerat „bunuri comune“, informaţii generale. Ca atare, am citat cu parcimonie. Dar nu sunt sigur că toţi vor gândi ca mine.

Plagiatul involuntar se poate ivi şi în cazurile în care parafrazăm enunţurile altora, când exprimăm cu cuvintele noastre ce au spus alţii înaintea noastră. Cât de mult trebuie să ne îndepărtăm de textul original pentru a nu fi acuzaţi de plagiat? Dacă ne distanţăm prea mult, nu trădăm autorul pe care îl parafrazăm? Mărturisesc că nu am

un răspuns precis la aceste întrebări. Pot – după modelul recomandat de Writing Tutorial Service de la Indiana University – să dau, declarat cu scop didactic, un exemplu pentru a sesiza diferenţa dintre plagiat şi parafrazarea onestă.

În *Teoria şi practica investigaţiilor sociale*, Henri H. Stahl scrie:

> „Lăsăm de o parte pe interesanţii, dar neutilizabilii «filozofi sociali», constructori de vagi teorii generale cu privire la o viaţă socială asupra căreia n-au făcut nici un fel de cercetare şi care se aseamănă cu nişte surdo-muţi care ar fi învăţat teoria armoniei şi contrapunctului şi s-ar considera în drept să înveţe pe alţii ce este muzica. Mai util e să fim atenţi la experienţa investigatorilor de teren, de la care într-adevăr avem ceva de învăţat, deşi nu toţi au fost «sociologi» propriu-zişi“ (Stahl, 1974, 19).

Plagiază fără să-şi dea seama cei care nu menţionează cui aparţin aceste reflecţii şi reproduc textul, schimbând ordinea ideilor şi doar câteva cuvinte:

> Este util să studiem experienţa cercetătorilor de teren, chiar dacă nu toţi au fost sociologi în sensul de azi al termenului. De la filosofii sociali, care au construit teorii generale vagi cu privire la o societate asupra căreia nu au făcut nici un fel de cercetare, nu aflăm prea multe lucruri. Ei au procedat ca nişte surdo-muţi, pretinzând că ştiu compoziţia muzicală, şi consideră că sunt în drept să-i înveţe pe alţii ce este muzica.

O parafrazare onestă, acceptabilă ar fi următoarea:

> De la cei care nu au desfăşurat cercetări sociologice concrete asupra realităţii sociale, dar au construit „teorii vagi“ despre societate (de exemplu, filosofii sociali), avem mai puţin de învăţat decât de la cei care au făcut investigaţii de teren, chiar dacă nu au fost toţi „sociologi propriu-zişi“ (Stahl, 1974, 19).

Pentru a evita plagiatul involuntar ar trebui:

- Să închidem între ghilimele orice text care aparţine altora.
- Să menţionăm numele, titlul lucrării, locul de apariţie, editura, anul, pagina.

- Să fim atenți la distincția dintre cunoștințele comune, care au intrat în patrimoniul științei, și informațiile din sfera dreptului de proprietate intelectuală.
- Să reproducem cu cuvintele noastre ideile centrale ale unui text, menționând corect autorul și opera care ne-au inspirat.
- Să prescurtăm textul original, exprimând într-o manieră proprie ideile de bază din opera citată.
- Să învățăm să luăm „notițe inteligente“, nu copiind propoziții și fraze din prelegerile profesorilor.
- Să ne obișnuim să lucrăm cu fișe de lectură, în care să sintetizăm ideile autorilor, nu doar să le reproducem între ghilimele.

Imperativele enunțate anterior se mențin și în cazul informațiilor obținute din World Wide Web (*www site*). Este preferabilă o lucrare de licență sau o teză de doctorat cu un surplus de citate uneia cu plagiate involuntare sau de-a dreptul furată. Umberto Eco ne dă un sfat cât se poate de practic: „Proba cea mai sigură o veți avea atunci când veți reuși să parafrazați textul fără a-l avea sub ochi. Va însemna nu numai că nu l-ați copiat, dar și că l-ați înțeles“ (Eco, 1977/2000, 179).

Adoptarea de către Parlamentul României la 14 martie 1996 a *Legii privind drepturile de autor și drepturile conexe* mă scutește de orice comentariu referitor la plagiatul în lucrările încredințate tiparului. Articolul 142, litera a, prevede: „Constituie infracțiune și se pedepsește cu închisoare de la 3 luni la 3 ani sau cu amendă de la 700 000 lei la 7 milioane de lei, dacă nu constituie o infracțiune mai gravă, fapta persoanei care, fără a avea consimțământul titularului drepturilor recunoscute prin prezenta lege, reproduce integral sau parțial o operă“. Prin termenul de „operă“, în sensul acestei legi, se înțeleg și „comunicările, studiile, cursurile universitare, manualele școlare, proiectele și documentațiile științifice“ (Art. 7, litera b). *Dura lex, sed lex*.

Lucian Mihai, fost președinte al Curții Constituționale a României, precizează: „Orice operă (chiar și fără valoare literară, artistică sau științifică) este protejată juridic independent de aducerea ei la cunoștința publică […]. O creație care nu este originală nu beneficiază de protecția legii“ (Mihai, 2002, 30). Mai multe informații de natură juridică se pot obține de la Oficiul Român pentru Drepturile de Autor, organism creat pentru evidența, observarea și controlul modului de aplicare a legislației privind protecția dreptului de autor (*copyright*).

Despre stil și stilul științific

Discutarea datelor, de altfel întreaga lucrare, trebuie să respecte stilul științific de redactare, ceea ce presupune, înainte de toate, prezentarea sistematică a „ideilor clare și distincte“ – după dictonul lui Réne Descartes (1596–1650).

Stilul. Sensul propriu al termenului de „stil“ trimite la activitatea de gravare, cu ajutorul unui fel de cui metalic (lat. *stilus*), ascuțit la un capăt și turtit la celălalt, a literelor pe plăcuțele de plumb, aramă sau lemn acoperite cu un strat de ceară. Când, în *Satira I*, Quintus Horatius Flaccus (65–8 î.e.n.) spune *stilum vertere* (a întoarce stilul) aceasta însemna că stilul (cuiul) a fost răsucit cu extremitatea turtită în jos, pentru a șterge sau pentru a corecta scrierea. În timp, termenului de „stil“ i s-a asociat un sens figurat: stil obscur, stil literar sau stil științific. Cu privire la acesta din urmă voi face câteva observații în continuare, nu înainte de a atrage atenția asupra particularităților generale ale stilului (proprietatea, claritatea, concizia, varietatea, eficiența, eufonia, naturalețea, expresivitatea, eleganța, originalitatea) și asupra greșelilor de combinare a cuvintelor (pleonasmul, contradicția, anacolutul, construcțiile asimetrice și construcțiile contaminate), așa cum au fost prezentate de Andra Șerbănescu (2000/2001, 183-207).

Să reținem că a avea stil înseamnă a avea și „proprietatea“ termenilor, adică să folosim corect cuvintele atât în ceea ce privește forma, cât și sensul lor. Pentru că *Dicționarul limbii române* cuprinde

aproximativ 120 000 de unități, este greu de imaginat că cineva le-ar cunoaşte pe toate. Avem nevoie deci de dicționare explicative, etimologice, ortografice/ortoepice, de neologisme, de antonime, de sinonime, de epitete, de paronime etc. În mod deosebit, pentru a stăpâni proprietatea termenilor trebuie să consultăm dicționarele de specialitate: de sociologie, psihologie, psihosociologie, filosofie, antropologie, demografie, jurnalism etc. Cei care se mulțumesc cu *Micul dicționar de…* nu cred că vor ajunge prea departe în aprofundarea cunoştințelor, iar cei care preiau definițiile conceptelor din domeniul lor de cunoaştere din dicționarele generale, respectiv din *Dicționarul limbii române*, se autodescalifică de-a dreptul. Avem la dispoziție dicționare de specialitate redactate de autori români şi dicționare de specialitate traduse din limbile de circulație internațională. Problema este a alege dintre ele în funcție de tema disertației: dacă dorim să ne facem o imagine despre nivelul cunoştințelor din domeniul psihologiei sociale în România anilor 1980, vom apela la *Dicționarul de psihologie socială* (1981); dacă ne interesează să ştim care este starea psihologiei sociale pe plan mondial în ultimul deceniu al secolului trecut, ne va fi de folos, de exemplu, *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology* (1995) ş.a.m.d. Nu cred nici despre gumă că este mama proştilor, nici despre dicționar ca ar fi tatăl lor. Dimpotrivă, a-ți corecta greşelile de exprimare şi a căuta proprietatea termenilor reprezintă o ştiință pe care doar cei dotați intelectual o dobândesc.

Claritatea ideilor se constată prin claritatea limbajului: când introducem termeni de specialitate, trebuie să-i definim, chiar dacă par cunoscuți de toată lumea (nu avem de unde şti cât de mare este lumea!). Un text devine mai clar dacă îi ajutăm pe cititori să vadă relațiile logice dintre enunțuri. Andra Şerbănescu 2000/2001, 191-192) ne oferă o listă a conectorilor utilă pentru orice tip de redactare. Existența unui număr atât de mare de conectori ne dă posibilitatea să variem structura textului prin înlocuirea cuvintelor de legătură utilizate, evitând astfel repetițiile. Varietatea poate proveni şi din alternarea frazelor şi propozițiilor scurte (cu un număr mic de cuvinte) cu fraze şi propoziții ample.

Eficiența stilului este dată de reliefarea ideilor, produsă prin alegerea cuvintelor cu diferite grade de generalitate, prin utilizarea fie a unor cuvinte concrete, fie a unor cuvinte abstracte, ca şi prin folosirea predominantă a verbelor în locul substantivelor. Este mai eficient textul:

> Cercetările sociologice de teren *relevă* situații ce nu pot fi puse la îndoială,

decât:

> *Relevanța* situațiilor din cercetările sociologice de teren nu poate fi pusă la îndoială.

În acelaşi sens, verbele la diateza activă, comparativ cu verbele la diateza pasivă, dau un plus de eficiență exprimării ideilor. De ce să scriem:

> Pentru a pune în evidență relația dintre cele două variabile *s-au făcut* mai multe experimente de teren.

când putem să folosim diateza activă:

> Pentru a pune în evidență relația dintre cele două variabile *am făcut* mai multe experimente de teren.

Citez dintr-o teză de doctorat:

> Persoanele investigate au fost 322 elevi la trei şcoli generale şi două licee din Bucureşti în anul 2002.

Firească ar fi fost exprimarea:

> În 2002, am investigat 322 de elevi din trei şcoli generale şi din două licee din Bucureşti.

Stilul oricărui text este dat şi de eufonie, de felul plăcut „cum sună". S-a încetățenit expresia „Sună ca dracu'", chiar dacă nimeni nu ştie dacă dracii comunică vocal. De asemenea, se spune despre un

text oral că „sună bine“, ca şi despre un text scris. Să nu uităm că în secolele XVI–XVIII în Europa rata alfabetizării a marcat o revoluţie culturală, iar răspândirea lecturii efectuată în tăcere a însemnat retrasarea graniţei „dintre acţiunile culturale ale forului privat şi cele ale vieţii colective“ (Chartier, 1985/1995, 136). Lectura tăcută, care îngăduie reflecţia solitară, a devenit în secolul al XV-lea o practică obişnuită, cel puţin pentru cei care ştiau să citească. În timp, lectura cu voce tare a precedat „lectura cu ochii“, dar ea continuă să ne sune în minte.

Cacofoniile nu sună, ci grohăie. Pe cât posibil să le evităm. În ceea ce mă priveşte – mărturisesc – am obsesia cacofoniilor. Am evitat deja o cacofonie (*mărturisesc că*). Rodica Zafiu (2002, 13) ne asigură că „Până să devină o problemă stilistică vitală, cacofonia apărea la mai toţi autorii importanţi“. Dimitrie Cantemir scria în *Istoria ieroglifică* „ce numai *ca cum* preste puterea simţurilor ar fi“; în *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Ion Neculce aflăm că „trimiţin-du-i cartea acie […], *ca cum* vrè hi de la singur Dumitraşco-vodă“; „*ca cum*“ apare şi la Nicolae Bălcescu şi la Titu Maiorescu (*cf.* Zafiu, *ibidem*). Ce era acceptat în urmă cu secole nu mai are circulaţie astăzi, dimpotrivă: cacofoniile trebuie evitate prin alegerea cuvintelor, prin construcţia frazei, ca şi prin intercalarea unor cuvinte. Intercalarea semnelor de punctuaţie [,] sau [–] nu elimină cacofonia. Formularea:

> Munca casnică a femeilor nu a fost până în prezent studiată din punct de vedere sociologic.

nu pierde nimic din înţeles dacă se elimină cacofonia:

> Munca femeilor în gospodărie nu a fost până în prezent studiată din punct de vedere sociologic.

Rodica Zafiu are dreptate când spune că substituirea lui *ca* prin *ca şi* este pe cât de comodă, pe atât de „antipatică“. Este preferabilă expresia „drept calitate a vieţii s-a măsurat…“ celei „ca şi calitate a vieţii s-a măsurat…“ pentru a evita cuvântul tabu „c…“ Am constatat

că există o corelaţie între prezenţa cacofoniilor, imprecizia textului, greşelile gramaticale şi eroarea de informare. Iată un exemplu care ilustrează corelaţia semnalată:

> „Prin conceptualizarea adevărului ca ceva relativ, construit social, postmodernismul provoacă concepţia gânditorilor iluminişti ai secolului XVIII, Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau, Montaigne“.

Pe de o parte, cacofonia [că co], apoi imprecizia (ce înseamnă că postmodernismul „provoacă“ o concepţie din trecut?!), exprimarea neglijentă (ai secolului al XVIII-lea, nu „ai secolului XVIII“), greşeala de punctuaţie (virgula înaintea enumerării) şi, pe de altă parte, includerea lui Michel de Montaigne (1533–1592) între gânditorii din secolul al XVIII-lea.

În fine, se cuvine să nu uităm că sunt cacofonice nu numai asocierile de sunete care conduc la cuvinte tabu, ci toate suprapunerile de sunete discordante, lipsite de armonie (de exemplu, *că gripa* produce complicaţii; *scalarea ar* putea fi privită etc.).

Stilul ştiinţific. Stilul rapoartelor de cercetare, lucrărilor de licenţă, tezelor de doctorat, articolelor în reviste sau monografiilor de specialitate „trebuie să fie clar şi didactic: sobru, simplu, neafectat, fără să urmărească alte scopuri decât ordinea şi claritatea. Emfaza, stilul declamator şi oratoriu sau hiperbola nu au ce căuta în lucrările cu adevărat ştiinţifice“ (Ramón y Cajal, 1897/1967, 150). A sări fără nici o logică de la o idee la alta pentru a reveni mai apoi la firul discursului abandonat – iată cea mai bună cale de a-l îndepărta pe cititor. Ordonarea ideilor, a tezelor ajută la înţelegerea mesajului. Trecerea de la o temă la alta poate fi marcată prin numărătoarea paragrafelor în cadrul capitolelor. Lucrările lui Baruch Spinoza (1677/1981) şi Joseph Bochenski (1974/1992) sunt pilduitoare în acest sens. Totuşi, rămân excepţii. De obicei, pentru a sublinia continuitatea ideilor, se folosesc cuvinte care arată tranziţia temporală (următorul aspect ce va fi discutat…; după cele arătate se impune…; apoi vom analiza…), legătura cauză-efect (consecinţă a acestui

fapt…; decurge logic din datele…; rezultă de aici…), asocierea ideilor (în plus, luarea în considerare şi a…; în asociere cu factorul…; similar acționează şi…) sau disocierea lor (contrar celor arătate…; invers acționează…; dar; totuşi; deşi; cu toate că…). *Publication Manual* (1994, 24) recomandă limitarea utilizării cuvintelor de trecere, pentru a spori claritatea textului. Acelaşi *Manual* ne îndeamnă să ocolim ambiguitățile, să eliminăm contradicțiile din text, ca şi referirile la faptele irelevante. Trecerile abrupte pot fi netezite prin utilizarea corectă a timpului şi diatezei verbelor. Se recomandă timpul prezent şi diateza activă. În ceea ce priveşte diateza, este recomandabilă formularea la diateza activă:

> William J. McGuire (1986) a constatat că anumite categorii sociale sunt subreprezentate în mass media…

Formularea la diateza pasivă nu este recomandabilă:

> Constatarea că anumite categorii sociale sunt subreprezentate în mass media a fost făcută de către William J. McGuire (1986).

Pentru prezentarea datelor se va folosi timpul trecut, pentru discutarea lor timpul prezent:

> Russel Fazio şi Mark P. Zanna (1981) au examinat relația dintre accesibilitatea şi consistența atitudinilor. Cunoaşterea acestei relații ne ajută să prevedem reacțiile comportamentale.

În legătură cu folosirea verbelor, *Publication Manual* (1994, 32) atrage atenția că modul subjonctiv se utilizează în redactarea rapoartelor de cercetare numai în condițiile în care datele sunt improbabile.

Ca şi în viața de zi cu zi, în discutarea datelor trebuie să răspundem direct la problemă, să nu spunem nimic mai mult decât ne permit informațiile de care dispunem. Vorba multă echivalează cu refuzul manuscrisului la editură. Maxima scriitorului şi filosofului spaniol Balthasar Gracián y Morales (1601–1658) „Ceea ce este bun este de două ori mai bun dacă e scurt" ar trebui să ne ghideze în

scrierea rapoartelor de cercetare, a lucrărilor ştiințifice în general. Dorința de a dobândi recunoaştere publică trebuie să fie asociată cu respectul pentru timpul cititorilor şi cu convingerea că vorbele sunt bani (pentru hârtie, tipar, timp etc.), fapt ce ne obligă să fim concişi, să evităm euforia cuvintelor, să reducem redundanța, să ne alegem cu grijă cuvintele. Toate cele spuse cu privire la lizibilitate se aplică aici perfect: cuvintele, propozițiile şi frazele scurte sunt mai uşor de înțeles.

Umberto Eco (1977/2000, 159) ne îndeamnă să scurtăm frazele, fără teama de a repeta subiectul. În loc de:

> „Pianistul Wittgenstein, care era fratele cunoscutului filosof care a scris *Tractatus Logico-Philosophicus* pe care mulți îl consideră azi capodopera filosofiei contemporane, a avut norocul ca Ravel să fi scris pentru el concertul pentru mâna stângă, deoarece o pierduse pe dreapta în război."

este preferabil:

> „Pianistul Wittgenstein era fratele filosofului Ludwig. Şi, cum era mutilat de mâna dreaptă, Ravel a scris pentru el concertul pentru mâna stângă."

sau:

> „Pianistul Wittgenstein era fratele filosofului, autor al celebrului *Tractatus*. Pianistul îşi pierduse mâna dreaptă. De aceea, Ravel i-a scris un concert pentru mâna stângă" (Eco, 1977/2000, 159-160).

Sociologul american C. Wright Mills (1916–1960) ne-a demonstrat că „Orice idee, orice lucrare pot să fie rezumate, fără îndoială, într-o propoziție sau, dimpotrivă, să fie expuse în douăzeci de volume. Important de ştiut este ce dezvoltare reclamă expunerea unei idei pentru a fi clară şi ce importanță pare să aibă această idee: câte experiențe elucidează, câte probleme permite să fie rezolvate sau măcar să fie puse" (Mills, 1969/1975, 68).

Utilizarea excesivă a termenilor tehnici, de specialitate restrânge aria cititorilor doar la câțiva inițiați. Referitor la lucrarea lui Talcott Parsons *The Social System* (1951), promotorul sociologiei americane contestatare, C. Wright Mills, fără a o lua în derâdere, constata că

există patru categorii de „specialişti“: 1) cei care pretind că o înţeleg şi o evaluează foarte pozitiv; 2) cei care pretind că o înţeleg, dar o consideră „vorbărie greoaie şi gratuită“; 3) cei care nu pretind că o înţeleg, dar o consideră miraculoasă, fascinantă; 4) cei care nu pretind că o înţeleg, dar îşi dau seama că „regele este gol“ (Mills, 1969/1975, 61). Ideal ar fi ca „specialiştii“ nu doar să „pretindă că o înţeleg“, ci să o înţeleagă efectiv, fără un efort chinuitor. Pentru aceasta lucrarea lui Talcott Parsons (1902–1979) ar trebui tradusă „din engleză în engleză“. Ceea ce, pentru exemplificare, întreprinde cu succes C. Wright Mills.

> „Un element dintr-un sistem simbolic comun, care serveşte drept criteriu sau normă de selecţie între alternativele ce apar în mod intrinsec, într-o situaţie care se numeşte valoare […] Dar, având în vedere rolul sistemelor simbolice, este necesar să distingem între acest aspect de orientare motivaţională, al acţiunii ca totalitate, şi aspectul de „orientare de valoare“. Acest aspect nu indică sensul pe care îl aşteaptă cel care efectuează o acţiune în funcţie de raportul satisfacţie-privaţiune, ci conţinutul normelor înseşi de selecţionare. Conceptul de orientare de valoare constituie deci, în acest sens, un procedeu logic de formare a unui aspect central al articulării tradiţiilor culturale în cadrul sistemului de acţiune“ (Parsons, 1951, 12, *apud* Mills, 1959/1975, 59).

Traducerea acestui pasaj este:

> „Oamenii se conduc după anumite norme şi aşteaptă unul de la altul ca fiecare să le respecte. În măsura în care procedează astfel, în societatea lor va domni ordinea“ (Mills, 1959/1975, 62).

Cuvintele de „umplutură“ nu au ce căuta într-un text ştiinţific:

> Mai multe studii, care au fost efectuate, au arătat…

Putem spune direct:

> Studiile au arătat…

Iată o listă de exprimări redundante întâlnite frecvent în rapoartele de cercetare, în lucrările de licenţă sau în tezele de doctorat:

> Un *total* de 215 subiecţi…; Un număr de trei grupe *diferite* de subiecţi…; S-au dat *exact* aceleaşi instrucţiuni…; *Absolut* esenţial este faptul că…; Un eşantion redus *ca mărime*…; *Unul şi acelaşi* lucru îl susţine şi…; Unanimitatea *desăvârşită* a răspunsurilor…; După *o perioadă* de timp…

O lectură atentă a lucrărilor (articole, studii, cărţi) din perimetrul ştiinţelor socioumane va releva, cu siguranţă, şi alte formulări redundante în afara celor semnalate în *Publication Manual* (1994, 27). În categoria acestora intră şi pleonasmele de tipul: a prevedea viitorul, scurtă alocuţiune, a se bifurca în două direcţii, hazardul imprevizibil, concluziile finale, absolut exterior, falsul pretext, abrogarea legii, hemoragie de sânge, proiectarea viitorului, protagonistul principal (Miguel, 1997, 167-168).

Dacă termenii tehnici sunt de neînlocuit în redactarea unui studiu pentru o revistă de specialitate, apelul la jargon în scrierea rapoartelor de cercetare, a lucrărilor de licenţă sau a tezelor de doctorat trebuie făcut cu parcimonie, pentru că nu se ştie dacă modificarea voluntară de către un grup socioprofesional a lexicului şi pronunţării „ţine de natura particulară a lucrurilor spuse, de voinţa de a nu fi înţeles, de dorinţa grupului de a-şi marca originalitatea“ (Ducrot şi Schaeffer, 1972/1996, 94). Termeni ca „subiecţi“, „zone dezavantajate“, „propensiune“, „relaţii difuze“, „relaţii mutuale“, „diade“ ş.a. au intrat în vocabularul ştiinţelor socioumane. Îi utilizăm ca atare. Ce rost are, de exemplu, să nu mai folosim termenul de „triangulare“ (engl. *triangulation*), intrat în vocablarul ştiinţelor socioumane, preferând termenul de „triumvirat“ al metodelor, surselor de informare, orientărilor teoretice? Abuzul de astfel de termeni, mai ales când sunt traduşi dubios, are două consecinţe: neînţelegerea textului sau dublarea lui, dacă se explică termenii din jargonul ştiinţei. Cred că nu sunt singurul care nu a înţeles ce vrea să spună autorul unui asemenea text (preluat dintr-o revistă de specialitate, pe care din motive lesne de bănuit nu o citez):

„Numele de *meta-sondaj* păstrează, într-adevăr, o grupalizare ironică a celor care, cum zice Dominique Wolton, trăiesc dintr-un «efect de borcan» autointoxicându-se cu «teme» bune în sondaje pentru «a mânca societatea civilă», scoțând produse care scad observabilitatea altor teme reale de expresie (manifestații, mişcări publice de protest, greve etc.) pentru că izbucnesc direct «de la bază» (indivizii se mobilizează pe ei înşişi, pe când în sondaje sunt mobilizați anchetatorii).“

Ce ar putea să semnifice „grupalizarea ironică“? Temele sondajelor sunt bune pentru „a [le] mânca societatea civilă“ sau temele „mănâncă“ societatea civilă? Sunt temele „reale“ de expresie sau „temele de expresie“ sunt reale? Cine „scoate produse“? Sondajele?!

Uneori, probabil pentru a se distanța de felul de a comunica al restului colectivității, specialiştii din domeniul ştiințelor socioumane preiau fără nici un efort de a traduce şi de a-i adapta limbii române termeni din limbile clasice sau de circulație internațională, ajungându-se la barbarisme. De exemplu, în loc de a spune „stabilirea rangurilor“, unii psihologi preferă termenul de „rangare“, evident o calchiere a „scalării“. Într-un singur studiu despre sondajele de opinie publică am întâlnit termenii: performativ, deactualizat, dificultăți spectatoriale, suspans interpretativ, intelectuali politico-mediatici antimediatici, eu şi sub-eu cognitiv, desfătarea-de-sine-în-rol, părelnicul, descriptibilitate, atom dialogic, mediație prin mutualitate, ideologie imediatistă, publicizarea sondajelor, sondeurul, poziție expectativistă, spontaneism al opiniilor, informație sondajieră, solitudine interactivă, baie reflexivă, opinarism, opiniile opiniatre, căzătura epistemică, complicitatea simpatetică, artefact charismatic, spațiul intersubiectiv, prezențe virtuale, mecanisme de de-localizare, mini-referendum, meta-sondaj, bucă reflexivă, crezanie în munca lor, angajament virtual, receptabilitate universală, pragmatică a spectatorului, competență emisivă, figurativizare a opiniei publice, pogorâre a opiniei publice, specificare progresivă tacită, sondaje la pătrat, atitudini propoziționale, manifestabilitatea cauzelor, efect de teorie, sondaj bombă, bavardaj politic, lideri de influență, minimalisme, quasi-subiect colectiv, lector ideal-justițiar, cunoaştere publică mutuală, normă de internabilitate. Apropo, ştiați că norma de internabilitate

„îşi are originea în practicile evaluative internalizate asociate exercițiului liberal al puterii“? Mă tem că nici după ce ați citit această explicație tot nu v-ați lămurit. Nu este vina dv.

Jurnaliştii, dar nu numai ei, au început să-i numească pe cei ce fac sondaje de opinie „sondori“ (sau mai elevat *sondeuri*) şi pe cei care îşi exprimă opinia „părelnici“! Politologii ne amintesc de „*acquis* comunitar“, considerând că toți înțelegem că este vorba despre „cunoştințele“, despre „experiența“ din Comunitatea Europeană. În cercetările sociologice se foloseşte frecvent termenul de „*biais*“, care poate să fie trades în multe feluri: tendință, preferință, prejudecată, influență indirectă etc. Transformarea lui *biais* în verb sună… ca dracu':

„Datele şi raportul cercetării sunt *biasate* de rasa, sexul, clasa şi orientarea politică a cercetătorului“.

Dacă s-ar fi spus simplu:

Datele şi raportul cercetării sunt influențate indirect de rasa, sexul, clasa şi orientarea politică a cercetătorului

ar fi fost mult mai clar şi, oricum, mai pe înțelesul celor care nu au privilegiul unei culturi sociologice solide şi nu sunt prea avansați în însuşirea limbii engleze. Aceştia, de multe ori, echivalează impropriu *bias* cu „eroare“. Petru Iluț traduce *bias* prin „deturnare subiectivă“ (Iluț, 2000, 61). Fireşte, nu este greşit, dar deturnarea presupune intenționalitate, ceea ce nu se întâmplă în cazul „influenței indirecte“ (*bias*).

În *Dicționarul de neologisme* al lui Florin Marcu şi Constant Maneca (1978) pentru „item“ [< lat. *item*] se propune doar adverbul (*liv.*) „de altfel“ sau „în plus“. Dar termenul „item“, atât de familiar cercetătorilor din domeniul ştiințelor socioumane, ca substantiv semnifică: o întrebare dintr-un chestionar, un enunț într-o scală de măsurare a atitudinilor, o problemă, un paragraf ş.a. La plural se folosec formele *itemi* şi *itemuri*. Ambele forme sunt în circulație; forma „itemi“ se apropie însă mai mult de specificul limbii române.

Un alt termen care a intrat în vocabularul domeniului este cel de „ocurență“:

> Rezultatele cercetării noastre au pus în evidență *ocurența* corelației *itemilor…*

În limba engleză, *occurence* înseamnă, în primul rând, „întâmplare“. Pentru a clarifica lucrurile, vom spune:

> Rezultatele cercetărilor noastre au pus în evidență apariția unei corelații dintre răspunsurile la întrebarea X și întrebarea Y.

Termenul *opportuny* se confundă de multe ori în textele de specialitate, ca și în vorbirea cotidiană, cu „ocazie“, deși ar trebui tradus prin expresia „survenit în momentul cel mai favorabil“. Cei interesați de „falșii prieteni“ (*false friends*) pot consulta repertoarul de anglicisme întocmit de Marc A. Provost *et al*. (1993/1997, 139-150). Termenul „a baliza“ exercită o puternică atracție asupra specialiștilor din domeniul științelor socioumane. Îl întâlnim tot mai des. Uneori este folosit corect, alteori greșit. Adrian Neculau scrie în prefața *Manualului de psihologia comunității*:

> „Termenul de *comunitate* evocă ideea unui spațiu fizic și social bine balizat, în interiorul căruia se produc interacțiuni și un proces de intercunoaștere între actorii sociali, se dezvoltă legături sociale, se impun norme și reguli de conduită, se naște un spirit de apartenență“ (Neculau, 2002, 13).

Este corect, deși eu aș fi scris:

> Termenul de „comunitate“ sugerează un spațiu fizic și social bine conturat, în care se produc interacțiuni și…

Preferința pentru neologisme poate însemna și o condamnare a „limbajului de lemn“. Dar să nu reparăm stricând. Iată un citat dintr-o lucrare cu caracter didactic, deloc nesemnificativă din punct de vedere teoretic:

> „*Întrebările cercetării* trebuie să fie balizele de reper în alegerea metodei și nu un angajament ontologic, epistemologic sau metodologic al cercetătorului.“

Neologismul „baliză“ [< fr. *balise*] înseamnă chiar reper… Din aceeași lucrare mai aflăm despre „*experiențierea* libertății“, despre „natura *plurală*“, despre paradigma constructivistă, care „*asumă* existența unor realități multiple“. De la *assumere* (lat.), la *assumer* (fr.) și la *assume* (engl.) s-a ajuns la exprimarea neferiticită citată: „a asuma“, în limba română, înseamnă „a lua ceva asupra sau pe seama sa“ și nicidecum „a presupune, a admite“ – ca în limba engleză. Aceeași semnificație o are neologismul „asumpție“ (engl. *assumption*). Este bine să se facă totuși distincție între „asumpție“ și „prezumție“ (cuvânt care evocă mai ales „recunoașterea unui fapt ca autentic din punct de vedere juridic“):

> „În modelul rațional era implicată *prezumția* că oamenii tind și sunt capabili, în remarcabilă măsură, să folosească datele cele mai relevante…“ (Iluț, 2000, 60).

Într-o lucrare despre români am identificat unii termeni improprii limbii noastre sau neadecvați la un anumit registru stilistic: demodernizarea *fățișă* [a țării], *difuzul* graniței *inaugurale* [a României], atenția dată scenei, decorului și *rechiziției* [sic], *resurgență* a dramei ca model de interpretate a lumii, concepția *prebelică* ș.a. În aceeași lucrare, voluptatea utilizării termenilor în limbi străine face textul greu lizibil. De exemplu, autorul mărturisește: „Această *quête* a mea, prin hățișurile istoriei…“, se referă la „efecte de *écriture*“, avertizând că face „numai *de l'histoire*, și *nu l'histoire*“. Autorul crede că astfel de termeni sunt „dificil de tradus în limba română“. Personal, consider că limba română de azi este suficient de evoluată pentru a putea exprima caracteristicile, nuanțele și subtilitățile fenomenelor și relațiilor sociale. Va trebui, însă, să o folosim corect.

Unii autori utilizează, cu efecte stilistice discutabile, arhaisme precum: „a *zăbovi* asupra temei“, „ideile *izvodite* în acest secol“, „există un *soi* de reacții“, „opinia publică ar fi un fel de *leat* cu

sondajele“ etc. Scriem pentru oamenii de azi, chiar dacă ne referim la realitatea socială de acum un veac. În 2002, la reeditarea lucrării *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, „redactate sub direcţia ştiinţifică a d-lui prof. D. Gusti şi sub conducerea tehnică a d-lui Traian Herseni“ (cum scrie pe pagina de titlu), am înlocuit cuvintele, expresiile şi formele gramaticale ieşite din uz (semnalând acest lucru şi menţionând pagina). Astfel, am stabilit următoarele echivalenţe: „într-o sinteză care [însemnează] înseamnă (p. 13); „Numărul cercetătorilor specialişti [atârnă] depinde“ (p. 16); „regiunea naturală în care satul [zace] este aşezat (p. 36); „[caractere] caracteristici… ale casei“ (p. 50); „acest [ram] ramură [al] a ştiinţei“ (p. 61); „[ogorul] domeniul antropologiei (p. 84); „[preponderează] predomină caracterele“ (p. 85); „în [dosul] spatele capului“ (p. 108); „[fundul] esenţa lucrurilor“ (p. 166); „[mădularele] elementele unei unităţi sociale“ (p. 170); „[studiosul] cercetătorul va trebui“ (p. 268); „chestionarul va cuprinde [chestiuni] întrebări (p. 281); „[încrustăm] subliniem absoluta nevoie“ (p. 299); „înregistrarea [credincioasă] obiectivă“ (p. 302); „Dacă [primim] acceptăm definiţia“ (p. 312); „[întunecă] îngreunează munca noastră“ (p. 356); „[procentualitatea] procentajul“ (p. 401). Îmi place să cred că echivalenţele propuse nu au schimbat sensul original al enunţurilor (Chelcea şi Filipescu, 2002, v).

În lucrările ştiinţifice întâlnim adesea expresii şi locuţiuni din limba latină. Pentru că „au o circulaţie internaţională şi exprimă foarte exact o idee“ (Roman, 1978, 37) şi pentru că „limba latină este limba maternă a Occidentului“ (*cf.* Munteanu şi Munteanu, 1996, 5), este bine să le cunoaştem semnificaţia şi să apelăm la ele ori de câte ori prin aceasta este slujit raţionamentul. Celor care nu au studiat în şcoală limba lui Publius Ovidius Naso le propun o listă de expresii şi locuţiuni întâlnite mai des în textele de specialitate (Anexa B), pentru că prea adesea astfel de expresii rămân fără de înţeles sau sunt greşit interpretate. Ce vă spune expresia „Cismarule, nu mai sus de sanda“ (*Sutor, ne ultra crepidam*)? Credeţi că *explicit* are înţelesul cuvântului „explicit“ din limba română sau că *eperto credite* înseamnă „să dai crezare expertului“? Hai să verificăm!

Utilizarea neologismelor ridică uneori probleme. A avea pe masa de lucru un dicţionar de neologisme, de sinonime, antonime sau de acronime este lăudabil, nu condamnabil. Sunt de blamat doar cei care produc texte lizibile numai cu ajutorul dicţionarului de neologisme, ca şi cei ce folosesc impropriu neologismele. „A implementa“ (*implement*) nu înseamnă „a introduce“, ci „a pune în funcţiune, a realiza, a îndeplini“; „a integra“ nu semnifică acţiunea de includere în ceva (cum greşit se utilizează în expresiile: integrare în muncă, integrare în grup, integrare europeană ş.a.), ci acţiunea de „formare a unui întreg din mai multe părţi componente“ (de exemplu, integrarea României cu structurile europene).

Stilul de redactare a lucrărilor ştiinţifice exclude limbajul argotic, acel limbaj folosit de categoriile marginale ale societăţii (delincvenţi, vagabonzi, cerşetori ş.a.). Totuşi, când reproducem declaraţiile acestora, răspunsurile la întrebările deschise dintr-un chestionar sau interviurile comprehensive realizate cu astfel de persoane vom fi obligaţi să trecem între ghilimele cuvintele folosite, chiar dacă sunt incorect exprimate (de exemplu, „pă bune“, „parai“, „pă nasoale“, „naşpa“ etc.). Obscenităţile nu le vom reproduce cu exactitate în nici un caz. Vom pune puncte de suspensie după iniţiala cuvântului: tot atâtea câte litere am suprimat (de exemplu, „a intrat în c… până la gât“, „este o c… de lux“ ş.a.m.d. Nu îi este permis omului de ştiinţă ce îi este permis scriitorului, mai ales dacă se cheamă David Lodge… Şi totuşi, chiar în lucrări academice am întâlnit cuvinte pentru care şi mahalagii ar roşi dacă le-ar citi:

> *Vulva trahit corda plus quam fortissima corda*. P… trage de inimi mai mult decât cea mai tare frânghie.

sau:

> *Non est peccatum per culum mittere flatum*. Nu este păcat să slobozi prin c.. o suflare.

Păcat nu este dacă se întâmplă, dar nu şi dacă scrii *expresis verbis*.

Figurile de stil. De preferință, un raport de cercetare, o lucrare de licență, o teză de doctorat, un articol științific sau o monografie în domeniul științelor socioumane se scriu într-un „limbaj referențial“, „în care toate lucrurile sunt numite cu numele lor obişnuit, acela recunoscut de către toți, care nu se pretează la echivocuri“ (Eco, 1977/2000, 163). Întâlnim însă în disertații de cea mai bună factură intelectuală pasaje redactate într-un „limbaj figurat“, cu „figuri de stil“ (metafore, epitete etc.). Până la un punct sunt acceptabile. Excesul le condamnă. În limbaj figurat, relația dintre jurnalişti, oameni politici şi opinia publică apare ca „triunghiul infernal“; influența sondajelor de opinie publică este „perfuzia cifrelor“. Exagerat. Să spunem lucrurilor pe nume, să nu introducem niciodată termeni pe care mai întâi nu i-am definit.

Epitetele. Dintre figurile de stil, epitetele sunt, probabil, cel mai frecvent întâlnite în scrierile de specialitate. Epitetele (gr. *epithon*) sunt cuvinte calificative ataşate în scop estetic altor cuvinte referențiale. Conform *Dicționarului de epitete al limbii române* (1985) de Marian Bucă, există mai multe categorii de epitete adjectivale: a) evocative [noul capitalism] şi apreciative [capitalismul de cumetrie]; b) epitete fizice pentru entități materiale [țară imensă] şi epitete fizice pentru entități ideale [teorie înaltă], precum şi epitete morale pentru entități ideale [gândire strălucită] şi epitete morale pentru entități materiale [țară mândră]; c) epitete pleonastice, cuvântul ataşat are un sens apropiat de cel al cuvântului referențial [conştiință trează] şi epitete antitetice, contrare primelor [conştiință ațipită]; d) epitete generalizatoare, pentru o întreagă clasă de obiecte, şi epitete individualizatoare, evocând o caracteristică proprie doar unei unități sociale; e) epitete simple şi epitete multiple. În 1988, am făcut o „analiză de conținut“ a *Dicționarului*: datele statistice arată că în limba română cea mai mare capacitate de a atrage calificative adjectivale (epitete) o au cuvintele cu semnificație psihologică (Chelcea, 1988, 155). Ochii au nu mai puțin de 606 de determinări cu valoare stilistică, 60 dintre acestea sunt epitete evocative referitoare la caracteristicile cromatice: în afara celor albaştri (cu douăsprezece

nuanțe), ochii mai pot fi: măslinii, murgi, opalini, oțelii, pistruiați, smoliți, suri, viorii etc. Privirea – ca să luăm un alt exemplu – atrage 530 de epitete: poate fi colorată (albastră, albă, căprie, cenuşie, fumurie, roşcată, spălăcită, sură, verzulie etc.).

Stilul științific, caracterizat prin sobrietate, ne obligă să fim reținuți în folosirea epitetelor, în general, şi a epitetelor apreciative, în special. Decât „titanicul Max Weber“, „strălucitul gânditor Max Weber“, „inegalabilul, monumentalul Max Weber“, este preferabil să spunem (şi să scriem) „sociologul german Max Weber“ sau, mai obişnuit, dar mai bine, „marele sociolog german Max Weber“. Sunt, trebuie să recunosc, şi oameni de ştiință care reuşesc să apropie stilul științific de cel artistic. Iată un pasaj din *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme* de Ilie Bădescu:

> „Marii maeştri ai omenirii, marii profesori ai spiritului veghează asupra noastră cu măsura lor. Întoarcerea noastră la mesajul lor este, în întregime, măsura puterilor noastre. Judecata lor nu întârzie niciodată să cadă asupra vredniciei sau nevredniciei urmaşilor. Când veacul tău nu vrea nimic de la maeştrii trecutului, ei zăbovesc în tăcere, iar tristețea lor înconjoară veacul cu o inefabilă umbră. Când veacul se trezeşte, maeştrii epocilor cruciale ale omenirii se întorc către el. Uneori, ca în Renaştere, ei vin cu lumea lor cu tot şi spiritul veacului se pătrunde profund de viziunile şi ideile lor. De marile sisteme te-apropii cu întrebările vremii tale“ (Bădescu, 2002, 15).

Oricât de seducător ar fi acest text, nu-i sfătuiesc pe studenți să încerce un astfel de stil: ca să scrii ca Ilie Bădescu, trebuie să fii Ilie Bădescu.

Litota. De copii am învățat să nu ne jucăm cu focul. „Cine cu cuvintele se joacă, cu focul se joacă!“ – îmi spunea într-o anchetă sociologică un bătrân dintr-un sat de sub munte. Ca să folosesc o „litotă“ (figură de stil care constă în diminuarea caracteristicilor, pentru a se înțelege contrariul), n-aş zice că nu avea dreptate. De fapt, avea foarte multă dreptate. Despre o concluzie banală a unei cercetări de teren putem să afirmăm că este „o mare descoperire“, fiind convinşi că este o platitudine. Dar, atenție! Folosim litota (gr.

litotes, simplificare) numai pentru că suntem convinşi că cititorii lucrării noastre sunt capabili să o înţeleagă. Această rezervă se impune în legătură cu toate figurile de stil. Dacă se folosesc pentru o exprimare mai incisivă şi mai convingătoare, nu trebuie să le explicăm – ne atrage atenţia Umberto Eco (1977/2000, 164): „Dacă se consideră că cititorul nostru ar fi un idiot, nu se folosesc figuri retorice, iar a le folosi explicându-le înseamnă să-l iei pe cititor drept idiot, care se răzbună luându-l pe autor drept idiot".

Despre metafore voi spune câteva cuvinte în subcapitolul următor. Cred că folosirea cu măsură a figurilor de stil este calea cea bună: *Uti, non abuti*.

Ce titlu punem?

Primul contact al cititorului cu lucrările noastre se face prin titlul pe care îl punem, uneori în grabă, la începutul raportului de cercetare sau al studiului pe care intenţionăm să îl publicăm. Cei care nu dau atenţie intitulării lucrărilor lor riscă să îi îndepărteze pe virtualii cititori, chiar dacă tema este importantă şi demonstraţia ştiinţifică se remarcă prin rigurozitate. Asemenea arhitecţilor sau designerilor produsului industrial, trebuie să avem totdeauna în vedere estetica obiectului construit în cercetarea noastră, fără a ne amăgi însă că arta titlului poate compensa sărăcia ideilor teoretice, modestia abordărilor empirice sau multitudinea erorilor de culegere şi de prelucrare a datelor. Există o artă a titlului şi în lucrările din domeniul ştiinţelor socioumane. În cuvinte puţine trebuie să oferim multe informaţii despre cercetarea realizată.

Arta titlului. În principal, arta titlului se concentrează în jurul a două figuri de stil, „elipsa" şi „hiperbatul" (Dubois *et al*., 1970/1974, 126). Tocmai pentru că titlul este o formulare concisă, „simplă şi, dacă este posibil, cu stil" (*Publication Manual*, 1994, 7) a temei de

cercetare, se impune suprimarea anumitor cuvinte. Absenţa lor, denumită „elipsă", scurtează propoziţia. De regulă, este suprimat verbul (a fi, a avea, a obţine etc.). Monografia sociologică întocmită de echipa regală studenţească nr. 19 din 1935, sub conducerea lui Ion Conea, poartă titlul *Clopotiva – un sat din Haţeg* (1940). Primul capitol, semnat de conducătorul echipei, are titlul *Ţara Haţegului, regiune naturală*. Din ambele titluri lipseşte verbul a fi, în locul lui apărând linia de spaţiu sau virgula, care nu numai că prescurtează enunţul, dar şi scoate în relief (hiperbat) determinările sat şi, respectiv, regiune. Spicuim oarecum la întâmplare din titlurile articolelor scrise de Dimitrie Gusti (1935) şi reunite de Ovidiu Bădina în volumul *Opere. Despre cultură* (1996): *Chezăşia unei munci rodnice – căminul cultural; Un scop al muncii noastre – muzeul satelor româneşti; Şcoala de echipieri – şcoală de personalităţi; După 5 ani, un examen de conştiinţă*… Observăm în aceste titluri suprimarea verbelor.

De multe ori, în formularea titlurilor semnul de punctuaţie [:] înlocuieşte verbul a fi, ca în cazul studiului *Forme tradiţionale de cooperare în viaţa poporului român: tovărăşiile tinerilor* (Chelcea şi Chelcea, 1990, 93). În formularea acestui titlu am recurs nu numai la figura denumită „elipsă", ci şi la „hiperbat", prin permutare, prin schimbarea ordinii sintagmelor în frază. Fraza minimal încheiată, compusă din substantiv şi determinanţi, urmaţi de verb şi determinanţi, ar fi fost: *Tovărăşiile tinerilor reprezintă o formă tradiţională de cooperare în cultura românească*, dar aceasta n-ar fi satisfăcut cerinţele stilistice ale unui titlu. Am inversat ordinea cuvintelor din propoziţie pentru a scoate în relief faptul că în cultura românească există, din vechime, forme democratice de cooperare interumană.

Suprimarea, care contribuie la arta titlului, poate fi totală (elipsa) sau parţială, prin contragerea substantiv-adjectiv. Tendinţa spre contragerea termenilor este foarte puternică în ştiinţele socioumane, în general, şi în formularea titlurilor, în special. Am folosit şi în titlul acestei lucrări termenul „socioumane", care s-a impus în literatura de specialitate din România după evenimentele din decembrie '89, înlocuindu-l pe cel de „ştiinţe sociale", ca să nu mai amintim de

„ştiinţe socio-politice“, care s-a demonetizat. Contragerea termenilor apare în titlurile studiilor şi lucrărilor sociologice fie cu cratimă, fie într-un singur cuvânt. Chiar dacă o cratimă reprezintă o liniuţă de unire, contopirea într-un cuvânt a substantivului cu adjectivul poate semnifica mai mult decât o figură în arta titlului. Mi-am intitulat una din lucrări *Un secol de cercetări psihosociologice* (2002) atât pentru a condensa titlul, dar şi pentru a sublinia că domeniul de a cărui istorie mă ocupam este unitar şi relativ independent, că pun accentul pe polul sociologic al domeniului, nu pe cel psihologic, că mă interesează situaţia individului în grup, contradicţiile interne şi inovaţia din câmpul psihologiei sociale. După cum arătau Jean-Léon Beauvois şi André Lévy (1983), diferenţele în semnificaţia termenilor de „psihologie socială“ şi „psihosociologie“ sunt notabile, astfel că a scrie psihologie socială, psihosociologie sau psiho-sociologie nu semnifică acelaşi lucru.

Metaforele. „Ceasornicarul orb“: ce poate sugera mai pregnant apariţia şi evoluţia vieţii pe Pământ decât această metaforă?! Ce poate exprima mai deplin esenţa concepţiei senzualiste decât metafora *Tabula rasa*?! Despre un vin bun spunem că estre *Lacrima Christi*. Utilizarea metaforelor în texte şi în titluri apropie ştiinţele socioumane de literatura beletristică.

Vorbind despre arta titlurilor, trebuie să ne amintim că metafora funcţionează în ştiinţele sociale atât ca figură de stil, cât şi ca instrument de investigaţie. Alvin Toffler în *Al treilea val* (1981/1983, 39) spunea: „Marea metaforă a acestei lucrări […] sunt valurile de schimbare care se ciocnesc“. Şi mai departe: „nu metafora valului este nouă, ci aplicarea ei la transformarea civilizaţiei de astăzi […] Ideea valului nu este numai un instrument de organizare a unor mase mari de informaţii foarte diferite […] Când aplicăm metafora valului, ni se clarifică multe lucruri care păreau confuze. Fapte familiare ne apar adesea într-o lumină cu totul nouă“. În fine, Alvin Toffler conchide: „până şi cea mai grăitoare metaforă nu ne poate reda decât un adevăr parţial“ (1981/1983, 40). Pentru un titlu de carte este suficient – aş adăuga eu.

Când în investigarea vieţii sociale apelăm la metaforă, este firesc să o utilizăm şi în titlu: teoria „ţapul ispăşitor“, teoria *melting pot*, teoria „vârful negru al puterii“, teoria „locul controlului“ ş.a. Într-o lucrare recentă întâlnim mai multe titluri de capitole sau de subcapitole metaforice: *Turnesolul legionar*, *Schizofrenie socială*, *„Surful“ politic*, *Maşina de tocat regală*. Autorul se explică: „Metafora este un mijloc euristic prin care încerc să înţeleg ce s-a întâmplat, nu un mod de a evacua realitatea din discurs“ (Alexandrescu, 1998, 24). Revine apoi: „*Valul istoriei* şi tehnicile de plutire, *surful politic* sînt noi metafore de care am nevoie în această încercare de a privi evenimentele perioadei interbelice ca tot atâtea ciocniri de forţe colective, care acţionează neplanificat, nu sînt controlate de indivizi sublimi ori machiavelici şi nu sînt deduse din înalte principii, ci sînt simple contingenţe, tot atâtea încercări de a pluti *cu valul*, prin care unii se salvează, iar alţii se îneacă“ (Alexandrescu, 1998, 82).

Aşa cum remarca şi Mihaela Vlăsceanu (1999, 42), „Apelul la metafore este echivalent cu îndemnul de a învăţa să ne confruntăm cu complexitatea, ambiguitatea şi chiar paradoxurile […], pentru că, în ultimă instanţă, acestea sunt înseşi caracteristicile realităţii“. Unele câmpuri de cunoaştere din domeniul ştiinţelor socioumane atrag irezistibil metaforele: opinia publică, de exemplu. Complexitatea fenomenului, abiguitatea termenului, enunţurile teoretice contradictorii au făcut ca opinia publică să fie definită metaforic *vox Dei* (vocea Divinităţii), dar şi *vox stultorum* (vocea dobitoacelor). Despre opinia publică s-a spus că este „regina Lumii“, un „tribunal al poporului“, un „tiran“, un „despot modern“ etc. Chiar teoriile şi modelele explicative ale opiniei publice sunt denumite prin metafore: teoriile „spirala tăcerii“, „leneşul cognitiv“, „savantul naiv“, modelele „pâlnia cauzalităţii“, „glonţul magic“, „acul hipodermic“, „câinele învins“ şi atâtea altele (*vezi* Chelcea, 2002*b*), ceea ce arată cât de mult se foloseşte metafora în ştiinţele socioumane. Douglas S. Massey (2002, 1), făcând o scurtă istorie a societăţii umane, spunea că în preajma anului 2007 omenirea va trece „Rubiconul demografic“: adică mai mult de jumătate din populaţia Terrei va trăi în mediul urban, ceea ce va avea consecinţe importante pentru stilul de

viață, pentru evoluția omului. „Rubicon“ este numele unui râu din Italia. Cezar, în 49 î.e.n., trecând cu armatele sale Rubiconul, a început războiul civil care a dus la prăbușirea regimului republican la Roma.

Utilizarea metaforelor, chiar în titlul monografiilor sau al lucrărilor de licență, ascunde însă pericolul transferurilor ilicite dintr-un domeniu în altul. Un student și-a intitulat lucrarea de licență *Bocănitul cultural* (fără vreun subtitlu), pierzînd din vedere că umanul nu se explică prin infrauman, că a echivala relații interpersonale intime cu împerecherea animalelor înseamnă reducționism. Ar fi fost mai acceptabil titlul *Comportamentul intim – bocănit cultural?* Directorul Departamentului Mamifere din cadrul Societății de Zoologie din Marea Britanie, Desmond Morris, și-a intitulat unele cărți cu titluri-metaforă: *The Naked Ape* (1967) (trad. rom. *Maimuța goală*, 1991), *The Human Zoo* (1969) (*Grădina zoologică umană*). Fiind în discuție lucrările unui reputat om de știință și cunoscând că *homo sapiens* poate fi văzut și într-o perspectivă etologică, aceste titluri au fost acceptate de comunitatea sociologică.

Știința titlului. În afară de o „artă“, există și o „știință“ a titlurilor, o serie de reguli acceptate și practicate de comunitatea specialiștilor din domeniul socioumanului. Preluăm din *Publication Manual of the American Psychological Association* (1994, 7) recomandarea ca titlul să fie formulat în 10-12 cuvinte și să conțină acei termeni care servesc la indexarea lucrării, la clasificarea ei. Cu mulți ani în urmă, la *Conferința națională de psihologie* (21-23 octombrie 1968), prezentam o comunicare cu titlul pe care astăzi nu l-aș recomanda studenților mei, ba l-aș da chiar ca exemplu de cum nu trebuie să fie formulat un titlu: *Comportamentul ceremonial al unei populații aflate în proces de trecere de la munca agrară la cea industrială*. Titlul este lung (17 cuvinte) și nu ajută la indexarea articolului. Titlul *Schimbare socială și comportament ceremonial* ar fi acoperit foarte bine conținutul comunicării și ar fi facilitat indexarea după termenii-cheie „schimbare socială“ și „comportament ceremonial“. Recurgând la adjoncție, la practica parantezei adiționale sau a

subtitlului (de exemplu, *Trecerea de la munca agrară la cea industrială a unor populații din zona Muscel*), s-ar fi putut compensa caracterul laconic al titlului pe care îl propun acum, după treizeci de ani. Tocmai ca studenții mei să fie scutiți de astfel de reveniri, după o perioadă atât de lungă, scriu aceste pagini.

În întâlnirile cu absolvenții sau cu doctoranzii de la sociologie le atrag atenția că titlul unei lucrări de licență sau al unei teze de doctorat nu reprezintă doar funda colorată a pachetului, care își are funcția ei estetică, ci conține chiar esența lucrării, fapt pentru care îi îndemn să se gândească și să se răzgândească de mai multe ori și să-mi prezinte nu un singur titlu, ci o listă de titluri exacte, concise și atractive, după toate regulile. Îi mai îndemn să ocolească titluri precum: *Considerații generale asupra…*, *Unele aspecte…*, *Observații asupra…*, *Importanța…*, *Câteva considerații…*, *Probleme ale…*, *Cercetări asupra…*, întâlnite, uneori, chiar și în revistele de specialitate. Santiago Ramón y Cajal, căruia în 1906 i s-a acordat Premiul Nobel pentru contribuțiile sale la cunoașterea sistemului nervos, afirma în *Reguli și sfaturi asupra cercetării științifice* (1897) că astfel de titluri „par inventate în mod special pentru lene“ (Ramón y Cajal, 1897/1967, 143). Păcatul lor constă în lipsa de exactitate. În titlu trebuie arătat: ce aspecte, ce fel de considerații, în ce constă importanța, ce probleme abordează studiul sau raportul de cercetare.

Sunt de evitat redundanțele. Nu au nici un rost în titlu formulări ca *Studiul fenomenelor de…* sau *Abordarea experimentală a…* ș.a.m.d., după cum, în mod normal, în titlu nu ar trebui să apară termenii de „cercetare“, „metodă“ sau „rezultate“. Se înțelege de la sine că publicarea unui studiu se face pentru a fi comunicate rezultatele și că pentru a ajunge la rezultate au fost aplicate diferite metode. *Rezultatele studiului relațiilor interpersonale într-o echipă de muncă folosind metoda observației directe* – iată un titlu într-adevăr inacceptabil.

Din „știința“ titlului face parte și denumirea exactă a domeniului de care ne ocupăm în lucrările noastre. Vom intitula un manual sau un tratat pur și simplu *Sociologie*, dacă prezintă sistematic și complet domeniul. Nenumărați autori înscriu în titlul cărților lor

denumirea științei pe care o slujesc și lasă cititorilor privilegiul de a aprecia dacă se află în fața unui manual sau a unui tratat. Mi se pare corectă și elegantă această practică (Schifirneț, 1999). Din modestie (justificată sau nu, autentică sau falsă), ca urmare a unui spirit (auto)critic foarte dezvoltat, fără îndoială pilduitor, unii autori formulează „titluri de protecție“: *Elemente de sociologie* (Gusti și Herseni, 1942), *Noțiuni elementare de sociologie* (Szczepański, 1970/1972), *Introducere în sociologie* (Goodman, 1992/1998) și altele asemănătoare. Alți autori nu ezită să includă în titlu sintagma „tratat“: de exemplu, *Tratat de sociologie*, sub coordonarea lui Raymond Boudon (1992/1997). De multe ori, „titlul – denumire a domeniului“ este completat de un subtitlu care precizează concepția autorului (de exemplu, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale* de Traian Herseni, 1982) sau delimitează unghiul de abordare (de exemplu, *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, coord. Adrian Neculau, 1996).

Lucrurile se complică puțin când domeniul de care ne ocupăm nu este suficient de structurat. Sub același titlu apar cărți ce tratează probleme diferite. În astfel de situații „titlurile – denumire a domeniului“ impun precizările de care aminteam. De exemplu, *Sociologie juridică. Ipoteze și funcții sociale ale dreptului* de Dan Banciu (1995). Uneori, autorii preferă „titlurile explicite“: *Logica cercetării* de Karl R. Popper (1973/1981) sau *Spre o paradigmă a gândirii sociologice* de Cătălin Zamfir (1999).

Multe lucrări (cărți, teze de doctorat sau lucrări de licență) vizează relațiile dintre două sau mai multe fenomene, procese și entități sociale. Titlurile lor exprimă acest lucru: *Psihologie și societate* de Ștefan Boncu (1999), *Social Theory and Social Structure* de S.A Barnett. (1988/1995), *Adolescence et toxicomanie*, sub coordonarea lui Gilles Ferréol (1999), și altele. Când se analizează relațiile dintre trei variabile (fenomene sau procese), titlul lucrării este format din trei cuvinte (denumirea variabilelor): *Națiune, cultură, identitate* de Grigore Georgiu (1997), *Experiment, teorie, practică* de P.L. Kapița (1977/1981), *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, sub coordonarea lui Richard Y. Bourhis și Jacques-Philippe Leyens

(1994/1997) etc. Nu puține sunt cazurile când lucrări științifice prestigioase poartă titluri – să le numim așa – „criptice“. Cine ar putea bănui, dacă nu ar cunoaște preocupările autorului, că sub titlul *Maimuța goală* (Morris, 1967/1991) se oferă publicului o excelentă lucrare de etologie umană? Titlurile criptice nu se recomandă pentru lucrările de licență și pentru tezele de doctorat. Nici „titlurile-întrebare“ nu își au locul pe astfel de lucrări, nici chiar pe coperțile cărților. Titluri precum *Racially Separate or Together?* (Pettigrew, 1971), *Sommes-nous tous de psychologues?* (Leyens, 1983), *Does America Need a Forign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century* (Kissinger, 2001) sunt o excepție în domeniul științelor socioumane. Cu subtitlul lucrărilor de licență, al tezelor de doctorat sau al monografiilor lucrurile stau altfel: nu numai că se acceptă interogațiile, dar sunt chiar recomandabile. Mai ales în cazul titlurilor-denumire a științei sau domeniului de cunoaștere. Lucrării cu titlul *Opinia publică* i-am adăugat subtitlul-întrebare: *Gândesc masele despre ce și cum vor elitele?* (Chelcea, 2002*b*). Este un exemplu între atâtea altele. Titlurile-întrebare sunt mai adecvate pentru articolele științifice: *Does Television Violence Cause Aggresion?* (Eron *et al.*, 1972*), Exerciții structurate în dinamica grupurilor: pentru ce?* (de Visscher, 1998), *Putem să ne ocupăm de libertate, demnitate, dreptate?* (Amerio, 1999). Totuși, astfel de titluri se regăsesc cel mai frecvent în revistele de informare științifică adresate publicului larg: *Succesul – un țel al fiecăruia?* (Luca, 1999), *Vârsta adultă – involuție sau progres?* (Stănculescu, 1998), *Ce așteaptă tinerii de la muncă?* (Bălașa, 1997). Exemplele s-ar putea multiplica. Cititorul va putea el însuși analiza titlurile lucrărilor altora, dobândind astfel arta și știința „împachetării“ propriei „opere“.

Tradutore-tradittore. Voi încheia discuția despre arta și știința titlurilor cu câteva remarci despre traducerea în limba română a lucrărilor apărute în editurile din străinătate și a titlurilor acestora. Elisabeta Stănciulescu (1998, 9) lansează un S.O.S. în legătură cu traducerile în limba română și identifică trei tipuri de traducători (traducătorul-școlar, traducătorul-literar, traducătorul-tehnician/academist), fără a

mai lua în considerare „traducătorul lăutar“, care se conduce „după ureche“.

În ceea ce priveşte titlurile ce ni se oferă în traducere aş mai identifica un tip: „traducătorul-comerciant“, care nu urmăreşte decât să se vândă cartea. Pentru aceasta nu se sfieşte să pocească titlurile operelor clasice. *Le Suicide, étude de sociologie* de Émile Durkheim a fost tradusă, într-o editură prestigioasă de altfel, sub titlul voit comercial *Despre sinucidere* (1993), fără a mai preciza că este vorba de un studiu sociologic; *Personality Investigations* de Hans J. Eysenck şi Michael Eysenck s-a transformat, prin traducere, în *Descifrarea comportamentului uman* (1998), deşi toată lumea ştie că personalitatea nu se confundă cu comportamentul. Iată încă un exemplu de trădare a spiritului unei cărţi chiar din titlu: lucrarea *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research* de Gary King, Robert Keohane şi Sidney Verba (1994) a apărut cu titlul vădit commercial *Fundamentele cercetării sociale* (2000), nu cu un titlu apropiat de cel original (*Proiectarea cercetării sociale. Inferenţa ştiinţifică în cercetarea calitativă*). În versiunea românească a fost suprimat subtitlul, care ar fi lămurit intenţia celor trei autori, profesori la Universitatea Harvard şi la Universitatea Duke (SUA).

Uneori se adaugă subtitluri comerciale dubioase. Lucrarea lui Jean-Claude Kaufmann *Corps de femmes, regards d'hommes* a primit în versiunea românească subtitlul *Sociologia sânilor goi* (1998). Alteori, se renunţă la titlurile foarte lămuritoare. Subtitlul lucrării lui Oscar Lewis *The Children of Sánchez – Autobiography of a Mexican Family* – în traducerea românească din 1978 a dispărut pur şi simplu. Nu mai amintesc de practica omiterii cu bună ştiinţă a datei de apariţie a ediţiei princeps, pentru a se lăsa impresia că s-a tradus o lucrare de ultimă oră, sau de tertipul menţionării doar a ediţiei după care s-a făcut traducerea, fără a se preciza a câta ediţie este, dacă este o ediţie revizuită sau adăugită. Chiar *Come si fa una tesi di laurea* a lui Umberto Eco, în care se discută mult depre modul corect de citare a cărţilor, a apărut fără a se indica data primei ediţii şi localitatea (Milano) unde îşi are sediul Editura Bompiani. „Este groaznic a spune *unde* a fost publicată o carte şi a nu spune *de către cine*“ – apreciază autorul (Eco, 1977/2000, 73). La fel de descalificant este şi a spune „de către cine“ (editura), nu şi „unde“ (locul de apariţie, localitatea). S-a adăugat şi un titlu neinspirat cărţii lui Eco: *Disciplinele umaniste*. Astfel de practici îndreptăţesc sintagma *traduttore-tradittore*.

Ce se poate face pentru nu fi acuzaţi de trădare? O cale foarte la îndemâna cercetătorilor ar fi ca în lista bibliografică, după traducere, între paranteze, să transcrie titlul original al lucrărilor apărute în limbi străine. În cazul semnalat mai sus, corect ar fi ca în lista bibliografică să fie trecut între paranteze titlul original:

> Eco, Umberto. (2000). *Cum se face o teză de licenţă. Disciplinele umaniste*. Bucureşti: Editura Pontica (*Come si fa una tesi di laurea*. Milano: Bompiani, 1977).

Recunosc deschis că nu am întâlnit în multe lucrări menţionarea, alături de traducere, şi a titlului original. Nici eu nu am procedat altfel. Îi îndem, totuşi, pe studenţii mei să încerce, poate că astfel se instituie o tradiţie în redactarea tezelor de doctorat şi a lucrărilor de licenţă. Orice tradiţie a fost la început o inovaţie…

Autori şi instituţii. Deşi nu face parte din titlul raportului de cercetare, al articolelor sau al cărţilor, mă opresc puţin şi la numele autorului/autorilor şi ale instituţiilor unde aceştia lucrează.

Dedesubtul titlului trebuie să fie scrise prenumele, iniţiala şi numele autorului sau ale autorilor. Este greşit ca aici să fie specificat numele întreg al autorului şi în text sau în bibliografie să fie omis prenumele sau să dispară iniţiala prenumelui tatălui. De unde să ştie cititorul, de exemplu, că Michael Eysenck este fiul lui Hans Eysenck, dacă nu se dă numele complet al nici unuia din cei doi autori? Şi apoi Hans J. Eysenck este unul şi acelaşi cu Hans Eysenck şi cu Hans Jürgen Eysenck, psiholog englez de origine germană, născut în 1916 la Berlin? Menţionarea corectă a numelui autorului/autorilor rezolvă astfel de probleme şi ajută la indexarea lucrărilor. Probabil din prea mare grabă, în unele lucrări de licenţă sau în teze de doctorat, ca şi în cărţi (îndoielnice) tipărite, se aruncă puzderie de nume

de autori, adăugându-se – în cel mai fericit caz – doar inițiala prenumelui. Este păgubitor pentru cititor. Dacă vrem să-l ajutăm să găsească rapid lucrarea la care ne referim, este necesar să menționăm şi prenumele alături de nume. Sunt unii autori care şi-au publicat lucrările trecând pe copertă doar numele şi inițiala prenumelui sau a prenumelor. De exemplu, V.O. Key, Jr. (1961). Trecem numele lor aşa cum a intrat în conştiința cititorilor.

În legătură cu cele spuse până acum, aş remarca şi faptul că mai recent, pe plan mondial, s-a impus practica de a nu se mai menționa, alături de numele autorului, gradele didactice (sau militare), titlurile academice sau specialitatea acestuia. Astfel de informații, foarte utile altminteri, vor fi incluse separat într-o casetă pe coperta a patra sau pe o pagină nenumerotată, înaintea prefeței şi a cuprinsului, în cazul cărților.

Şi numele instituției la care este afiliat autorul oferă informații folositoare. În unele țări, în Japonia de exemplu, firma unde lucrează conferă persoanelor un prestigiu mai mare chiar decât profesia pe care o au. Fără a exagera, trebuie să recunoaştem că nu prezintă aceleași garanții ştiințifice un practician şi un cercetător ştiințific, un profesor de la un colegiu nou înființat şi un profesor de la o universitate cu tradiție. Este bine, deci, să se cunoască instituția unde funcționează autorii, cu denumirea ei întreagă (de exemplu, Institutul pentru Cercetarea Calității Vieții, nu ICCV).

Cum procedăm când unul dintre autori nu este încadrat (sau nu mai este încadrat) în nici o instituție sau când lucrează în mai multe instituții prin cumul? În primul caz, regula empirică cere să fie menționat, sub numele autorului, numele oraşului şi al țării în care trăieşte. În al doilea caz, aceeaşi practică a impus regula de a se trece cel mult două instituții, dacă în realizarea studiului au oferit autorului sprijin egal. Este recomandabil, totuşi, să se renunțe la instituția mai puțin prestigioasă.

Capitolul 2

Norme de redactare

Îndemnul de „a redacta cu gândul la cititor“ nu îi ajută prea mult pe cei care fac primii paşi în cercetarea ştiințifică. Sigur, este esențial să nu confundăm adresa: să scriem într-o revistă academică, destinată colegilor de breaslă, aşa cum ne-am adresa unui public larg, într-o revistă de popularizare. Anselm L. Strauss (1992, 6) – citat de Jean-Claude Kaufmann (1996/1998, 292) – remarcă: „Pur şi simplu, cele două tipuri de public nu poartă aceiaşi ochelari“. Chiar persoanele cultivate, dar cu o altă specializare decât în domeniul ştiințelor socioumane, nu vor înțelege foarte bine nici terminologia din domeniu şi nici nu vor putea aprecia, aşa cum se cuvine, argumentația, rigoarea prelucrărilor statistice, valoarea datelor dintr-o cercetare de teren. Publicul larg nu va citi cu aceeaşi atenție ca specialiştii din ştiințele socioumane un raport de cercetare. Probabil, va fi captat de faptele concrete şi de descrierea unor situații excentrice sau exotice. În cel mai bun caz, va răsfoi raportul de cercetare, nu îl va studia – aşa cum ne aşteptăm să o facă profesioniştii domeniului şi membrii comisiilor la examenul de licență sau la susținerea tezei de doctorat, ca să nu mai vorbim de responsabilitatea colegiilor de redacție când decid acceptarea sau respingerea unei lucrări.

În cele ce urmează voi descrie cerințele redactării unui raport de cercetare şi exigențele pregătirii studiilor pentru publicare în revistele de specialitate din țară şi din străinătate, precum şi normele prezentării manuscriselor la editurile specializate.

Încă din 1928, când în SUA apăreau doar patru publicații de specialitate, editorii revistelor de psihologie şi antropologie au propus o procedură standard de pregătire a manuscriselor, care în timp a condus la alcătuirea unui manual cu reguli precise pentru prezentarea studiilor ştiinţifice. *Publication Manual of the American Psychological Association* – căci despre el este vorba – a apărut într-o primă formă în 1952. Cu completările ulterioare, acest manual constituie un ghid excelent nu numai pentru psihologi, ci şi pentru toţi profesioniştii din domeniul ştiinţelor socioumane. Pe baza lui, Marc A. Provost, Michel Alain, Yvan Leroux şi Yvan Lussier (1993/1997) de la Université du Québec à Trois-Rivières au pus la punct un *Guide de présentation d'un rapport de recherche*, aflat deja la a treia ediţie. În introducere se arată că normele oficiale ale American Psychological Association (APA, 1994) trebuie adaptate, pentru a se respecta particularităţile limbii franceze. Este ceea ce am urmărit să fac şi eu în textul de faţă, fireşte, cu referire la limba română. Operaţia mi se pare cu atât mai necesară cu cât în prezent în textele de specialitate româneşti sunt puse în circulaţie expresii englezeşti, uneori, greşit utilizate sau pentru care există echivalenţe în limba română.

Se acceptă cvasiunanim ca organizarea materialului pentru publicare să urmeze o schemă-standard (*vezi* Traxel, 1974, 439; Singleton *et al*., 1988, 437):

- O introducere, în care se prezintă stadiul de cunoaştere a problemei investigate.
- Trecerea în revistă a literaturii de specialitate cu referire la tema cercetată.
- Descrierea *design*-ului şi a modului de desfăşurare a investigaţiei, incluzând toate informaţiile utile pentru verificarea rezultatelor printr-o nouă cercetare.
- Prezentarea datelor, a metodelor care au condus la rezultatele studiului.
- O discuţie asupra datelor relevante în cercetare, interpretarea teoretică a rezultatelor.

În Anexa A propun un mod de prezentare a lucrărilor de licenţă şi a tezelor de doctorat, fără a pretinde că ofer un panaceu. Aceeaşi remarcă trebuie făcută şi în legătură cu modul de prezentare a cărţilor, a monografiilor din domeniul ştiinţelor socioumane. Precizez că am avut în vedere mai ales cercetările realizate într-o perspectivă cantitativistă. Cei interesaţi de redactarea rapoartelor de cercetare calitativă găsesc în *Metodologia cercetării calitative* de Adriana Băban (2002, 30-38) o serie de informaţii utile.

Rezumatul

Deşi se scrie ultimul, rezumatul, ca plasare în textul unui articol ştiinţific, precede studiul propriu-zis. În lucrările de diplomă sau de doctorat nu se obişnuieşte prezentarea unui rezumat. Rezumatul este un text scurt despre conţinutul articolului ştiinţific sau al raportului de cercetare. Ca şi titlul, rezumatul oferă informaţii despre studiu şi serveşte la indexarea lucrării, ca şi la arhivarea datelor. Mulţi cititori decid pe baza rezumatului dacă merită să citească în continuare articolul. Ar fi dezavantajos ca pentru un rezumat scris în grabă să nu fie citit un studiu interesant.

Un bun rezumat trebuie să fie exact, redactat cu atenţie deosebită, acurat, să reflecte corect conţinutul studiului, să nu includă informaţii care nu se regăsesc în text. Deşi concis, rezumatul trebuie să fie suficient de cuprinzător (engl. *self-contained*), conţinând termenii necesari indexării, tezele, rezultatele, concluziile şi implicaţiile cele mai relevante ale studiului. Scris cu claritate, la diateza activă şi folosind verbele la timpul prezent (verbele la timpul trecut se vor utiliza numai la descrierea modului de manipulare a variabilelor), rezumatul trebuie să se distingă prin coerenţă şi lizibilitate. *Publication Manual* (1994, 9) fixează lungimea unui rezumat pentru un studiu la 960 de semne tipografice (inclusiv spaţiile albe), ceea ce ar însemna aproximativ 120 de cuvinte. Pentru rezumatul unui raport

de cercetare empirică se prevăd 100-120 de cuvinte, iar pentru un articol teoretic 75-100 de cuvinte. Rezumatul unei cercetări empirice trebuie să conțină referiri la: problema sau tema investigată, populația chestionată (număr, vârstă, sex, profesie ş.a.), metodele utilizate, datele obținute, concluziile şi implicațiile sau aplicațiile care decurg. Rezumatul studiilor pregătite pentru tipar va fi scris fără alineate şi va fi plasat pe centrul paginii, imediat sub titlu. De cele mai multe ori, în revistele de specialitate rezumatul studiilor este pus în evidență prin mărimea sau tipul literei (engl. *typeface*); interlinierea trebuie să fie la un rând (spațiul dintre rânduri este de mărimea literei folosite) sau textul poate fi încadrat într-o coloană mai îngustă. Folosirea laolaltă a tuturor acestor modalități de distingere a rezumatului de restul textului nu se justifică.

Pentru tezele de doctorat şi lucrările de licență, se recomandă un rezumat mai cuprinzător (aproximativ două pagini, circa 500 de cuvinte), care să cuprindă: a) problematica studiului; b) obiectivele sau ipotezele; c) metodologia; d) rezultatele; e) principalele concluzii ale studiului (Provost, 1993/1997, 40).

Introducerea

Orice studiu este firesc să înceapă cu o introducere, în care se prezintă tema de cercetare şi se descrie pe scurt strategia de investigare. „Introducerea permite să se situeze problematica studiului în interiorul domeniului sau al câmpului disciplinei. Ea trebuie să precizeze aspectele care diferențiază cercetarea de alte studii existente, elementele de originalitate, ca şi obiectivele cercetării" (Provost *et al.*, 1993/1997, 43). Această parte a raportului de cercetare sau a studiului, pentru că este uşor identificabilă prin poziția sa la începutul studiului, nu necesită să fie intitulată. Uneori, autorii îi pun titlul simplu *Introducere* sau imaginează un titlu voit acroşant. Este o chestiune de opțiune, în nici un caz o greşeală. O bună introducere trebuie să răspundă mai multor întrebări:

- Care este problema studiată?
- Care sunt ipotezele referitoare la această problemă?
- Ce implicații teoretice are studiul realizat şi cum va influența el cunoaşterea în domeniu?
- Care sunt enunțurile testate şi cum au fost derivate concluziile?

Apelul la o vorbă de spirit, la un aforism sau o butadă dă relief introducerii. De exemplu, analizând relația dintre măsurare şi societate, invocarea lui Mihai Eminescu ar putea stârni curiozitatea cititorilor:

> „Dacă cifrele nu guvernează lumea, ele arată cel puțin cum este ea guvernată" – spunea Mihai Eminescu. Parafrazând, vom afirma şi noi: „Dacă sondajele de opinie publică nu guvernează, ele ne arată totuşi cum este guvernată țara".

În introducerea unui capitol tratând despre evoluția structurii creierului uman, paradoxal intitulat *Trecutul este prezent*, expreşedintele Asociației Americane de Sociologie, Douglas S. Massey (2002, 15), face trimitere la o replică din *Requiem for a Nun* de William Faulkner, piesă de teatru jucată în 1956 la Paris în regia lui Albert Camus: „Trecutul nu moare niciodată. El nu este chiar trecut" (Actul 1, Scena 3). Dincolo de profunzimea tezei, exprimarea ei – trebuie să recunoaştem – este sclipitoare.

Literatura consultată

În legătură cu problema cercetată, literatura consultată exprimă măsura documentării. Chiar dacă astăzi este relativ uşor să se obțină prin Internet liste cvasicomplete cu lucrări care tratează problema de studiu, chiar dacă informatizarea bibliotecilor face mai uşoară activitatea de documentare, trecerea în revistă a literaturii de specialitate

nu constituie deloc o operație mecanică, de înşiruire cronologică a unor titluri de cărți şi a unor nume de autori. Prioritară mi se pare a fi selecția contribuțiilor: a pune pe acelaşi plan, în acelaşi rând autorii clasici cu cei obscuri este nu numai o impietate la adresa primilor, dar şi semnul evident al superficialității.

„Înainte de a descrie contribuția noastră personală asupra temei studiate – ne atrage atenția Santiago Ramón y Cajal – trebuie să se descrie pe scurt istoricul chestiunii, fie pentru a semnala punctul de plecare, fie pentru a da tributul de dreptate cuvenit cercetătorilor care ne-au precedat, netezind calea cercetărilor noastre" (1897/1967, 144). Şi „nobilul şi generosul om care a făcut pentru Spania ştiințifică ceea ce au făcut Cervantes în literatură, Velasquez şi Murrillo în pictură" – conform aprecierii lui Gheorghe Marinescu – continuă: „Dacă din dragoste pentru concizie sau chiar din cauza lenei tânărul investigator tinde să omită date sau omite să citeze pe alții, să nu uite că şi ceilalți îl vor răsplăti cu aceeaşi monedă, trecând în mod intenționat sub tăcere lucrările sale" (Ramón y Cajal, 1897/1967, 144).

Chris Hart (1998, 219), pledând pentru descătuşarea imaginației în cercetările din ştiințele sociale, propune o listă cu imperativele trecerii în revistă a literaturii de specialitate:

- Să identificăm şi să discutăm studiile cele mai relevante în legătură cu tema ce ne preocupă.
- Să includem cât mai multe materiale moderne, de ultimă oră.
- Să acordăm atenție detaliilor, cum ar fi transcrierea numelor proprii.
- Să încercăm să fim reflexivi, să examinăm *bias*-urile noastre şi să le clarificăm.
- Să evaluăm critic materialele consultate şi să arătăm cum le-am analizat.
- Să dăm citate şi exemple pentru a justifica evaluările şi analizele făcute.
- Să fim analitici, evaluativi şi critici față de literatura consultată.
- Să orientăm informațiile obținute prin trecerea în revistă a literaturii de specialitate.

- Să facem lizibilă trecerea în revistă a literaturii prin claritate şi coerență, procedând sistematic.

În acelaşi timp, Chris Hart atrage atenția asupra a ceea ce nu trebuie să facem:

- Să omitem lucrările clasice sau relevante din domeniu.
- Să discutăm lucrări depăşite, vechi, neactuale.
- Să scriem incorect numele autorilor sau să greşim datele bibliografice.
- Să utilizăm termeni afectogeni sau concepte fără a le defini.
- Să facem apel la termenii din jargon şi la un limbaj discriminatoriu pentru a justifica puncte de vedere limitate.
- Să înşirăm idei, fără să le comentăm: o listă nu echivalează cu trecerea în revistă a literaturii problemei.
- Să acceptăm orice punct de vedere sau credință ce se regăseşte în literatura consultată.
- Să descriem doar conținutul lucrărilor citite, fără a-l evalua.
- Să includem informații necontrolate, inexacte.
- Să transcriem incorect termenii, în special paronimele.
- Să utilizăm un limbaj pretențios.

Ca să mă conformez regulilor formulate de Chris Hart, apreciez ca fiind foarte valoros ghidul propus: recomandările şi interdicțiile sistematizate nu epuizează însă problema trecerii în revistă a literaturii de specialitate. De exemplu, prioritățile, proporțiile şi modalitățile concrete. Despre acestea ghidul în cauză nu ne spune nimic.

Raportul clasic-modern îi desparte pe cercetătorii ştiințifici în două tipuri: „cercetători ai ultimei cărți" şi „cercetători ai cărților fundamentale". În timp ce primii iscodesc apariția cărților noi şi pândesc moda, ceilalți rămân încremeniți în preajma clasicilor. Să evităm a ne încadra în oricare din aceste tipuri extreme: *est modus in rebus*. Să acordăm prioritate noului, dar să nu ignorăm fundamentele.

Cât priveşte modalitatea concretă de documentare, trebuie să avem în vedere logica descoperirii şi, corespunzător, figura compozită a

cercetătorului ştiinţific: jumătate vulpe, jumătate arici. „Cercetătorul-vulpe, pe măsură ce descrie, îl vedem urmând, scrutător şi agresiv ca o vulpe, pistele numeroase ale geografiei sociale. El combină faptele şi noţiunile disparate, jonglează cu metodele abil şi fără reticenţe. Nimic nu-i stă în cale dacă cercetările sale îi permit să avanseze. Ca şi în cazul artistului, calităţile operei sunt mai importante decât respectarea regulilor artei. Cercetătorul-arici intră în acţiune când este vorba de a explica rezultatele obţinute. Ca arici, el se strânge, ameninţă cu ţepii, refuză tot ceea ce neagă sau contrazice propria viziune. El examinează aceste rezultate în interiorul unei discipline şi, plecând de la o singură cauză, caută cheia tuturor enigmelor" (Moscovici, 1988, 8-9, *apud* Seca, 1999, 45). Cele două faţete ale cercetătorului se văd şi în felul în care este trecută în revistă literatura de specialitate. *Ipse dixit,* pare a susţine cercetătorul-arici; *nihil praeter naturam perpetuum,* ne avertizează cercetătorul-vulpe. Serge Moscovici crede că „ariciul" are ultimul cuvânt. Acest lucru este indubitabil în cadrul ştiinţei normale. Revoluţiile în ştiinţă – cum numea Thomas S. Kuhn (1962/1976) tensiunea schimbării paradigmelor – îl favorizează însă pe cercetătorul-vulpe.

S-ar mai putea aduce în discuţie şi o altă tipologie. Există „cercetători-ţânţar" şi „cercetători-lipitoare". Poate că unii dintre colegii mei se vor supăra, dar nu mi se pare mai nobilă analogia cu vulpea decât cu lipitoarea. În medicina populară folosirea lipitorilor a salvat vieţi… Şi lipitorile, şi ţânţarii sug sânge; ţânţarii se satură rapid, lipitorile nu. Şi printre cercetători se întâlnesc persoane, foarte onorabile de altfel, care nu stăruiesc prea mult asupra unei teme. Spun ce au de spus şi rapid abordează o temă nouă, sunt atraşi de o altă problemă. La polul opus se situează cercetătorii care nu se dezlipesc de tema lor de cercetare ani şi ani de zile, uneori toată viaţa. Şansa lor de a rămâne în istoria ştiinţei pe care au slujit-o este mult mai mare. Gândindu-mă la drumul meu în ştiinţă, mă văd mai degrabă ţânţar decât lipitoare…

Dar cum se fac trimiterile bibliografice, ce reguli de citare a lucrărilor trebuie respectate? Apelez, în continuare, la recomandările din *Publication Manual* (1994, 168-174). Există mai multe modalităţi de

a face referinţe bibliografice, cercetătorul având libertatea de a alege între:

- Inserarea numelui autorului/autorilor în naraţiune şi între paranteze a anului de apariţie a lucrării la care se face trimitere.

Émile Durkheim (1895) consideră că faptele sociale trebuie tratate ca lucruri.

- Includerea între paranteze rotunde atât a numelui, cât şi a anului de apariţie a lucrării.

Aşa cum s-a afirmat, faptele sociale trebuie tratate ca lucruri (Durkheim, 1895).

- Mai rar, se utilizează şi formula includerii în naraţiune atât a numelui autorului, cât şi a anului ediţiei princeps, renunţându-se la paranteze.

Încă în 1895, Émile Durkheim a cerut ca faptele sociale să fie tratate ca lucruri.

Se recomandă menţionarea doar a numelui autorului, fără menţionarea prenumelui sau a altor determinări (de exemplu, Jr.). În textul de faţă nu am ţinut seama de această recomandare şi, considerând că *repetitio est mater studiorum,* am trecut insistent numele, prenumele, iniţiala şi, după caz, sufixul Jr., când am renunţat la paranteze sau când am inclus între paranteze doar anul lucrării. Dată fiind finalitatea didactică a discursului, nu cred că am greşit sau nu am greşit prea mult.

- Când trimiterea bibliografică se face la o anumită parte a lucrării, acest lucru este marcat prin notarea capitolului, a paginii sau a paginilor imediat după anul de apariţie a lucrării consultate, având grijă ca în lista bibliografică de la sfârşitul volumului să menţionăm şi anul apariţiei primei ediţii.

Întrebându-se ce este un fapt social, Émile Durkheim (1985/1974, cap. 1) răspunde: un fapt social are ca note definitorii constrângerea externă şi existenţa lui independent de formele individuale pe care le îmbracă.

- Dacă nu se sintetizează textul autorului sau dacă este parafrazat, atunci se extrage un pasaj foarte semnificativ din lucrare şi se include între ghilimele.

În concepţia fondatorului sociologiei franceze, sociologia are ca domeniu studiul faptelor sociale, iar „Un fapt social se recunoaşte după puterea de constrângere externă pe care o exercită sau e în stare să o exercite asupra indivizilor" (Durkheim, 1895/1974, 65).

- Când citatul, în lucrarea originală, acoperă două pagini (sfârşitul uneia şi începutul următoarei) sau când menţionăm un studiu dintr-o revistă, specificăm acest lucru prin trecerea numărului respectivelor pagini, precedate de [pp.].

„A trata fenomenele sociale ca lucruri înseamnă a le trata în calitatea lor de date, alcătuind punctul de plecare al ştiinţei" (Durkheim, 1974, pp. 79-80).

Atenţie, să nu uităm faptul că un citat nu trebuie să depăşească 28 de rânduri de text, adică o pagină, şi că pe o pagină din manuscris se recomandă să nu fie date mai mult de două-trei citate scurte (Miguel, 1997, 137). Se recomandă ca citatele care depăşesc 40 de cuvinte să fie inserate în text fără a fi marcate cu ghilimele, dar la un singur rând, păstrându-se un spaţiu de mărimea alineatului la dreapta şi la stânga citatului.

Textul se prezintă ca o succesiune de părţi. Fiecare parte conţine o singură idee principală, pe care o prezintă, o detaliază, o analizează, o dezbate, o exemplifică. Autorul trebuie să stabilească legături între părţi, astfel încât textul să capete complexitate, continuitate, ritm alert, să ofere surprize la lectură, să-l facă pe cititor să vadă frumuseţea textului. Textul trebuie organizat în funcţie de ideile pe care autorul doreşte să le transmită şi pentru care şi-a făcut un plan într-o etapă anterioară. El trebuie să se oprească la un număr optim de idei principale şi secundare (în funcţie de complexitatea subiectului, de spaţiul avut la dispoziţie, de public, de importanţa problemei, de tactica adoptată pentru a convinge publicul). Trebuie să le selecteze pe cele cu adevărat relevante, importante pentru tema pusă în discuţie. Aceste idei trebuie amalgamate într-un text personal, nu prezentate aşa cum au fost întâlnite în sursele bibliografice. (Şerbănescu, 2000/2001, 178).

Citatele foarte extinse, care se apropie de limita maximă de o pagină, lasă impresia că autorul nu a stăruit asupra textului, că nu a reuşit sau nu şi-a propus să desprindă ideea din cuvinte. În lucrările de licenţă şi în tezele de doctorat, citatele care depăşesc 28 de rânduri este bine să fie prezentate în „casetă" (engl. *box*). Casetele vor fi reunite într-un adaos la lucrare, numit „apendice" (lat. *appendix*). Nu ar trebui admise disertaţii cu casete dispuse în textul propriu-zis. Ele lasă impresia unui colaj. În lucrările destinate tiparului, casetele pot fi dispuse în interiorul capitolelor, marcându-se faptul că nu aparţin autorului. Vor fi, aşadar, încadrate în chenar, scrise cu corp de literă mai mic sau pe mai multe coloane decât textul original. Casetele vor avea titlu şi vor fi numerotate. Se va alcătui o „listă a casetelor" (engl. *list of boxes*), ce se va insera după „cuprins" şi, eventual, după „lista tabelelor" şi „lista figurilor".

În legătură cu lungimea unui citat, Mircea Eliade (1958/2002, 4) spunea: „Un citat preţuieşte (în conştiinţa cititorului) în măsura în care este scurt, dens, strălucitor. O pagină întreagă citată anulează această imagine". Se întâmplă, uneori, că ideile la care vrem să facem referiri sunt plasate în diverse locuri într-o lucrare: folosim atunci indicaţia bibliografică *pass.* = *passim*. Alteori, ideea apare la o anumită pagină, iar dezvoltarea ei se face pe mai multe pagini. Indicăm acest lucru prin menţionarea paginii şi a abrevierii *urm.* = *următoarele*.

- O lucrare citată poate avea mai mulţi autori. Când sunt doi autori, fără excepţie menţionăm numele amândurora. Dacă lucrarea citată are până la şase autori, regula prevede ca prima dată să fie scrise numele tuturor, iar în celelalte citări să se menţioneze numele primului autor, urmat de abrevierea *şi alţii* = *et al.* sau *şi colab.* = *şi colaboratorii*.

Interethnic Relations in Romania. Sociological Diagnosis and Evaluations of Tendencies (Abraham, Bădescu şi Chelcea, 1995) reprezintă o primă încercare de analiză şi diagnoză…

Este de remarcat faptul că între ultimul şi penultimul autor se introduce conjuncţia [şi].

Dorel Abraham *et al.* (1995), analizând relaţiile interetnice din România…

- Multe lucrări tipărite au coordonatori. Specificarea acestui lucru se face prin menţionarea după numele lor, între paranteze, a calităţii (coord.), (ed.) sau când sunt mai mulţi (eds.). Dacă grupul de autori depăşeşte numărul de şase, în text nu vor fi trecute toate numele, ci doar numele primului autor, urmat de abrevierea „şi alţii“ sau *et alii* (prescurtat, *ed al.*). În lista bibliografică se recomandă însă menţionarea tuturor celor care au contribuit la realizarea studiului, pentru ca numele lor să poată fi incluse în indexul de nume.
- În redactarea studiului facem uneori trimiteri la institute de cercetare, la organizaţii guvernamentale sau internaţionale. Prima oară când citām trecem denumirea instituţiei, pentru ca în citările ulterioare să folosim doar iniţialele.
- Se întâmplă, ce-i drept rar, ca textul pe care-l citām să aibă un autor anonim: arătăm aceasta prin cuvântul „anonim“, după care facem datarea.
- Întâlnim şi situaţii în care unul şi acelaşi autor a abordat aceeaşi temă la care vrem să ne referim în mai multe lucrări, apărute în ani diferiţi. După numele autorului în paranteză trecem, în ordine cronologică, anii de apariţie a respectivelor contribuţii.

Într-o serie de lucrări, Septimiu Chelcea (1975, 1982, 1986, 1998) a abordat diferite probleme de metodologie a cercetării sociologice empirice.

- Dacă aceeaşi temă a fost abordată de mai mulţi autori, dar la anumite intervale, îi includem într-o singură paranteză, ordonându-i alfabetic, menţionând, după numele fiecăruia, anul publicării volumului pe care îl avem în vedere.

Ipoteza „sâmburelui de adevăr“ al stereotipurilor a fost verificată în numeroase cercetări (Abate şi Berrien, 1967; Mackie, 1973; McCauley şi Stitt, 1978; Schumab, 1966).

Personal, consider că ordonarea cronologică a contribuţiilor este mai relevantă decât ordinea alfabetică a numelui autorilor. Nu îi îndemn pe studenţi să-mi împărtăşească preferinţa, ci să evalueze ce ajută cel mai mult la lămurirea problemei de studiu: anterioritatea cercetărilor sau înşiruirea alfabetică a numelor autorilor?

- Ar mai fi de spus în legătură cu modul în care se fac trimiterile bibliografice că pentru lucrările a căror dată de publicare nu este cunoscută se menţionează după titlu (*f.a.*), ceea ce înseamnă „fără an“, echivalent în limba engleză *n.d.* = *no date*.
- Pentru scrierile din antichitate care nu se pot data se va menţiona anul traducerii sau versiunii utilizate.

În *Scrisori către Luciliu*, filosoful stoic roman Lucius Annaeus Seneca (1967, 243-250) schiţează teoria comportamentului prosocial.

- Când se cunoaşte anul scrierii lucrărilor antice, se recomandă menţionarea lui.

În *Scrisori către Luciliu*, filosoful stoic roman Lucius Annaeus Seneca (58 e.n./1967, 243-250) schiţează teoria comportamentului prosocial.

- Acelaşi lucru este bine să îl precizăm ori de câte ori folosim traduceri sau alte ediţii decât ediţia princeps:

Evoluţia anchetelor sociale în Marea Britanie este prezentată de C.A. Moser (1958/1967, cap. 2).

- Trimiterile bibliografice la scrierile sfinte (*Biblia*, *Coranul* ş.a.), ca şi la unele lucrări clasice care au o numerotare

sistematică invariabilă în toate edițiile, vor cuprinde titlul, numărul capitolului şi al versetului sau al paragrafului, fără a se mai indica şi pagina.

- Uneori, dintr-un motiv sau altul, nu avem acces la o lucrare de referință. O găsim citată sau descoperim un citat din ea într-o altă lucrare a altui autor. Riguros şi moral în acelaşi timp este să recunoaştem că folosim o informație „de mâna a doua“, menționând după numele autorului: „citat de“, „după“ sau *apud* şi notând din ce lucrare am preluat citatul. În lista bibliografică vom trece însă ambele lucrări.

Auguste Comte (1824, 500) – *apud* Paul Foulquié şi Raymond Saint-Jean (1962, 492) – atrăgea atenția că „nu există o separare absolută între observație şi raționament“.

În legătură cu sursele de primă mână şi de mâna a doua, Umberto Eco (1977/2000, 61) apreciază că „*în limitele fixate de obiectul cercetării mele*, sursele trebuie să fie totdeauna de *primă mână*“. Eruditul profesor precizează: „*O traducere nu este o sursă*: este o proteză, precum placa dentară sau ochelarii, un mijloc pentru a atinge într-un mod limitat ceva ce nu se găseşte la îndemâna mea“ (1977/2000, 61). Într-adevăr, dacă cineva şi-a ales ca temă a disertației „Problema transcendentalității Frumosului în *Summa theologiae*“ de Toma d' Aquino, trebuie să analizeze *Summa* Sf. Toma în original. Dacă ți-ai stabilit tema „Profeția autorealizatoare şi aplicațiile ei în învățământul preşcolar“, nu ai altceva de făcut decât să începi cu studiul *The self-fulfilling prophecy*, publicat de Robert K. Merton în *Antioch Review* (1948, 8, 193-200) şi retipărit în *Social Theory and Social Structure* (Merton, 1949). Lucrurile mi se par foarte clare. Îmi este greu să accept însă că, scriind despre opinia publică, am utilizat surse de mâna a doua când am citat lucrarea *The Spiral of Silence. Public Opinion – Our Social Skin* de Elisabeth Noelle-Neumann (1984) pentru faptul că această lucrare de referință este o traducere din germană (*Die Schweigespirale: Öffentliche Meinung – Unsere Soziale Haut*, 1980). Nici când am făcut trimitere

la *Imaginația sociologică* de C. Wright Mills (1969/1975) nu consider că am apelat la o sursă bibliografică de mâna a doua, deşi m-am folosit de o traducere în limba română (C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, New York, Oxford University Press, 1959). Cred în instituția traducerii. O traducere profesionistă este o proteză, într-adevăr, dar aşa cum este microscopul sau luneta, nu ochelarii… Îl înțelegem mai bine pe Jean-Jacques Rousseau (1762/1962) în traducerea acad. Henri H. Stahl, pe Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1833/1964) tradus de acad. D.D. Roşca, pe Sigmund Freud (1916-17/1980), în traducerea dr. Leonard Gavriliu, pe C. Wright Mills (1969/1975) în versiunea dr. Petru Berar. Ca atare, îmi sfătuiesc studenții, înainte de a începe lectura, să se intereseze cine a făcut traducerea şi să specifice numele traducătorului în lista bibliografică a disertației lor:

Hegel, Georg W.F. [1833](1963). *Prelegeri de istoria filozofiei* (trad. D.D. Roşca). Bucureşti: Editura Academiei R. P. Romîne.

Le mai spun să nu dea un citat folosit într-un text ca şi cum ar fi consultat originalul. S-ar putea ca lucrarea pe care pretindem că am citit-o în original nici să nu fi intrat în bibliotecile din țară sau să se fi pierdut. Recunosc, m-am abătut şi eu de la povața pe care le-o dau azi studenților, dar nu am perseverat. Autorul lui *Escu*, poetul, prozatorul şi dramaturgul Tudor Muşatescu, ar fi spus: „Ale tinereții valuri“.

După trimiterile bibliografice (număr, selecție valorică, mozaicul limbilor străine, scufundarea în trecut sau apelul la lucrările de ultimă oră) deosebim fără prea mare efort un cercetător autentic de un diletant. După modul cum sunt făcute aceste trimiteri ne dăm seama nu numai de acribia autorului, dar şi de moralitatea lui. Constituie o abatere de la etica profesională să citezi mai mult decât ai citit, dar şi mai puțin. Citatele de complezență, din prietenie sau slugărnicie, ca şi cele impuse în epoca totalitarismului comunist de către unele edituri nu au nimic de-a face cu spiritul ştiințific. M-aş bucura ca astfel de practici să fi rămas de domeniul trecutului.

În afara „sistemului de citare autor-dată“, cunoscut şi sub numele de „sistemul Harvard“, la care m-am referit până acum, în practica redactării lucrărilor ştiinţifice întâlnim şi „sistemul de citare numeric“ (numit şi „sistem autor-număr“). Claudette Buzon şi Marie-Jo Mouras (1997, 93) constatau că în Franţa sistemul de citare numeric se păstrează mai ales în redactarea textelor de istorie şi filosofie. La noi, în domeniul ştiinţelor socioumane predomină sistemul autor-dată. Prezint, totuşi, şi sistemul autor-număr:

> „În studiile sociologice se poate vorbi de realizarea observaţiei de către o persoană, de către o echipă omogenă şi, în fine, de către o echipă multidisciplinară“.[39]
>
> ---
>
> 39. Traian Herseni, „Metodologia cercetărilor psihosociologice de la Boldeşti“, în *Sociologia militans*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 36.

În cadrul acestui sistem, referinţele bibliografice sunt numerotate în ordinea în care apar în text. La „subsolul paginii“ se trece respectivul număr, cu indicaţiile bibliografice corespunzătoare. Este permis ca numerele corespunzătoare citatelor din text, ca şi precizările bibliografice, să nu fie plasate în partea de jos a paginii, ci la sfârşitul capitolului sau chiar în finalul lucrării. Dacă se optează pentru această ultimă variantă, trimiterile bibliografice vor fi numerotate de la 1 la N pentru fiecare capitol şi prezentate astfel la sfârşitul lucrării. A se vedea, pentru exemplificare, lucrarea lui Mihai Ralea şi Traian Herseni *Introducere în psihologia socială* (1966). Nu constituie decât risipă de timp şi de spaţiu reluarea la sfârşitul lucrării a trimiterilor bibliografice de la finele capitolelor – aşa cum se procedează neinspirat în unele teze de licenţă. Avantajul plasării trimiterilor bibliografice la subsolul paginii decurge din economia de timp: cititorul află imediat autorul şi lucrarea la care se face referinţă, nu mai trebuie să caute la sfârşitul capitolului sau al întregii lucrări indicaţia bibliografică. Dezavantajul acestui sistem de citare este legat de punerea în pagină: există riscul de a trece notele bibliografice de la o pagină la alta, ceea ce reduce lizibilitatea.

Deşi se practică încă ambele sisteme de citare, sistemul Harvard câştigă teren, se generalizează, pentru că prezintă – după cum remarca şi Chris Hart (1998, 210) – o serie de avantaje: relevă cu pregnanţă lucrările citate şi data apariţiei lor, permite revizuirea bibliografiei, inserarea unor lucrări noi sau renunţarea la unele trimiteri bibliografice fără renumerotarea citatelor, oferă posibilitatea citării de mai multe ori a aceleiaşi lucrări, indicându-se o singură dată autorul şi lucrarea, asigură o viziune de ansamblu, lămuritoare, asupra bibliografiei întregii lucrări.

Fireşte, autorii au libertatea nu numai de a alege între cele două sisteme de citare, dar şi de a le combina. Important este ca referinţele bibliografice să fie clare, să ofere toate detaliile de identificare, să fie uniforme, adică să se citeze în acelaşi fel pe tot parcursul lucrării, să fie corecte, ceea ce presupune respectarea structurii citatului. Cele trei criterii pentru referinţele bibliografice trebuie să ghideze redactarea lucrărilor academice (Hart, 1998, 209).

Uneori, în lucrările de licenţă se fac trimiteri la studii publicate în revistele de specialitate de la începutul secolului trecut, ca şi cum ar fi fost consultate direct. Numai că unele din colecţiile revistelor citate nici nu se găsesc în ţară sau se păstrează la fondul cărţilor rare ale bibliotecilor centrale, la care studenţii cu greu au acces. O astfel de strategie nu constituie deloc o subtilitate; este un truc ce nu-i poate impresiona decât pe neaveniţii din domeniu. Corect este să se facă distincţie între lucrările citite, din care s-au extras anumite citate, şi lucrările consultate ce alcătuiesc bibliografia generală sau selectivă a problemei, dar din care nu s-au folosit citate.

- În bibliografia generală a lucrărilor de licenţă ar merita să fie menţionate şi prelegerile profesorilor, chiar dacă acestea nu au fost tipărite. Se înţelege, numai dacă au legătură cu tema şi numai dacă au sugerat vreo idee sau au transmis informaţii utilizate.

> Chelcea, Septimiu (2000). *Psihologia socială.* Curs universitar nepublicat, Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Administrative. Bucureşti.

- În lucrările de licență, în tezele de doctorat şi, mai rar, în cărțile şi articolele ştiințifice se fac trimiteri la lucrările de licență sau tezele de doctorat susținute anterior la aceeaşi universitate sau în alte institute de învățământ superior din țară şi din străinătate.

Stănculescu, Irina. (1998). *Organizarea socială a memoriei colective.* Lucrare de licență nepublicată, Universitatea Bucureşti.

- Tezele de doctorat sunt însoțite de un rezumat care se multiplică într-un număr redus de exemplare. Trimiterile bibliografice pot viza fie acest rezumat, fie manuscrisul tezei. Recomand trimiterile bibliografice la rezumatul tezei de doctorat, nu la manuscrisul ei.

Rezumatele tezelor de doctorat susținute în străinătate sunt incluse într-o publicație specială, *Dissertation Abstracts International* (*DAI*). După caz, se vor indica numele şi prenumele autorului, anul prezentării tezei, titlul acesteia, denumirea publicației (DAI), numărul volumului şi indicativul de regăsire.

- Când se utilizează informații din comunicările prezentate la reuniuni ştiințifice, conferințe, simpozioane, întâlnim două situații: respectivele comunicări au fost incluse într-un volum editat de instituția organizatoare şi, a doua situație, contribuțiile participanților nu au fost (încă) reunite într-o lucrare tipărită. În primul caz se procedează ca şi când materialul ar fi apărut într-o carte. În al doilea caz se menționează numele autorilor, titlul comunicării ştiințifice şi data desfăşurării simpozionului (anul, luna, ziua sau zilele). În continuare, se trece numele moderatorului şi denumirea secțiunii în care a fost susținută verbal comunicarea, precum şi tema simpozionului şi locul de desfăşurare.

Constantinescu, Cornel. (1999, decembrie). Tradiția cercetărilor sociologice în județul Argeş. În Ilie Bădescu (moderator), *60 de ani de la cercetarea sociologică a plasei Dâmbovnic,* Simpozion, Universitatea din Piteşti.

- Când ne referim la o comunicare ştiințifică prezentată ca poster (afişată), trebuie să facem această precizare.

Chelcea, Septimiu. (1992, septembrie). *Atitudinile etnice ale românilor*. Prezentare poster la Conferința Națională de Psihologie. Universitatea Bucureşti.

Rămâne la latitudinea autorilor să menționeze sau nu data precisă (luna şi ziua) a manifestării ştiințifice la care se face trimiterea bibliografică. De obicei, se indică numai luna calendaristică, nu şi ziua sau zilele în care au avut loc simpozionul, conferința, sesiunea de comunicări ştiințifice.

- În fine, pot fi făcute trimiteri bibliografice şi la manuscrisele nepublicate sau în curs de publicare. Acest lucru se va menționa.

Chelcea, Septimiu (2003). *Oficializarea bârfei, calomniei şi delațiunii în comunism*. Manuscris nepublicat.

În practica redactării lucrărilor ştiințifice apar mereu probleme noi. În urmă cu zece-douăzeci de ani nu ne gândeam să facem trimiteri bibliografice la *media electronică*. Azi, ne întrebăm cum să facem acest lucru cât mai bine. Lucrarea lui X. Li şi N.B. Crane (1993) despre stilul electronic şi despre modul de citare a informațiilor electronice este de referință. Conform precizărilor din *Publication Manual*, este de dorit să se specifice toate elementele de referință pentru informațiile *online.*

Autor, I. (data). Titlul articolului. *Numele revistei* [*online*], XX. Locul de regăsire: adresa (*Available: Specify path*).

- Când se folosesc baze de date electronice, se vor menționa: numele autorilor principali (coordonatorii cercetărilor), data publicării materialului, titlul cercetării, datele de identificare a

sursei electronice, inclusiv anul stocării materialului în computer, numele producătorului, instituţia producătoare, localitatea şi numele distribuitorului.

- Pentru rezumatele de pe CD-ROM se specifică: numele autorului, data, titlul articolului, apoi între paranteze drepte menţiune CD-ROM, titlul revistei, numărul revistei, paginile între care se află articolul şi precizarea numărului de regăsire a informaţiei.
- În cazul *paginilor Web* se menţionează: metoda de prelucrare, numele „gazdei“ (engl. *host*) şi al dosarului (engl. *file*) şi data vizitării.

Literatura consultată în vederea scrierii unui articol ştiinţific, a unei teze de doctorat sau a unei lucrări de licenţă îl califică pe autor; modul de utilizare a ei îl poate descalifica.

Descrierea *design*-ului cercetării

Ca şi descrierea modului de desfăşurare a investigaţiei, prezentarea *design*-ului acesteia constituie o parte componentă a raportului de cercetare ce poate avea o pondere mai mare sau mai mică în economia lucrării, în funcţie de potenţialii cititori. Pentru specialişti, cunoaşterea în detaliu a metodologiei cercetării este de cel mai mare interes. Dacă redactăm materialul pentru publicarea într-o revistă de specialitate, vom trata pe larg problemele de ordin metodologic, vom prezenta în profunzime aspectele tehnice şi de procedură. Aceeaşi cerinţă apare când adresăm rapoartele de cercetare beneficiarilor (persoanelor sau instituţiilor care au finanţat cercetarea). Dacă vizăm marele public, sigur, nu vom insista asupra subtilităţilor metodei, ci vom discuta mai ales semnificaţia datelor, vom sublinia noutatea interpretării lor.

În ceea ce priveşte rapoartele de anchetă, consider, alături de C.A. Moser (1958/1967, 422-233), că rămân valabile *Recomandările privind pregătirea rapoartelor de anchete selective*, publicate de Oficiul statistic al Naţiunilor Unite în 1950. Se începe cu descrierea generală a anchetei (a. enunţarea scopurilor anchetei; b. descrierea materialului cuprins; c. natura informaţiei colectate; d. metodele de colectare a datelor; e. metoda de eşantionare; f. repetarea anchetei, dacă este cazul; g. data începerii şi durata anchetei; h. exactitatea; i. costul; j. evaluarea anchetei în funcţie de atingerea obiectivelor; k. responsabilitatea asupra datelor; l. referinţele la respectiva anchetă). Se precizează apoi metoda de selectare a unităţilor din eşantion şi se descrie personalul (număr, calificare, pregătire specială pentru uniformizarea colectării datelor, verificarea corectitudinii culegerii datelor, expunerea modalităţilor de verificare a exactităţii datelor primare) şi echipamentul utilizat pentru înregistrarea datelor de teren. Analiza statistică şi procedeele de calcul trebuie prezentate pe larg. O atenţie specială se va acorda preciziei anchetei, indicându-se: a. erorile de eşantionare; b. gradul concordanţei realizate de investigatori independenţi care tratează acelaşi material; c. alte erori decât cele de eşantionare; d. precizia, completitudinea şi adecvarea cadrului; e. comparaţia cu alte surse de informaţie; f. eficienţa cercetării; g. observaţiile critice vizând tehnicile şi procedeele anchetei. Raportul de anchetă se va încheia cu consideraţii finale.

Analiza datelor

Analiza datelor ocupă, de regulă, cea mai mare parte dintr-un raport de cercetare, ca şi dintr-un studiu publicat într-o revistă ştiinţifică. Vor fi prezentate datele şi metodele statistice de prelucrare a lor, în cazul abordărilor cantitative, iar în studiile calitative se vor insera în proporţii convenabile răspunsurile persoanelor intervievate, fragmente autobiografice, comentarii ale martorilor oculari etc.

Tabelele. În anchetele sociologice, cel mai adesea, datele cercetării sunt prezentate sub forma tabelelor, care permit concentrarea optimă a informațiilor. Dacă a spune multe în cuvinte puține este o artă, a concentra informația în spațiul restrâns al unui tabel constituie o știință. Voi arăta în continuare cum se construiesc tabelele şi cum pot fi ele inserate în textul lucrărilor ştiințifice. În mod obişnuit, tabelele conțin date cantitative, dar pot fi construite – aşa cum se va vedea – şi tabele necifrice, în care sunt prezentate comparații calitative (caracteristici, funcții etc.). Tabelele de date cantitative sunt de mai multe tipuri.

„Tabelele centralizatoare" conțin datele primare ale cercetării, „toate informațiile recoltate cu ajutorul ansamblului variabilelor şi pentru fiecare individ în parte" (Ferréol şi Schlachter, 1995, 89). De regulă, tabelele centralizatoare sunt incluse în anexele lucrării. De aici sunt preluate anumite date pentru analiză. În tabelele centralizatoare „subiectul" se trece la începutul fiecărui rând, iar predicatul deasupra fiecărei coloane. Dacă, din anumite motive, unele date nu au intrat în posesia cercetătorului, deşi ele există, în căsuța corespunzătoare din tabel se vor trece puncte de suspensie [...]. Dacă fenomenul cercetat nu apare, se trece linie de spațiu [–].

Datele din tabelul centralizator pot fi preluate pentru analiză şi incluse într-un „tabel cu o singură variabilă" (engl. *univariate presentation*), „cu două variabile" sau „cu mai multe variabile" (engl. *bivariate*, *polivariate presentation*). Programul pentru computer (SPSS) realizează, fără efortul cercetătorului, astfel de tabele. Problema este de a le folosi corect.

„Tabelele cu o singură variabilă" sunt indispensabile nu numai în studiile descriptive, când cercetătorul urmăreşte apariția fenomenului într-o anumită categorie de populație, dar şi în studiile explicative. Cu ajutorul tabelelor cu o singură variabilă putem prezenta rangul scorurilor, media, mediana, modul, frecvențele şi procentajele. Examinarea distribuției frecvențelor oferă o viziune de ansamblu asupra datelor şi ne orientează paşii pe care urmează să îi facem în analiza datelor. Nu îşi găseşte nici o justificare trecerea la analiza bivariată, la construirea tabelelor cu dublă intrare, dacă frecvențele se concentrează în jurul unei singure categorii, în celelalte frecvențele fiind nesemnificative, dacă lipsesc datele referitoare la o variabilă sau dacă apar multe erori de codificare sau nonrăspunsuri.

Ca şi distribuția frecvențelor, calcularea procentajelor (împărțirea numărului cazurilor dintr-o categorie la numărul total de cazuri şi înmulțirea rezultatului cu 100) serveşte la identificarea fenomenelor. Va trebui să avem grijă să nu exprimăm şi să nu interpretăm procentajele când numărul total de cazuri este mai mic de 30. Exprimarea datelor în procente are menirea de a simplifica, nu de a amplifica. Altfel, ajungem la constatări de tot hazul: într-o familie monogamă sunt 50 la sută bărbați şi 50 la sută femei! De asemenea, va trebui să decidem dacă exprimăm în procente totalul răspunsurilor sau totalul cazurilor. De exemplu, în prezentarea rezultatelor unui sondaj de opinie publică vor fi lăsate de o parte nonrăspunsurile, calculându-se procentajele față de totalul celor care şi-au exprimat opiniile, sau se va lua în calcul întregul eşantion?

Datoria cercetătorului este de a evita manipularea publicului, de a preîntâmpina înțelegerea greşită a datelor. Păstrarea constantă a numărului în raport de care se calculează procentajele (deci, includerea nonrăspunsurilor) facilitează, de cele mai multe ori, înțelegerea corectă a datelor de cercetare. Ar mai fi de spus că datele din orice tip de tabele exprimate în procente trebuie să aibă acelaşi număr de zecimale şi că prin rotunjirea zecimalelor putem simplifica prezentarea datelor, sporind relevanța lor. Chiar dacă programul de calculator editează tabele cu mai multe zecimale, rămâne în sarcina autorului să reconstruiască tabelele în vederea includerii lor în rapoartele de cercetare. Ar trebui descurajată tendința de a încorpora direct în lucrările ştiințifice tabelele imprimate la calculator. A le rescrie nu constituie o activitate gratuită. De multe ori, pentru persoanele avizate datele din tabele vorbesc de la sine. Să ne rezervăm timp să le „ascultăm" şoapta.

„Tabelele cu două variabile“, numite şi tabele de contingenţă, arată relaţia dintre variabilele ipotezei, dintre componentele „dacă“ şi „atunci“ ale ipotezei. Contingenţa exprimă dependenţa unei variabile de o altă variabilă, conform modelului construit ipotetic în prima fază a cercetării. Putem deci imagina tabele de contingenţă chiar înaintea culegerii datelor de teren. Spaţiul eşantionului, reprezentat rectangular, va fi împărţit printr-o linie orizontală în două jumătăţi, conţinând deasupra liniei cazurile în care o anumită caracteristică a variabilei este prezentă şi dedesubtul acesteia cazurile în care respectiva caracteristică este absentă. Printr-o linie verticală divizăm spaţiul eşantionului conform prezenţei sau absenţei caracteristicii celei de-a doua variabile (Loftus şi Loftus, 1988, 32). Rezultă un tabel cu câte două caracteristici (tabel 2 x 2). Un astfel de tabel are patru căsuţe sau câmpuri (engl. *cells*). Amando de Miguel consacră un capitol întreg din lucrarea sa, intitulată provocator *Manual del perfecto sociólogo* (1997, 69-83), problemei construirii tabelelor.

Dacă în ipoteză am presupus că $x \rightarrow y$, atunci tabelul de contingenţă va cuprinde pe orizontală, pe fiecare rând, valorile lui x şi pe verticală, în fiecare coloană, valorile lui y (în cifre brute şi în procente). Kenneth D. Bailey (1978/1982, 394) atrăgea atenţia că în practica cercetărilor empirice s-a instituit regula de a plasa variabila independentă pe verticală (coloane) şi variabila dependentă pe orizontală (rânduri). Această regulă nu este restrictivă. Mulţi cercetători, între care şi subsemnatul, nu împărtăşesc sugestia de a pune variabila independentă deasupra coloanelor (Tabelul 1).

Tabelul 1. Tabel de contingenţă cu variabila independentă (x) deasupra coloanelor şi variabila dependentă (y) la începutul rândurilor

Nivel de şcolaritate (y)	Apartenenţa la gen (x)		Total
	Masculin	Feminin	
Ridicat	a	b	a + b = 100%
Scăzut	c	d	c + d = 100%
Total	a + c = 100%	b + d = 100%	a + b + c + d = 100%

François de Singly, profesor la Universitatea Paris V-Sorbona, consideră că prima regulă în construcţia tabelelor vizează plasarea variabilelor: „Variabila independentă trebuie aşezată pe linii, iar variabila dependentă pe coloane“ (Singly, 1992/1998, 88). Urmărind să testăm relaţia dintre variabila independentă (x) – apartenenţa la gen (masculin/feminin) – şi variabila dependentă (y) – nivelul de şcolaritate (ridicat/scăzut) –, vom dispune datele ca în Tabelul 2.

Tabelul 2. Tabel de contingenţă cu variabila independentă (x) la începutul rândurilor şi variabila dependentă (y) deasupra coloanelor

Apartenenţa la gen (x)	Nivel de şcolaritate (y)		Total
	Ridicat	Scăzut	
Masculin	a	b	a + b = 100%
Feminin	c	d	c + d = 100%
Total	a + c = 100%	b + d = 100%	a + b + c + d = 100%

Apreciez, împreună cu R. Guy Sedlack şi Jay Stanley (1992, 313), că singura regulă majoră de la care nu are nici o justificare să ne abatem este aceea de a maximiza claritatea prezentării datelor în tabele. Conform acestei reguli, plasarea variabilelor independente şi dependente în tabelele de contingenţă se face în funcţie de numărul claselor fiecărei variabile, astfel ca, în funcţie de suprafaţa paginii, tabelul să nu fie îmbâcsit, cu datele înghesuite în căsuţe prea strâmte. Dacă, de exemplu, variabila dependentă are şase clase şi variabila independentă doar două clase, este logic să plasăm variabila independentă deasupra coloanelor, pe lăţimea paginii, iar variabila dependentă pe rânduri, pe lungimea paginii. „Pentru a nu fi prea încărcate, în tabele reducem uneori numărul claselor sau categoriilor stabilite, contopind intervale sau categorii învecinate“ (Radu *et al.*, 1993, 61).

Indiferent de modul în care plasăm variabilele, avem obligaţia de a arăta, fie în titlul tabelului, fie prin modul în care calculăm procentajul, care este, în raţionamentul nostru, variabila independentă (Tabelul 3). Este bine, dacă nu obligatoriu, ca în tabele să trecem atât frecvenţele absolute (cifrele brute), cât şi frecvenţele relative (procentajele).

Tabelul 3. Nivelul de şcolaritate, în funcţie de apartenenţa la gen (N = 1171)

Apartenenţa la gen	Nivelul de şcolaritate		Total
	Ridicat	Scăzut	
Masculin	376	182	558 (100 %)
Feminin	208	305	513 (100 %)
Total	584	487	1071 (100 %)

În ceea ce priveşte calcularea procentajului în tabelele de contingenţă, există trei posibilităţi: pe coloane, pe rânduri, pe baza totalului general. În primele două cazuri se evidenţiază influenţa variabilei independente asupra variabilei dependente. Dacă valorile maxime se dispun pe diagonala tabelului (Tabelul 3), suntem îndreptăţiţi să conchidem că relaţia dintre variabile este statistic semnificativă. Când ne propunem să prezentăm doar distribuţia datelor într-o cercetare descriptivă, procentajele se calculează pentru datele din fiecare căsuţă, luând ca bază totalul general.

„Tabelele cu trei variabile" servesc la testarea relaţiei dintre variabila independentă şi variabila dependentă, conform modelului explicativ pe care l-am imaginat. Cu ajutorul unor astfel de tabele se trece de la analiza bivariată la analiza multivariată, care constă în introducerea succesivă a variabilelor-test, după metodologia pusă la punct în 1946 de Paul F. Lazarsfeld (1901–1976). Dacă, prin introducerea variabilelor-test, corelaţia dintre variabilele independentă şi dependentă se menţine şi dacă există un raport de anterioritate între variabila considerată de noi independentă şi variabila dependentă, atunci putem spune că, probabil, prima este cauza celei de-a doua. Jean-Claud Passeron (1991) avea dreptate când observa că variabilele independente ca sexul, vârsta sau clasa socială nu acţionează în acelaşi fel precum gravitaţia universală (*apud* Singly, 1992/1998, 93). Variabilele independente nu sunt transistorice, ele acţionează într-un context social-istoric concret. Se impune totdeauna analiza multivariată, deci analiza tabelelor cu trei sau cu mai multe variabile. Construirea lor

nu ridică probleme diferite de cele privind tabelele cu două variabile, atâta doar că trebuie să avem grijă ca variabila-test (care reprezintă tot o variabilă independentă) să fie plasată pe aceeaşi latură a tabelului ca şi variabila independentă (Tabelul 4).

Tabelul 4. Atitudinea faţă de muncă, în funcţie de pregătirea profesională şi de apartenenţa la gen (N = 2150)

Pregătirea profesională (t)	Apartenenţa la gen (x)	Atitudinea faţă de muncă (y)		Total
		Pozitivă	Negativă	
Superioară	Masculin	800	200	1000
	Feminin	200	50	250
Inferioară	Masculin	100	200	300
	Feminin	200	400	600
Total		1300	850	2150

Notă. t reprezintă variabila-test, x – variabila independentă şi y – variabila dependentă.

Introducerea variabilei-test (pregătirea profesională) a făcut să dispară corelaţia statistic semnificativă între apartenenţa la gen (variabila independentă) şi atitudinea faţă de muncă (variabila dependentă). Deci, nu se poate susţine că apartenenţa la gen ar fi cauza atitudinii faţă de activitatea de muncă.

În afara tabelelor centralizatoare şi de contingenţă (cu două, trei sau, foarte rar, cu patru variabile), în prezentarea datelor din cercetările empirice (de teren) putem utiliza şi alte tipuri de tabele. Când se cere persoanelor incluse în anchetă sau într-un experiment să facă o apreciere pe o scală de la 1 la 5 a filmelor vizionate, a emisiunilor TV sau a cărţilor citite etc. putem prezenta datele într-un „tabel de preferinţe" (Tabelul 5).

Tabelul 5. Aprecierea emisiunilor TV (N = 9)

Persoanele din experiment	Emisiunile TV					
	A	B	C	D	E	F
1	4	3	5	3	2	5
2	3	3	4	3	3	5
3	5	4	5	4	3	5
4	2	1	3	2	2	4
5	3	4	3	3	3	4
6	4	4	4	3	4	4
7	3	3	4	4	3	5
8	2	1	3	1	3	3
9	2	2	2	1	1	4

Notă. Cifra 5 exprimă o apreciere foarte favorabilă şi cifra 1 arată o apreciere foarte nefavorabilă.

În cercetările sociometrice utilizăm „tabele de proximitate": cerem subiecţilor să acorde un punctaj de la 1 la 10 pentru a evalua relaţiile dintre membrii grupurilor (Tabelul 6).

Tabelul 6. Evaluarea relaţiilor intragrupale

Persoanele din grup	A	B	C	D	E	F	G	H
A		9	4	8	8	3	2	7
B	10		3	2	1	4	5	8
C	9	10		8	7	5	6	7
D	8	9	7		6	8	8	5
E	9	10	10	6		3	2	1
F	4	8	7	6	6		7	8
G	9	9	9	5	6	7		7
H	4	5	4	4	6	8	7	

Notă. 10 = relaţii afective foarte pozitive; 1 = relaţii afective foarte negative.

Putem folosi, de asemenea, „tabelele de dominanţă" pentru a prezenta autoaprecierea sub raportul unei anumite caracteristici (inteligenţă, memorie, onestitate etc.) a fiecăruia din membrii grupului (Tabelul 7).

Tabelul 7. Autoaprecierea onestităţii în comparaţie cu membrii grupului

Membrii grupului	A	B	C	D	E	F
A		+1	0	+1	–1	0
B	–1		–1	+1	+1	+1
C	+1	+1		0	0	+1
D	+1	–1	–1		0	+1
E	+1	–1	–1	+1		+1
F	+1	+1	+1	+1	+1	

Notă. Valorile +1 marchează superioritatea, 0 egalitatea şi –1 inferioritatea.

Uneori, suntem în situaţia de a construi „tabele de incidenţă", de exemplu, când dorim să prezentăm sintetic lectura ziarelor, revistelor etc. (Tabelul 8).

Tabelul 8. Lectura revistelor literare

Persoanele anchetate	Revistele literare				
	A	B	C	D	E
1	1	0	0	1	1
2	1	1	0	1	1
3	0	1	0	0	1
4	1	1	1	0	0
. . n	1	1	0	1	1

Notă. Valorile 1 reprezintă un răspuns pozitiv, iar 0 un răspuns negativ.

Astfel de tabele au şi funcţie de tabele centralizatoare. Datele sunt prezentate într-o formă cifrică. Există însă şi posibilitatea construirii unor tabele cu date calitative, în care pe două sau pe mai multe coloane sunt înscrise notele definitorii ale conceptelor sau caracteristicile fenomenelor studiate (Tabelul 9).

Indiferent de tipul de tabel pe care ne-am decis să-l folosim pentru prezentarea datelor, va trebui să avem în vedere că orice tabel trebuie să poarte un număr şi un titlu (explicaţie). Numerotarea tabelelor se face cu cifre arabe, în ordinea în care apar în raportul de cercetare, în volumul pregătit pentru tipar sau în capitolele lucrării,

dacă s-au inserat în text mai multe tabele. La numerotarea tabelelor nu se recomandă utilizarea combinată a cifrelor şi literelor: vom face trimitere la Tabelele 3, 4 sau 5, nu la Tabelele 3a, 3b sau 3c. Dacă în Anexele A, B sau C apar tabele, ele vor fi numerotate astfel: Tabelul A_1, Tabelul A_2, Tabelul B_4 ş.a.m.d. Numerotarea (notarea, simbolizarea) tabelelor în lucrările ştiinţifice este reglementată în România prin STAS 8660-82. Conform acestui STAS:

- Numărul tabelului este precedat de cuvântul „Tabelul“.
- Numărul tabelului se plasează deasupra tabelului.
- Numărul tabelului este urmat de titlul tabelului.
- Dacă tabelul este preluat dintr-o altă lucrare, se va indica între paranteze drepte numărul de ordine al lucrării, conform listei bibliografice.

Pe plan internaţional, ca şi la noi în ţară s-a generalizat practica de a se plasa pe acelaşi rând numărul şi titlul tabelului. S-a renunţat, aşadar, la modalitatea de a trece „Tabelul nr.“ pe un rând şi sub el „Titlul tabelului“. Acesta urmează aceleaşi reguli recomandate pentru intitularea rapoartelor de cercetare şi a capitolelor din lucrare: scurt şi clar. Pentru tabelele centralizatoare şi de contingenţă este bine să se specifice între paranteze numărul de cazuri (N = 327). De asemenea, dacă în text se folosesc abrevieri, ele trebuie trecute în titlul tabelelor între paranteze rotunde, explicându-se semnificaţia lor.

Locul controlului (LC) şi acceptarea valorilor societăţilor deschise (N = 279).

În sistemul Harvard, preluarea tabelelor din alte lucrări se cere a fi menţionată, indicându-se după titlu, între paranteze rotunde, numele autorului, anul apariţiei lucrării şi pagina la care se află tabelul în lucrarea originală. Ar mai fi de spus că, aşa cum nu se pune punct după titlul capitolelor sau al subcapitolelor, nici sfârşitul titlului tabelelor nu va fi marcat prin punct. Numărul tabelului va fi despărţit printr-un punct de titlul tabelului sau printr-un spaţiu alb, corespunzător pentru două sau trei semne grafice. Numărul tabelului, precedat de cuvântul „Tabel“, şi titlul tabelului se vor

culege, printa sau multiplica folosind aceeaşi literă (mărime, tip) ca în întreaga lucrare. Nu se recomandă literele cursive (italice) sau bold nici pentru numărul, nici pentru titlul tabelului. Pentru economisirea spaţiului tipografic se admite scrierea tabelelor, inclusiv a numărului şi titlului, cu un corp de literă mai mic (corp 8 sau *petit*, de exemplu).

„Notele tabelelor“ sunt plasate dedesubtul acestora şi sunt de trei feluri. „Notele generale“ au menirea de a completa informaţiile din titlu, dând mai multe explicaţii, arătând semnificaţia simbolurilor ş.a.m.d. Se introduc imediat sub tabel, menţionându-se Notă. Se începe cu majusculă, se scriu cu litere italice, se pune punct. Notele specifice se referă la cifrele din coloane sau din rândurile tabelelor, marcate prin literele alfabetului, trecute între paranteze deasupra cifrelor din careuri (a, b, c). Marcarea după necesităţi a cifrelor se face în ordine de la stânga la dreapta pe rânduri şi de sus în jos pe coloane. Se folosesc aceleaşi simboluri pentru fiecare tabel, independent însă ca semnificaţie. Prin notele specifice se aduc completări, de exemplu, totaluri, produse etc. Notele specifice se plasează sub notele generale. Notele de probabilităţi indică rezultatele testelor statistice de semnificaţie. În partea superioară a cifrelor din căsuţele tabelelor se trec asteriscurile (4,21* sau 3,84**), după cum sunt verificate semnificaţiile uneia sau mai multor valori din tabel. Sub notele specifice sunt trecute probabilităţile, ca în exemplul următor.

Notă. Distribuţia răspunsurilor…,
$a_n = 50$. $b_n = 84$.
$^*p < .05$. $^{**}p < .001$.

Uneori, notele de probabilităţi se includ în notele generale.

Dacă suntem convinşi că pentru prezentarea datelor este necesar să folosim tabele, că acest lucru nu înjumătăţeşte spaţiul tipografic al studiului (prin „povestirea“ datelor), atunci ne punem mai multe întrebări:

- Titlul tabelului este scurt şi deplin lămuritor?
- Rândurile şi coloanele au la începutul lor specificaţii clare?

- Sunt explicate abrevierile, simbolurile etc.?
- Sunt menționate corect probabilitățile?
- Apar sub tabel tot atâtea note câte sunt marcate în rândurile şi coloanele tabelului?
- Este respectată ordonarea: note generale, note specifice, note de probabilități?
- Se menționează, când este cazul, lucrarea din care este preluat tabelul?
- Sunt toate tabelele construite în acelaşi fel?
- Au tabelele trimiteri corespunzătoare în text?

Nu mi se pare inutil să precizez că trimiterile la tabele se fac prin menționarea numărului lor (Tabelul 12), nu: a se vedea tabelul de mai jos, de mai sus, de la pagina 32 ş.a.m.d. Răspunsul pozitiv la întrebările vizând regulile de construire a tabelelor ne dă dreptul de a le utiliza în prezentarea datelor. Dar să nu abuzăm de acest drept. Am întâlnit într-un studiu, de altfel foarte interesant, 20 de pagini de text şi 60 de tabele şi figuri. Este o excepție.

Figurile. Orice tip de ilustrație diferită de tabele (grafice, hărți, fotografii, desene, schițe ş.a.) poartă numele de „figură". Figurile ajută la prezentarea datelor şi rezultatelor cercetării, ca şi la înțelegerea rapidă şi corectă a textului. Chiar dacă figurile nu oferă o informație precisă, obligând la estimarea valorilor (fapt pentru care mulți cercetători optează pentru tabele) şi la completarea informației prin imaginație (ca în cazul desenelor şi fotografiilor), introducerea lor în textul raportului de cercetare este bine venită (sparge monotonia prezentării) şi, uneori, absolut necesară (prezentarea printr-o schiță desenată sau cu ajutorul fotografiei a situației experimentale, a aparatelor de laborator, localizarea cartografică a satelor monografiate, prezentarea fotografică a portului dintr-o zonă etnografică etc.). Cine analizează colecția revistei *Sociologie românească* în seriile ei succesive (1936, 1990, 1999) nu poate să nu se întrebe cum de era posibil ca, în anii '40, fotografii de 60x15 cm şi hărți de 28x19 cm, ca să nu mai vorbim de cele de dimensiuni mai mici (25 la număr), să ilustreze studiile

sociologice (de exemplu, Apolzan, 1943, 149-160), iar după 50 de ani de progres al tehnicilor fotografice şi tipografice nu. Întrebarea este valabilă şi pentru celelalte reviste şi lucrări sociologice.

Şi în legătură cu utilizarea figurilor se pun, cu adaptările de cuviință, aceleaşi întrebări ca şi în legătură cu tabelele. Simplitatea, claritatea şi continuitatea reprezintă standardele unei bune ilustrații. Figurile utilizate în lucrările sociologice trebuie să aducă un plus de informație, relevând ceea ce este esențial, nu să dubleze textul. Ele trebuie să fie uşor de perceput şi de înțeles (eliminarea detaliilor, explicarea simbolurilor, diferențierea liniilor etc.). STAS 8660-82 precizează exigențele față de lucrările ştiințifice:

- Se numerotează cu cifre arabe.
- Când există o singură figură, aceasta nu se numerotează.
- Numerotarea figurilor se face fie în cadrul întregii lucrări, fie pe capitole.
- Numerotarea figurilor, precedată de prescurtarea „Fig.", se plasează dedesubtul acestora.
- Explicația figurii (titlul) este precedată de numărul figurii.
- Când este cazul, după explicația figurii se trece între paranteze drepte numărul lucrării, conform listei bibliografice, din care figura a fost preluată.

Ar mai fi de precizat că:

- În „sistemul Harvard", trimiterea la lucrarea din care a fost preluată o figură se face prin indicarea între paranteze rotunde a numelui autorului, a anului de apariție a lucrării şi a paginii de unde a fost extrasă respectiva figură.
- La numerotarea şi explicația figurilor se utilizează de regulă aceeaşi literă (tip, mărime) ca şi în cadrul textului lucrării.
- Între numărul figurii şi explicația ei se pune punct sau se lasă un spațiu alb, corespunzător unui număr de două-trei semne tipografice.
- La sfârşitul explicației figurilor nu se pune punct.

„Graficele“ de toate tipurile sunt nelipsite din textele ştiinţifice. Cu ajutorul graficelor putem exprima foarte sugestiv anumite caracteristici ale datelor (de exemplu, valoarea relativă şi absolută), ca şi relaţiile dintre datele de cercetare (de exemplu, comparaţii sau distribuţii). Graficele sunt de mai multe tipuri. Cu ajutorul graficelor liniare se poate exprima relaţia dintre două variabile cantitative. Variabila independentă este trecută pe orizontală (axa x), iar variabila dependentă pe verticală (axa y). Valorile liniare (cu intervale de creştere egale sau logaritmice) sunt marcate pe cele două axe.

În cercetările din domeniul ştiinţelor socioumane se utilizează frecvent „grafice liniare“ de tipul „poligonului frecvenţelor“, rezultat din unirea printr-o dreaptă a perechilor de valori ale „seriei statistice“ şi a „curbei de distribuţie“, care se obţine prin rotunjirea poligonului frecvenţelor, aproximându-se cea mai acceptabilă formă (Luduşan şi Voiculescu, 1997, 247). Este recomandabil ca linia graficului să fie astfel trasată încât să se distingă uşor de cele două axe, iar dacă apar în acelaşi grafic ele trebuie diferenţiate prin grosimea liniei, întreruperea sau punctarea ei, ca şi prin culoare. Graficul va fi însoţit de o legendă care arată semnificaţia simbolurilor. Nu se recomandă menţionarea în clar: „Legendă“. Este suficient să explicăm semnificaţia liniilor sau a barelor din grafice (Figura 2).

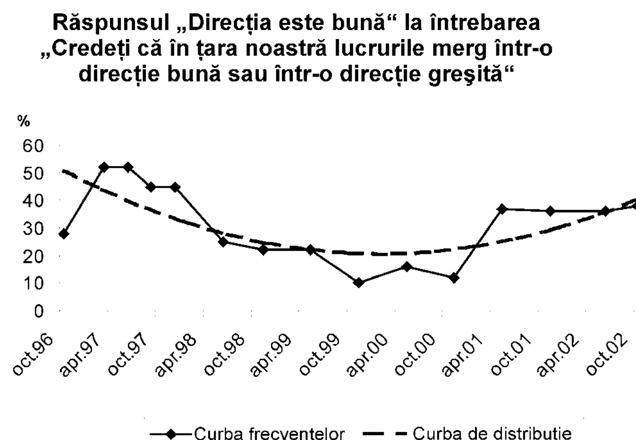

Fig. 2. Poligonul frecvenţelor (după *Barometrul de opinie publică*, octombrie 2002, 13)

„Graficele cu bare“ indică prin dreptunghiuri orizontale sau verticale valorile variabilelor. Lungimea fiecărei bare exprimă proporţional valoarea unei variabile (de exemplu, frecvenţa de apariţie a unui fenomen, tip de răspuns etc.). Foarte adesea în rapoartele de cercetare întâlnim „histograme“, grafice în care dreptunghiurile sunt perpendiculare pe abscisă, fie în plan (Figura 3), fie în spaţiu (Figura 4). Îmi exprim preferinţa pentru histogramele în spaţiu. Sunt mai sugestive, îmi dau sentimentul de încredere în soliditatea datelor. În presa scrisă de la noi s-a răspândit practica de a reda preferinţele publicului în sondajele de opinie prin histograme în plan: în loc de a se menţiona procentele deasupra barelor, se fixează fotografiile personalităţilor publice. Parcă ar avea fiecare un soclu, asemenea unor statui. În sondajul următor „statuile“ dispar sau soclul lor devine atât de mic încât te întrebi cum de au fost cândva cocoţaţi atât de sus…

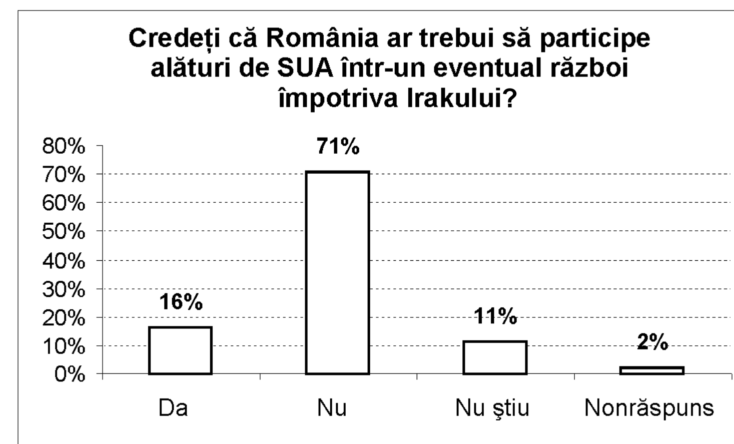

Fig. 3. Histogramă în plan (după *Barometrul de opinie publică*, octombrie 2002, 29)

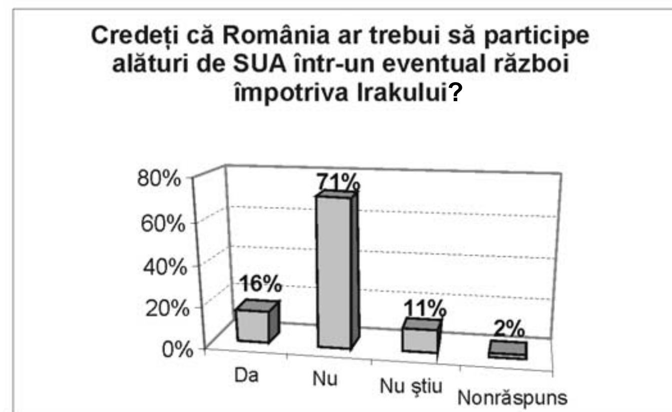

Fig. 4. Histogramă în spațiu (după *Barometrul de opinie publică*, octombrie 2002, 29)

Histogramele în spațiu pot fi utilizate foarte eficient în analizele comparative. În figura 5 sunt prezentate comparativ datele din două sondaje realizate la un interval de timp scurt, în România de către Metro Media Transilvania şi în Republica Moldova de către Institutul de Politici Publice (Figura 5).

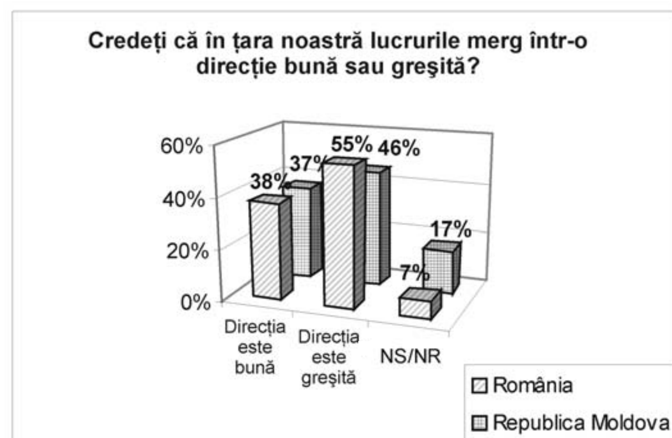

Fig. 5. Histogramă în spațiu (după *Barometrul de opinie publică*, octombrie 2002, 13, şi *Barometrul de opinie publică. Republica Moldova*, noiembrie 2002, 8)

„Cercul de structură“ se utilizează, ca şi „barele de structură“, pentru a arăta proporția *item*-ilor, luând ca întreg variabila (100% din suprafață). Există în prezent programe de calculator (Excel, SPSS) care ne scutesc de efortul de a mai construi grafice, de a prezenta datele în plan (Figura 6) sau în spațiu (Figura 7).

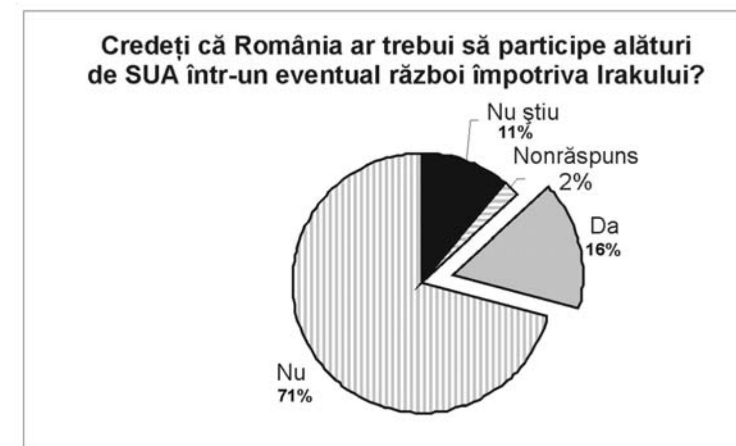

Fig. 6. Cerc de structură în plan (după *Barometrul de opinie publică*, octombrie 2002, 29)

Chiar dacă ordinatorul generează graficele (histograme, cercuri de structură, bare de structură), rămâne în sarcina noastră să decidem în legătură cu mărimea graficelor şi cu modul în care sunt formate (sau colorate) suprafețele (dreptunghiurile, sectoarele cercurilor) astfel ca să iasă în evidență caracteristica pe care dorim să o comentăm. În cazul nostru (Figura 6) am vrut să atrag atenția că un cetățean român din zece nu are (sau nu declară) o opinie în legătură cu o problemă socială atât de actuală. Din această cauză am prezentat cu negru respectivul sector de cerc. Alte caracteristici le putem pune în evidență prin detaşarea unui sector de cerc (de exemplu, 16% din cei intervievați sunt de acord cu participarea României…).

Aceeaşi distribuție a răspunsurilor din *Barometrul de opinie publică* (octombrie 2002) este mai sugestiv redată printr-o „plăcintă“, printr-un cerc de structură în spațiu (de fapt, un cilindru).

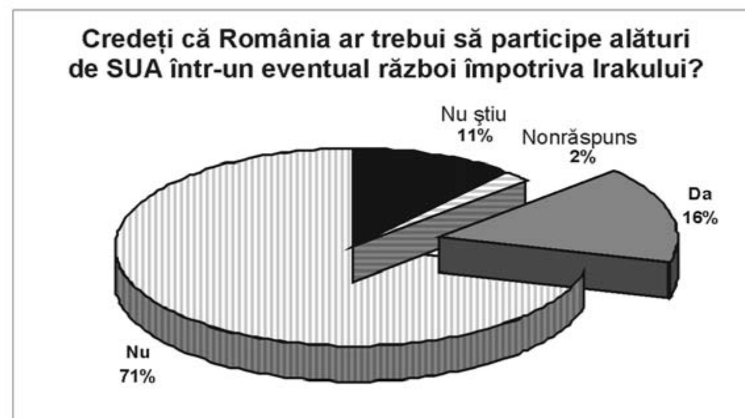

Fig. 7. Cerc de structură în spațiu (după *Barometrul de opinie publică*, octombrie 2002, 29)

Este bine de știut că printr-un cerc de structură nu se recomandă compararea a mai mult de cinci *itemi*, că ordinea reprezentării lor se face după pondere (descrescătoare), începând cu proporția cea mai mare plasată la „ora 12“. Pentru a evidenția diferențele dintre *itemi* se pot folosi culori (cele mai luminoase pentru ponderile cele mai mici). De asemenea, pentru a evidenția ponderea unui item putem face ca din cercul de structură – numit și „plăcintă“ (engl. *pie*) – să fie detașat sectorul de cerc corespunzător. În unele cercetări datele obținute se vizualizează cel mai clar prin așa-numitele grafice de împrăștiere: fiecare eveniment este poziționat în funcție de valorile lui pe cele două axe (x și y), astfel punându-se în evidență o corelație. Când *cluster*-ul datelor aproximează o diagonală, avem de-a face cu o corelație perfectă, coeficientul de corelație fiind 1,00.

„Graficele figurative“ au avantajul – față de cercul de structură sau de histograme, de exemplu – de a reprezenta mai sugestiv diferențele cantitative dintre indivizi, grupuri sau colectivități. Simbolurile utilizate (siluete umane, desenul sau fotografia obiectelor etc.) exprimă proporțional valoarea variabilelor, dar, atenție, dublarea înălțimii unui simbol echivalează cu mărirea de patru ori a suprafeței lui. În figura

8, cercul de structură în spațiu este prezentat grafic foarte atractiv (Figura 8).

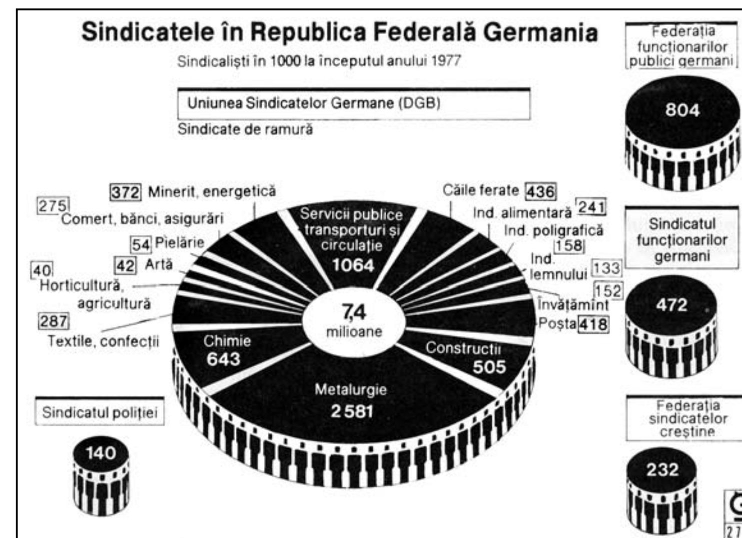

Fig. 8. Grafice figurative (după *Prisma*, 1979, 8, 7)

Astfel de grafice figurative, pe care le-am preluat dintr-o revistă mai veche, captează atenția cititorului. Lasă impresia lucrului bine făcut. Nu ar fi rău dacă ne-am gândi mai mult cum să prezentăm datele cercetării și nu am transfera totul pe seama computerului.

Pentru ilustrarea lucrărilor bazate pe cercetări concrete mai putem folosi și grafuri, desene sau fotografii. Despre necesitatea figurilor și a ilustrațiilor în lucrările științifice, Santiago Ramón y Cajal spunea: „Oricât de precisă și de minuțioasă ar fi descrierea obiectelor observate, *totdeauna* [s.n.] ea va rămâne inferioară unei prezentări grafice (desen etc.)“ (1897/1967, 150). Încă în urmă cu un secol, marele neurolog spaniol considera că desenele, fotografiile și microfotografiile constituie „suprema garanție a obiectivității noastre“ (*ibidem*).

Figurile din textele rapoartelor de cercetare pot fi realizate de graficieni sau generate pe computer. Și într-un caz, și în celălalt

trebuie să alegem proporțiile optime ale literelor, numerelor, liniilor, hașurilor și spațiile albe. Să avem grijă ca figurile să fie ușor de perceput și de înțeles, chiar dacă la tipărire vor fi micșorate. Fiecare element al figurii va fi analizat în sine și în funcție de celelalte elemente, astfel ca elementul cel mai important să iasă în evidență. Ca și tabelele, figurile vor fi numerotate cu cifre arabe de la 1 la N sau pe capitole. Identificarea figurilor citate se face prin referire la numărul lor. În text se va face trimitere la „Figura“ sau se va închide între paranteze (*vezi* Figura X). Înaintea titlului (explicației) figurilor se scrie „Fig.“ sau „Figura“. După numărul figurii se pune punct și se lasă un spațiu de două-trei semne tipografice până la începutul explicației.

Așa cum se arată în figura 8, relația dintre…
Relația dintre cele două variabile este liniară (Figura 8).

Explicația unei figuri este mai amplă decât un titlu, se plasează sub cadrul desenat, iar legenda în interiorul acestuia. Recomandările menționate nu sunt restrictive, ci doar orientative.

Uneori, studenții mă întreabă nu cum să prezinte datele, ci câte tabele sau figuri să introducă în lucrarea lor de licență sau în primul lor raport de cercetare. Le răspund: „Nu mai multe decât este necesar ca să se înțeleagă exact și rapid ce intenționați să comunicați“. Într-o lucrare de 715 pagini (format 17,50x10,50 cm), Alfred C. Kinsey, Wardell B. Pomeroy, Clyde E. Martin și Paul H. Gebhard (1953/1970) au inserat 122 de figuri și nici una în plus. De reținut că o prezentare adecvată a datelor cu ajutorul tabelelor și figurilor facilitează analiza și discutarea lor.

Prezentarea tabelelor, dactilografierea sau editarea lor computerizată impun respectarea normelor din STAS 6524-82, cu unele adaptări dictate de extinderea culegerii computerizate a textelor și de imperativul racordării la standardele occidentale din domeniu. Folosindu-mă de lucrarea lui Nicolae Gherghel (1996, 194-195), voi atrage atenția că la dactilografierea (editarea) tabelelor:

- „Capul tabelului“ se desparte de piciorul său printr-o linie orizontală simplă sau dublă.

- „Etajele rubricilor“ se despart între ele prin linii orizontale simple.
- „Titlurile rubricilor“, ca și titlurile coloanelor, se scriu cu litere de rând.
- „Cuvintele din titlurile rubricilor“ nu se prescurtează.
- „Textul“ compus din coloane de text sau cifre se dactilografiază (editează) la un rând și jumătate.
- „Notele“ se plasează după linia de închidere a tabelului, la minimum două rânduri albe distanță.
- Când tabelele ocupă mai mult de o pagină, se numerotează rubricile, iar pe paginile următoare, între două linii orizontale simple, se trec doar numerele corespunzătoare titlului coloanelor.

Practica publicațiilor străine arată că s-a renunțat la prezentarea tabelelor cu linii orizontale între rubrici și între coloane. S-a renunțat la dublarea liniei care desparte capul tabelului de prima rubrică și la liniile verticale marginale, care închideau forma pătrată sau dreptunghiulară a tabelului. Se dublează însă linia de sus a tabelului sau se îngroașă, uneori și cea de jos. Tendința de renunțare la închiderea figurilor în chenar este remarcată în ultima vreme atât în revistele de circulație internațională, cât și în lucrările monografice și în manualele universitare de prestigiu. Recomand ca titlul figurilor și al tabelelor să se plaseze constant deasupra marginii din stânga, indiferent de mărimea suprafeței respectivelor figuri sau tabele. De asemenea, „notele“ să fie plasate sub tabel, totdeauna la marginea stângă a acestuia, la un rând distanță de „piciorul tabelului“.

Discutarea datelor

Este vorba despre interpretarea lor teoretică. În orice cercetare științifică prezentarea datelor nu constituie decât o etapă intermediară, în nici un caz scopul ultim al investigației. Travaliul sociologului, al

cercetătorilor de teren în general, nu se justifică, în ultimă instanță, decât prin aportul teoretic, care trebuie evidențiat în această parte a lucrării. Se înțelege că în discutarea datelor nu vor fi reproduse pasaje din introducere sau din alte părți ale lucrării. Totuşi, se impun reamintirea problemei studiate şi trecerea în revistă a celor mai semnificative dintre datele cercetării.

Când avem în vedere un public avizat, când redactăm un articol ştiințific pentru o revistă de specialitate, a prezenta problemele *ab ovo* constituie nu numai o pierdere de timp, dar şi o ofensă pentru specialişti, care se constituie într-un senat invizibil, nobil şi cultivat. Important este să ne organizăm logic ideile, să avem un plan. Putem adopta unul din tipurile de elaborare: analitic (descompunerea în subprobleme), bazat pe opoziție (aspecte negative/aspecte pozitive), pe raționament cauzal (identificarea lanțurilor explicative), pe raționament deductiv/inductiv (de la general la particular sau de la particular la general), prin reducere la absurd (relevând consecințele inexistenței elementului analizat), bazat pe raționamentul dialectic (teza care vizează aspectele pozitive/antiteza, care tratează aspectele negative/ sinteza, prin care cercetătorul aduce o contribuție originală, evaluând fenomenul studiat) (Ferréol şi Flageul, 1996/1998, 42-43).

Evident că într-o lucrare de mai mari proporții, structurată în părți şi capitole, fiecare subunitate poate fi diferit elaborată, inclusiv prin mixajul tipurilor de raționamente. În introducere, pentru sublinierea importanței fenomenului studiat, raționamentul prin reducere la absurd pare foarte indicat. Analiza literaturii de specialitate solicită un raționament bazat pe opoziție. În concluzii apelăm la raționamentul dialectic ş.a.m.d. Redactarea raportului de cercetare impune, în cazul studiilor explicative, un plan bazat pe raționamentul cauzal. Cercetările descriptive, folosind metode calitative, reclamă un plan de discuție (elaborare) fondat pe raționamentul analitic. În astfel de cercetări se recomandă să se adopte „un stil concret de redactare a conceptului […], reluându-l uneori în termeni diferiți, adaptați la specificul situației" (Kaufmann, 1996/1998, 286). Acelaşi autor atrage atenția că „Una dintre greşelile cele mai frecvente este redactarea-sandviş: redactarea se face în mai multe felii şi cu cât aceste felii sunt mai mari, cu atât cercetarea riscă să fie un eşec: teoria nu a fost utilizată ca instrument, materialul nu a vorbit" (*idem*).

Pentru a urma firul Ariadnei în redactare se face apel la operatorii logici, marcându-se relațiile dintre enunțuri. Gilles Ferréol şi Nöel Flageul (1996/1998) propun un tabel conținând punctele de reper frecvente în lanțul argumentării. Putem să îl completăm cu conjuncții, prepoziții şi locuțiuni verbale întâlnite în lucrările de sociologie redactate în limba română (Tabelul 9).

Tabelul 9. Puncte de reper în argumentare (*apud* Ferréol şi Flageul, 1996/1998, 61)

Relații	Conjuncții şi adverbe coordonatoare	Prepoziții şi conjuncții subordonatoare	Verbe şi locuțiuni verbale
Analogie	De exemplu, adică, la fel, identic, foarte asemănător, aproape ca…	După cum, la fel ca…	La aceasta se adaugă şi, este comparabil cu, se aseamănă izbitor cu…
Disjuncție	Sau, fie, nici, ori…	În afară de, numai dacă, doar dacă…	Diferă de, a nu se confunda cu, se face disjuncție între… şi…
Opoziție	Dar, ci…	Din contră, deşi…	Este contrar, vizavi de, în opoziție cu…
Cauză	Într-adevăr, deci, căci…	Pentru că, dat fiind că, de vreme ce…	Cauza constă în, motivul este că…
Consecință	Prin urmare, în consecință, ca urmare…	Aşa că, încât, de manieră că…	Rezultă din, urmează logic că, decurge…

Prezentarea în scris a rezultarelor cercetărilor de tip cantitativ (de exemplu, sondaje de opinie publică, recensăminte, statistici etc.) ridică problema scrierii cifrelor. „Regula generală este de a scrie cifrele inferioare lui 10 cu litere (doi, trei, însă 12, 45, 78)" – se arată în *Ghidul de prezentare a unui raport de cercetare* (Provost *et al.*, 1993/1997, 56). În aceeaşi lucrare se atrage atenția şi asupra celor câteva excepții:

- În cazul enumerării (de exemplu, întrebările 7, 8, 11, 17).
- Când se fac comparații (de exemplu, subiecții aveau vârsta cuprinsă între 5 şi 7 ani).
- În exprimarea procentelor (de exemplu, 3,0%, 7,5%, 9,2%).
- Când se fac referiri la tabele sau figuri (de exemplu, în tabelul 4 se arată…).
- Când sunt exprimate operațiile matematice (de exemplu, performanța grupului experimental a fost de 2,5 ori mai ridicată decât cea a grupului de control).
- Când se precizează data calendaristică şi ora (de exemplu, 6 ianuarie 2003, experimentul a început la 2h 30 p.m.).

Numerele se scriu cu litere:
- Când sunt la începutul propoziției sau frazei (de exemplu, Douăzecişitrei din cei 40 de subiecți testați au obținut scoruri ridicate).
- Când se exprimă o fracție (de exemplu, o treime, două cincimi etc.).

Concluziile

Adesea, lectura unui articol ştiințific începe cu concluziile. Dacă acestea sunt clare, lămuritoare, concise şi coerente, dacă se înscriu în aria noastră de preocupări şi prezintă un anume grad de noutate, vom continua examinarea respectivului studiu prezentat în revistă sau inclus într-un volum cu caracter monografic. Santiago Ramón y Cajal ne îndemna „să încheiem lucrarea consemnând într-un scurt număr de propoziții datele pozitive aduse în problema de care ne-am ocupat, date care au motivat intervenția noastră în studiul subiectului respectiv“ (1897/1967, 149). Ceea ce la începutul secolului XX părea a fi fost o cerință standard pentru redactarea articolelor în revistele de specialitate, astăzi apare ca recomandare nerestrictivă, cel puțin în domeniul ştiințelor socioumane. Editurile şi colegiile de redacție acceptă spre publicare atât studii care au distinct formulate concluziile, cât şi studii în care concluziile sunt integrate în partea de discuție a datelor. Mai mult, în acelaşi număr al revistei sunt publicate fără discriminare studii cu şi fără concluzii semnalate prin subtitlu, de exemplu, *British Journal of Social Psychology* sau *Revista de cercetări sociale*. Alte redacții cer ca studiile să fie încheiate cu o parte de concluzii, separată de discuția datelor, de exemplu, *Revista de psihologie* sau revista *Psihologia socială*. În *Journal of Social Psychology* sau *Sociologie românească* articolele şi studiile sunt finalizate prin discutarea datelor. Practica redactării în domeniul ştiințelor socioumane nu a impus, deci, o regulă strictă în legătură cu separarea concluziilor de discutarea datelor. Recomand, totuşi, colegilor mai tineri să separe sub titlul „Concluzii“ câteva paragrafe care conțin enunțuri concise despre:

- Stadiul actual al cunoaşterii temei abordate, pe plan mondial şi național.
- Punctele de vedere referitoare la problemă.
- Elementele de noutate teoretico-metodologică aduse în studiul efectuat.
- Aplicativitatea rezultatelor.
- Limitele investigației.
- Posibilele direcții de urmat în cercetările viitoare.

În nici un caz nu îi îndemn să se joace cu cuvintele când formulează titlul concluziilor. Iată un contraexemplu întâlnit într-o lucrare despre satul românesc actual: „Concluzii generale (şi insuficiente [sic])“.

Acelaşi Santiago Ramón y Cajal considera că „Prin indicarea noilor cercetări necesare şi a punctelor pe care nu le-am putut lămuri dăm tinerilor cercetători, doritori de reputație, o generoasă ocazie de investigație şi de confirmare a descoperirilor noastre“(1897/1967, 149).

Fără a fi fără reproş, rezumatul studiului *Tineri, culturi emergente şi ieşiri din «galeră»* de Jean-Marie Seca (1998, 2, 59) reprezintă un exemplu concludent.

> În ultimii cincisprezece ani, socializarea tinerilor în derivă a fost esențialmente analizată prin descrierea contextelor («galeră», frustrare) ce le favorizează sau nu devianța. Cercetările legate de integrarea lor socială prin artă și cultură și – mai specific – prin practicarea muzicii populare emergente (rock, rap etc.) sunt percepute astăzi drept referințe în reflecția politicilor sociale. În studiul nostru au fost trecute în revistă trei caracteristici ale acestor conduite: modelarea lor de către conținuturi ale culturii de masă, tendințele lor structurante și atitudinea de autoinserție pe care o implică (Seca, 1998, 2, 59).

Dacă, așa cum s-a văzut, în redactarea articolelor științifice evidențierea concluziilor prin titlu constituie mai degrabă o opțiune, în scrierea lucrărilor de licență și a tezelor de doctorat încheierea cu câteva pagini de concluzii, specificate în sumar, este obligatorie. Două-trei pagini de concluzii în cazul lucrărilor de licență și cinci-șapte pagini în cazul tezelor de doctorat permit fixarea în memoria comisiilor de evaluare a ideilor esențiale expuse anterior. „De fapt, concluziile comunicării sau articolului constituie răspunsul la problema propusă spre rezolvare (cercetare) prezentată în introducere" (Gherghel, 1996, 127).

Corectura

Înainte de a fi tipărită sau de a fi predată pentru examinare de către comisia de licență sau de doctorat, orice lucrare trebuie corectată. STAS 6524-82 reglementează modul de corectare a manuscriselor dactilografiate ce urmează a fi tipărite. Corecturile manuale pe text, cel mult cinci pe o pagină, trebuie să fie citețe, utilizându-se semnele de notare prevăzute de STAS 9082-71 și reproduse în lucrarea lui Nicolae Gherghel (1996, 187) și în *Dicționarul explicativ al limbii române* (1975).

În ceea ce privește corectura finală a textului lucrărilor de licență și al tezelor de doctorat, nu există reglementări oficiale, nu intervine nici un STAS. Operează regula respectului pentru titlul academic (doctor, licențiat) și pentru instituția care îl acordă. Nu exprimă deloc un astfel de respect o lucrare corectată asemenea manuscriselor dedicate tipăririi (rânduri sau cuvinte tăiate cu o linie, săgeți pentru indicarea locului în care ar fi trebuit inserată o figură, scrierea pe marginea stângă a manuscrisului etc.). Cel mai „cu minte" lucru ar fi să redactilografiem sau să dăm un nou print când sunt mai mult de două-trei corecturi pe o pagină.

Când facem corectura textului trebuie să avem gijă să marcăm expresiile sau termenii pe care vrem să-i scoatem în evidență, dată fiind importanța lor pentru susținerea demonstrației. Conform principiului „Dacă totul este important, atunci nimic nu este important", se impune să facem cât mai puține sublinieri. Sublinierile vor fi făcute, exclusiv, cu *italice* de rând, nu cu litere **bold** (aldine) și nici prin trasarea unei linii sub respectivele cuvinte. Se subliniază cu italice termenii în limbi străine, mai puțin cei care au fost asimilați în limba română (de exemplu, etc., ed., eds.). Se scriu întotdeauna cu italice titlurile cărților și revistelor.

În acest ghid, titlul l-am scris cu majuscule, centrat pe pagină; titlul capitolelor a fost cules cu litere de rând bold și a fost plasat pe centrul paginii; titlurile paragrafelor scrise cu italice de rând au fost plasate în marginea din stânga a rândului. În acest din urmă caz, titlul a fost separat printr-un [.] de restul cuvintelor de pe același rând. Subdiviziunile paragrafelor le-am semnalat printr-un rând alb. Astfel, titlurile au fost organizate pe patru niveluri. Organizarea titlurilor pe cinci niveluri se întâlnește foarte rar (doar în cazul lucrărilor de mare amploare, tratate, manuale universitare, monografii de referință). Structurate pe trei sau patru niveluri, tezele de doctorat, lucrările de licență sau rapoartele de cercetare trebuie să păstreze același mod de subliniere a ceea ce este esențial.

Tot la corectură va trebui să rectificăm și să uniformizăm spațiile de dinaintea sau de după semnele de punctuație. După două puncte (în cazul fracțiilor), după punct sau după virgulă (în cazul numerelor cu zecimale), după linia de unire (în cazul numelor proprii și al cuvintelor compuse, în citarea studiilor și articolelor, când se arată paginile între care acestea sunt), precum și atunci când se specifică

durata vieții unui autor, după linia de pauză (folosită pentru a preciza durata vieții unui autor) nu se lasă spațiu nici înainte, nici după semnele de punctuație. Nu se lasă spațiu liber înainte, dar se lasă după, când se folosesc virgula, punctul, semnele de întrebare și de exclamare, două puncte, punct și virgulă. În fine, se lasă spațiu liber atât înainte, cât și după folosirea liniei de pauză [–] , a punctelor de suspensie […]. Aceste indicații de corectură se regăsesc parțial și în *Ghidul* lui Marc A. Provost *et al*. (1993/1999, 20). Pe baza practicii editoriale din România, mi-am permis să sugerez unele modalități specifice în ceea ce privește relația dintre spațiul liber și semnele de punctuație (vezi și capitolul *Capcanele punctuației*).

Pentru că o dată susținem prima dată o lucrare de licență sau o teză de doctorat și pentru că în știință, la modul ideal, scriem *sub specie aeternitatis*, merită efortul să redactăm fără reproș.

Capitolul 3

Capcanele punctuației

Mă voi referi la unele dificultăți gramaticale ale limbii române, cu o privire specială asupra scrierilor din domeniul științelor socioumane. Nae Georgescu, cel care ne-a oferit de curând o ediție critică sinoptică M. Eminescu, spune: „textul înseamnă covor de semne, cuvinte adică – și semne de circulație printre ele, așadar: punctuație.“ (Georgescu, 2000, xvii). Să ne oprim la punctuație ca în fața unui semafor. Mai degrabă din neglijență decât din neștiință, în unele lucrări întâlnim greșeli de punctuație grave (virgula între subiect și predicat, între predicat și complementul direct sau indirect, scrierea cu majusculă după două puncte ș.a.). Nu pe acestea le am în vedere. Nici dezacordurile gramaticale, și nici greșelile de exprimare în limbajul de zi cu zi. Mă preocupă capcanele scrierii lucrărilor de specialitate, pe care studenții și doctoranzii trebuie să le identifice și să le evite.

Punctul

Toți credem că știm exact când și unde să punem un punct [.]. Prin închiderea semnelor de punctuație între paranteze drepte voi exemplifica semnele de punctuație discutate. Așa cum am învățat cu toții, semnul grafic numit „punct“ desparte propozițiile și frazele. Am întâlnit atâtea lucrări scrise ale studenților în care lipsea punctul la sfârșitul propozițiilor sau frazelor, încât nu mi se pare de prisos să

atrag atenția asupra situațiilor în care este obligatoriu să punem sau să nu punem punct. Deci, punctul [.] se trece la sfârşitul propozițiilor şi frazelor independente ca înțeles, după care vorbirea nu mai continuă. Punctul încheie frazele, alineatele, capitolele, disertațiile, cărțile.

Când cuvintele, propozițiile sau frazele se află între paranteze, lucrurile se complică puțin: când paranteza se află în cadrul propoziției sau frazei, punctul se pune după paranteză, ca în cazul trimiterilor bibliografice; când propoziția sau fraza este în întregime în paranteză, punctul se pune în interiorul parantezei. De exemplu:

> Uneori, grupurile umane se constituie spontan. (Este adevărat, însă, că există şi grupuri umane formate artificial, planificat [.])

Se pune punct, de asemenea, după fiecare menționare a lucrărilor incluse în lista bibliografică.

> Simon, Patrick. [1998](2000). Reprezentările relațiilor interetnice într-un cartier cosmopolit. În G. Ferréol (coord.). *Identitatea, cetățenia şi legăturile sociale* (pp. 13-42). Iaşi: Editura Polirom.

Utilizarea punctului în abrevieri ne pune uneori în dificultate. Regula ortografică impune [.] în abrevierile formate din prima literă a cuvintelor (de exemplu, H[.] R[.] A[.] F[.] pentru *Human Relations Area Files*), precum şi din prima silabă a cuvântului şi consoana şi grupul de consoane cu care începe cea de-a doua silabă (de exemplu, cap[.] pentru capitol, *op*[.] *cit*[.]) pentru „opera citată" (Tabelul 10).

Tabelul 10. Abrevierea indicațiilor bibliografice frecvente

art. = articol	p. (pp.) = pagină (pagini)
cap. = capitol	pass. (passim.) = în diferite locuri
cf. = compară (*confer*)	P.S. = post-scriptum
ib. (*ibid.*) = *ibidem*	r. = rând
id. = *idem*	s.n. = sublinierea noastră
lucr. cit. = lucrarea citată	urm. = următoarele
N.B. = nota bene	v. = vezi
op. cit. = opera citată	vol. = volumul

Folosim abrevieri şi pentru titlurile academice şi didactice (acad. = academician; dr. = doctor; drd. = doctorand; asist. univ. = asistent universitar; conf. univ. = conferențiar universitar; prof. univ. = profesor universitar) şi pentru profesii (arh. = arhitect; pr. = preot; prof. = profesor; ec. = economist; ing. = inginer).

Va trebui să folosim şi să scriem abrevierile corect. Marcarea cu [.] a abrevierilor nu anulează utilizarea altor semne de punctuație.

> Amenințările lumii civilizate (de ex., terorismul, crima organizată, traficul de persoane, spălarea banilor murdari) nu pot fi eliminate decât prin…

Nu se prescurtează cuvinte precum: lector, preparator (grade didactice universitare) sau sociolog, psiholog (profesii). Nu vom folosi abrevieri care introduc ambiguități (de exemplu, *Testul de interese profesionale* al lui Martin Irle nu este indicat să fie abreviat ca „Tip Martin Irle". Se recomandă să nu preluăm abrevierile din alte limbi dacă în limba română avem echivalențe. Vom nota *de exemplu*, nu *e.g.*, dar vom folosi abrevierile din latină *etc.* pentru „şi alții, şi altele, şi aşa mai departe"; *vs.* (*versus*) = împotrivă. De regulă, nu se va folosi pluralul abrevierilor: vom scrie „coeficienții de inteligență", nu *IQ*-urile. Excepție face abrevierea *eds.* = îngrijitori ai ediției, coordonatori. În aceste situații [.] nu mai are rol de semn de punctuație, ci de semn ortografic, înlocuind literele care nu mai apar în text. Vom pune punct după numărul tabelelor şi figurilor (opțional), dar în mod obligatoriu după cuvântul *Notă* şi la sfârşitul explicației date în notă. Punctul separă numerele întregi de zecimale (de exemplu, 2 [.] 080 de diade). În această situație, nu se lasă spațiu liber nici înainte, nici după punct.

În lista bibliografică semnul [.] desparte numele autorilor de anul apariției lucrărilor citate şi respectivul an, trecut între paranteze rotunde, de titlul cărții sau articolului. Se mai pune punct şi după titlurile lucrările incluse în bibliografie, ca şi la încheierea trimiterii bibliografice. A se vedea, pentru exemplificare, lista bibliografică a acestui ghid.

Sunt situații când este greşit să punem punct: când abrevierile s-au asimilat substantivelor (de exemplu, CURS pentru Center of

Urban and Regional Sociology sau ISOGEP pentru Institutul de studii sociocomportamentale şi geopolitice), când abrevierile sunt formate din prima şi ultimele litere ale unui cuvânt (de exemplu, dna), ca şi în cazul prescurtărilor din fizică, matematică etc. (de exemplu, m pentru metru, km pentru kilometru). De asemenea, nu se va pune punct după inițialele punctelor cardinale (N pentru Nord sau S-V pentru Sud-Vest). Titlul cărților, capitolelor, subcapitolelor, tabelelor şi figurilor nu se marchează cu semnul punct [.]. Nici abrevierile din denumirile testelor psihologice, ale scalelor şi ale altor instrumente de investigare nu trebuie separate prin punct (de exemplu, TAT, nu T.A.T.; WAIS, nu W.A.I.S.).

Virgula

Se ştie că virgula marchează juxtapunerea şi coordonarea termenilor într-un text. Pentru că nu suntem poeți avangardişti, să utilizăm virgula în conformitate cu regulile de punctuație, nu într-un „stil propriu". Ca şi punctul, virgula este un semn de punctuație fără de care textul aproape că îşi pierde înțelesul. Transcriu un pasaj omițând [,]:

> Oricum ar fi deosebirile constante observate între opiniile şi comportamentul politic al bărbaților şi al femeilor n-ar putea fi atribuite înainte de toate unor cauze de natură biologică.

Acum „trântesc" virgula la întâmplare:

> Oricum ar fi deosebirile, constante observate între opiniile şi comportamentul politic al bărbaților şi al femeilor, n-ar putea fi atribuite înainte de toate unor cauze de ordin biologic.

Sau şi mai rău (voit greşit):

> Oricum, ar fi deosebirile constante observate între opiniile şi comportamentul politic al bărbaților şi al femeilor n-ar, putea fi atribuite înainte de toate unor cauze, de ordin biologic.

Abia utilizarea corectă a virgulei dă înțeles discursului:

> Oricum ar fi, deosebirile constante, observate între opiniile şi comportamentul politic al bărbaților şi al femeilor, nu ar putea fi atribuite în primul rând unor cauze de ordin biologic.

După astfel de exemple, alcătuite în scop didactic, nu cred că cineva ar mai susține că virgula este un semn de punctuație minor. Dar şi în legătură cu virgula apar unele capcane. Prima grijă este ca virgula să nu cadă, din întâmplare, fireşte, între subiect şi predicat. Cunosc profesori care nu citesc mai departe lucrările studenților dacă întâlnesc virgula între subiect şi predicat. Nici scuza „Dactilografa este de vină!" nu îi înduplecă. Şi cred că foarte bine fac. Nu trebuie admisă nici greşeala de a închide între virgule în interiorul unei propoziții conjuncțiile „deci", „însă", „totuşi" (spre deosebire de conjuncțiile „prin urmare" şi „aşadar" care se pun între virgule). Nu are ce căuta virgula între predicat şi complementele directe şi indirecte, însă se izolează prin virgule apozițiile.

> Leon Festinger [,] creatorul teoriei disonanței cognitive [,] a intuit…

Se pune virgulă şi între numele autorilor (aşa cum s-a arătat în legătură cu trimiterile bibliografice), dar şi când se enumeră mai multe determinări de acelaşi fel, dacă nu sunt legate prin copula „şi".

> Bronislaw Malinowski (1884–1942), sociolog [,] etnolog şi antropolog englez de origine poloneză…

Se despart prin virgulă zecimalele de numerele întregi (de exemplu, 3[,] 438), dar nu şi părțile unei măsurări (de exemplu, 3 min 40 s). Când se despart prin virgulă zecimalele, nici înainte şi nici după [,] nu se lasă spațiu. De exemplu, media clasei a fost de

8,54. În textele englezeşti şi americane, virgula este echivalentă punctului când se scriu numere cu mai multe zecimale. De exemplu:

> Într-un grup, numărul maxim de diade este determinat prin formula (N2 – N)/2, unde N = numărul membrilor grupului. Asfel, într-un grup de 65 de persoane se pot forma [2,080] diade (adică 2.080 diade).

Am semnalat când trebuie să apelăm la [,]. Poate că ar fi cazul să avertizez şi în legătură cu „excesul“ de virgule. Am amintit deja că, „nici la ordin“ – cum se spune în armată –, virgula nu are ce căuta între subiect şi predicat. Ea nu trebuie intercalată înaintea unei părţi esenţiale a frazei. De exemplu:

> Oricum ar fi, deosebirile constante, observate între opiniile şi comportamentul politic al bărbaţilor şi al femeilor, nu ar putea fi atribuite [,] în primul rând [,] unor cauze de ordin biologic.

Deşi în limba engleză se pune virgulă şi înaintea ultimului termen dintr-o enumerare (de exemplu, *etc.*), în limba română nu este acceptată această practică. Nu vom scrie:

> În psihosociologie, există un şir întreg de teorii de orientare psihanalitică, behavioristă, cognitivistă [,] etc.

Punct şi virgulă

Acest semn grafic „marchează o pauză mai mare decât cea redată prin virgulă şi mai mică decât cea redată prin punct“ (*Îndreptar ortografic, ortoepic şi de puctuaţie*, 1983, 65). Acest semn de punctuaţie anunţă o pauză de durată medie. Aşa cum se precizează în *Ghidul de prezentare a unui raport de cercetare*, acest semn de punctuaţie permite: 1) separarea propoziţiilor de o anumită lungime, deja marcate cu virgule; 2) marcarea caracterului independent al propoziţiilor juxtapuse; 3) semnalarea faptului că nu s-a practicat o ruptură totală între elementele pe care autorul doreşte temporar să le reunească în aceeaşi frază; 4) să facă distincţie între diferitele justificări (fr. *attendus*) în frazele lungi din anumite texte şi documente administrative; 5) punctarea diferiţilor termeni dintr-o enumerare“ (Provost *et al*., 1993/1997, 14).

În rapoartele de cercetare, punctul şi virgula separă, de exemplu, elementele dintr-o serie care conţine ea însăşi virgule.

> Culorile au fost prezentate în ordinea roşu, galben, albastru [;] albastru, galben, roşu [;] galben, roşu, albastru.

Se mai despart prin punct şi virgulă numele autorilor, urmate de anul de apariţie a lucrărilor citate:

> (Klineberg, 1953 [;] Cantril şi Buchanan, 1953 [;] Tajfel, 1969 [;] Leyens, Yzerbyt şi Schadron, 1994)

De asemenea, se despart prin punct şi virgulă datele dintr-o serie:

> (saturaţiile în factorul al treilea au fost: –0,37[;] –0,52[;] 0,56[;] 0,20[;] 0,34 şi –0,54).

Două puncte

Semnul grafic „două puncte“ se foloseşte în scrierea oricăror texte în mai multe situaţii.

- Când se separă o propoziţie introductivă completă de propoziţiile care ilustrează, extind sau amplifică ideea:

> Gabriel Tarde (1980) consideră că există două moduri de a imita [:] a te comporta ca modelul şi a face exact contrariul.

- Când se specifică o proporţie:

> Raportul este 1[:]5

În acest ultim caz, nu se lasă spaţiu nici după [:], nici înaintea acestui semn de punctuaţie. De exemplu, raportul a fost de 3:4.

- Când se reproduc declaraţiile persoanelor intervievate:

Persoanele din anchetă au declarat[:] „Viaţa noastră este tot mai…"

- Când reproducem un citat:

În lucrarea *Modernizare şi europenism*, apărută în 1995, Luminiţa Iacob afirmă[:] „Românismul se învaţă prin europenism".

- În cazul unei enumerări, când propoziţia care anunţă enumerarea este plasată la sfârşit:

Germania, Anglia, Franţa, Olanda, Estonia, Austria[:] iată câteva dintre ţările europene în care există arhive pentru cercetări sociologice empirice.

- Se pun două puncte când urmează o concluzie:

Din cele arătate rezultă cu claritate[:] fără cunoaşterea aprofundată a gramaticii nu vom reuşi niciodată să redactăm o lucrare acceptabilă.

- În fine, semnul grafic două puncte poate înlocui verbele din titlul, aşa cum s-a arătat.

Atenţie, nu se pun două puncte când avem de-a face cu o propoziţie incompletă (de exemplu, formula emergenţei zvonurilor este $f(S) = \frac{I \times A}{P}$).

Semnele citării

Sunt obligatorii când reproducem cuvânt cu cuvânt un text dintr-o altă lucrare. Pentru citare, în textele franţuzeşti se utilizează cel mai adesea [«   »], spre deosebire de textele englezeşti, în care se

utilizează ["   "]. În ortografia limbii române, ghilimelele sunt [„…"].

Citarea poate fi precedată de două puncte, caz în care textul reprodus începe cu majusculă:

În 1941, Anatole Chircev a constatat că: [„]Românii sunt pentru biserică şi naţionalism; sunt împotriva internaţionalismului şi păstrează atitudini intermediare faţă de tradiţie-progres["].

În alte cazuri, nu avem obligaţia de a folosi majuscula la începutul citării.

Informaţiile culese de cercetători trebuie verificate, [„]lăsând ca obiceiurile şi credinţele să se actualizeze în faţa lor["] Rădulescu-Motru (1942, 71).

De asemenea, se pun ghilimele la începutul şi la sfârşitul transcrierii răspunsurilor la un interviu sau la un chestionar cu întrebări deschise. Citez dintr-o lucrare a lui Jean-Claude Kaufmann (1996/ 1998, 94).

Persoanele interogate au notat adesea acest comportament specific: analizându-l ca pe o provocare, o căutare a privirilor masculine interesate, contrastând cu modalităţile obişnuite de a sta cu sânii goi. [„]Există tinere adolescente cam înfierbântate care se plimbă cu sânii goi pentru a fi privite["] B-95; [„]Când eşti tânără, când eşti drăguţă, ai chef să fii privită, ai impresia că o să-ţi meargă, ce mai["] F-71.

Aşa cum am arătat, ghilimelele se pun la începutul şi la sfârşitul *definiens*-ului, în definiţiile nominale.

Rol social = df [„]Ansamblu de comportamente aşteptate în mod legitim din partea persoanelor care au status social determinat["].

Introducerea unor termeni noi (invenţii lingvistice sau preluări din literatura de specialitate internaţională) se face prin folosirea ghilimelelor (numai la prima menţionare a termenului):

În funcție de dimensiunea [„]*locus of control*[“], persoanele acceptă valorile [„]societății deschise[“].

La fel, se folosesc semnele citării când, prezentându-se metodologia cercetării, se reproduc întrebările din chestionare sau *item*-ii scalelor de măsurare a atitudinilor:

La întrebarea „Cât de mulțumit sunteți, în general, de felul în care trăiți?“ o treime dintre cei chestionați au răspuns „destul de mulțumit“ (*Barometrul de opinie publică*, octombrie 2002, 15).

Se trec între ghilimele titlurile capitolelor, articolelor din reviste, atunci când sunt specificate în text.

Lucrarea [„]Drama psihologiei[“] de Vasile Pavelcu (1965) a marcat profund evoluția psihologiei în România.

Conform practicii redacționale, nu se vor utiliza ghilimele pentru marcarea semnificației cifrelor în tehnicile de scalare, când sunt date ca exemple lingvistice cuvinte, propoziții sau fraze, când se folosesc termeni de specialitate din domeniu. În toate aceste cazuri, cuvintele în cauză vor fi subliniate, de preferință, cu *italice* (*Publication Manual*, 1994, 66).

Parantezele

În general, parantezele servesc la separarea dintr-o frază a elementelor structural independente. Studenții şi tinerii cercetători trebuie să ştie, dincolo de cele arătate în dicționarele ortografice şi de punctuație, cum să folosească „parantezele rotunde“ şi „parantezele drepte“ (numite şi „croşete“), care introduc explicații, precizări sau nuanțări în interiorul propozițiilor sau frazelor. Astfel, se trec între paranteze rotunde referințele bibliografice (Pavelcu, 1965, 47); datele de identificare a persoanelor intervievate: inițialele numelui şi prenumelui, sexul, vârsta (I.C., f, 38), dacă nu se optează pentru întocmirea listei acestora; abrevierile denumirii instituțiilor (CURS) sau testelor psihologice (TAT), când se introduc prima dată în text; literele sau numerele folosite pentru identificarea unei enumerări:

Pentru cunoaşterea stimei de sine a persoanelor de vârsta a treia, am folosit: a) teste psihologice; b) observația directă; c) biografia socială; d) un chestionar cu 54 de întrebări.

Parantezele drepte închid materialul din interiorul parantezelor rotunde şi separă cuvintele introduse de noi într-un text citat.

Datele cercetării (au fost testați studenți [N = 125] şi elevi [N = 140]) susțin ipoteza relației dintre…

În 1974, Anatole Chircev a constat că:

„Românii sunt pentru biserică; sunt împotriva internaționalismului [de la acea dată] şi păstrează atitudini intermediare față de tradiție-progres“ (p. 163).

Uneori, ca în cazul acestei lucrări, parantezele drepte în lista bibliografică închid anul de apariție a ediției princeps:

Durkheim, É. (1979 [1897]). *Suicide: A Study in Sociology*. London: Routledge.

Propun studenților mei, ca şi cititorilor acestui ghid de redactare, să adopte această practică întâlnită şi în alte publicații, într-o formă uşor modificată.

Durkheim, Émile. [1897] (1993). *Despre sinucidere*. Iaşi: Editura Institutului European.

Se impune o precizare în legătură cu punctuația şi cu folosirea parantezelor rotunde: când se separă între paranteze un enunț complet, punctul [.] va fi pus înaintea parantezei; când o parte a enunțului rămâne în afara parantezelor, punctul va fi plasat după paranteză.

Distribuția răspunsurilor este prezentată în Tabelul 4. (Datele din tabele sunt exprimate în procente.)

Distribuția răspunsurilor (în procente) este edificatoare (vezi Tabelul 4).

Linia de pauză, linia oblică şi cratima

Grafic, linia de pauză este mai lungă decât cratima, poate suplini atât virgula, cât şi parantezele rotunde când se introduce o explicație sau o determinare.

„Sunt mulți sociologi [–] printre care îndrăznesc a mă număra [–] care recunosc puternica influență care au avut-o asupra lor lucrări precum cele ale istoricului Jules Michelet, cu darul său de a «reînvia» trecutul…“ (Stahl, 1974, 22).

Se recomandă utilizarea cu parcimonie a [–], pentru a nu influența lizibilitatea textului.

Linia oblică (engl. *slash*) marchează: a) introducerea unei clarificări; b) separă numărătorul de numitor; c) separă unitățile de măsurare; d) indică în text anul apariției ediției princeps, diferit de anul publicării ediției utilizate; e) arată o alternativă sau o opoziție.

- Introducerea unei clarificări:

„Analiza factorială în componente principale (ACP), o metodă care constă în construirea unei noi variabile [/] factori fără corelație… (Zlate, 1996, 129).

- Separă numărătorul de numitor:

„Aproximativ [1/5] din procentul cititorilor de ziare în mediul rural şi circa [1/3] în mediul urban…“

- Separă unitățile de măsurare:

Viteza de 80 km [/] oră.

- Indică în text anul apariției ediției princeps, diferit de anul publicării ediției utilizate:

Dimitrie Gusti (1936/1996) sublinia că „Muzeul Satului Românesc este în stare să oglindească, mai bine decât altceva, bogăția şi varietatea de viață țărănească, ideile, de atâtea ori adânci…“

- Arată o alternativă:

Stabilirea controlului social şi [/] sau socializarea incompletă contribuie la emergența comportamentului deviant.

Nu se recomandă scrierea: luni şi/sau marți, fidelitatea test/retest, preferându-se: luni, marți sau în ambele zile, fidelitatea test-retest.

Cratima mai este numită şi „liniuță de unire“ sau „de despărțire“ şi ridică mai multe probleme decât ne-am închipui. Că lucrurile stau aşa, oricine se poate convinge urmărind diferențele de redactare a lucrărilor sociologice. Corectura editurii nu poate suplini lipsa unui îndreptar ortografic pentru ştiințele socioumane. Cele câteva remarci pe care le voi face nu au decât intenția de a semnala, nu de a rezolva problema.

Cum trebuie să scriem: *feed back*, *feed* [-] *back* sau *feedback*? Se întâlnesc toate cele trei forme ale termenului „reacție inversă“, preluat din limba engleză, pe cât de frecvent utilizat, pe atât de diferit transcris. Dacă avem în vedere tendința de compunere a cuvintelor care prevede trecerea de la cuvinte separate la unirea lor prin cratimă şi apoi la scrierea într-un cuvânt, cea mai satisfăcătoare transliterație este *feedback*. De altfel, cuvintele împrumutate din limbi străine şi care nu sunt încă asimilate în limba română se scriu exact ca în limba din care provin.

Este bine de ştiut că se foloseşte cratima în cazul prefixelor, când cuvîntul de bază este: un nume propriu (pro [-] Europa); un număr (post [-] 1848); o abreviere (anti [-] URSS) sau când prefixul este urmat de mai multe cuvinte unite printr-o cratimă (pro-euro-

atlantic). Se despart însă prin cratimă cuvintele cu prefix, dacă acest lucru conduce la sporirea lizibilității (de exemplu, anti [-] intelectualism, co [-] ocurență, re [-] repagina). În fine, termenii formați din același cuvânt de bază, dar cu adjective diferite, ca și termenii derivați de la *self*, cu excepția expresiei *self psychology*, se scriu cu cratimă.

Cum vom proceda când cuvântul de bază, *self*, asociat cu diferite substantive sau adjective, se întâlnește în vocabularul limbii române? Păstrăm forma originală *self-esteem*, traducem expresia integral sau doar o parte a ei, respectiv *stimă de sine* sau *self* [-] *stimă*? Păstrând termenul din limba engleză *self* [-] *concept* riscăm să nu fim corect înțeleși, pentru că în limba română cuvântul „concept" are alt înțeles decât cel din expresia citată (definirea sinelui ca rezultat al situației în care persoana se află). Consider că soluția cea mai bună este găsirea echivalențelor terminologice în limba română și notarea între paranteze rotunde a expresiei originale. Traducerea parțială seamănă a struțocămilă. Și sufixele ne dau bătaie de cap uneori. Vom scrie *self* [-] ul sau *selful*? *Item* [-] ul sau *itemul*? *Bias* sau *bias*-urile? În astfel de situații se recomandă scrierea cu cratimă.

Alte semne de punctuație

Semnul întrebării marchează interogațiile. Am atras atenția asupra „titlurilor-întrebare" (vezi subcapitolul *Ce titlu punem?*). Ar mai fi de spus că în legătură cu acestea se întâlnesc două situații: a) când sunt propoziții interogative directe; b) când sunt propoziții interogative indirecte. În primul caz la sfârșitul propoziției se pune semnul întrebării, în cel de-al doilea nu. De exemplu:

Cum am redactat această lucrare [.] (întrebare indirectă)
Cum să redactăm o astfel de lucrare [?] (întrebare directă)

De asemenea, trebuie să facem distincție între „întrebările directe" și „întrebările retorice". În ambele situații, când redactăm, punem semnul întrebării, fără a lăsa spațiu alb între sfârșitul propoziției sau frazei și introducerea acestui semn de punctuație. În unele scrieri românești am observat că, după modul de redactare recomandat în Franța, bunăoară, semnul întrebării este precedat de un spațiu liber, ca în exemplu următor: „Sfârșitul crizei morale ? Când ? Cum ?" În ortografia limbii române, nu se lasă nici un spațiu înaintea acestui semn de punctuație. Ca atare, vom scrie: „Sfârșitul crizei morale? Când? Cum?"

Aş face o observație în legătură cu întrebările retorice, care sunt mai des întâlnite în lucrările științifice. Pe cât de neplăcut este să întâlnim întrebări retorice banale, pe atât de nejustificat este să fim jigniți de răspunsurile date la întrebările retorice extrem de complexe. De exemplu, „Cum să depășim criza morală din societatea de azi? Răspunsul este unul [foarte simplu]…" Te gândești imediat: dacă răspunsul era atât de simplu, cum de nu l-am știut și noi? O astfel de formulare ne obligă să recunoaștem nu că suntem proști, ci foarte proști!

Semnul exclamării se folosește singur sau asociat cu semnul întrebării. El marchează propoziția exclamativă sau imperativă. De exemplu, „Să nu plagiezi!" Cu totul alt sens ar avea propoziția, dacă la sfârșitul ei am pune alăturate semnul întrebării și al exclamării: „Să nu plagiezi?!" sau „Să nu plagiezi !?" De aemenea, s-ar introduce o nuanță (grad de intensitate), dacă am reda în scris creșterea intensității vocii: „Să nu plagiezi!!!" Adevărul este că în lucrările științifice semnul exclamării nu prea își are rost (cu excepția celor realizate pe baza metodelor calitative, când sunt transcrise declarațiile, autobiografiile etc. persoanelor intervievate).

Puncte de suspensie se folosesc restrictiv. Nu se justifică să lăsăm frazele sau propozițiile neîncheiate. Punctele de suspensie semnalează întreruperea discursului, momentană sau definitivă. Întreruperea momentană poate avea efect stilistic, autorul urmărind

să provoace o emoție de surprindere; întreruperea definitivă exprimă autocenzurarea autorului, care nu găsește de cuviință să-şi continue gândul, socotind că este de la sine înțeles ce ar urma. Punctele de suspensie se folosesc şi când datarea unui eveniment sau a unui document social este incertă:

> Dezghețul ideologic, cu voie sau fără voie de la partid, s-a produs în România începând cu [...] 1965.

Când cităm, punctele de suspensie, închise între paranteze drepte, arată lipsa unui fragment din text. Redactarea cu croşete [...] trebuie să fie mai presus de orice intenție de manipulare a gândirii cititorilor. Cel mai bine ar fi dacă am renunța, pe cât posibil, la atât de incriminatele puncte.

Nu am avut intenția să recapitulez regulile ortografice şi de punctuație, ci să semnalez unele dificultăți sau capcane pentru cei care știu perfect limba română. Dar poate fi atinsă perfecțiunea?

Capitolul 4

Finisarea lucrării

Felul în care arată manuscrisul când îl depunem la editură spre publicare influențează decizia de acceptare a lucrării pentru tipar. Ne slujim în continuare de recomandările din *Publication Manual of the American Psychological Association* (1994), la care adaug propriile observații, mai ales în ceea ce privește prezentarea finală a lucrărilor de licență şi a tezelor de doctorat în științele socioumane.

Hârtia şi litera

Pare de la sine înțeles că paginile manuscrisului trebuie să aibă dimensiuni standard A4 (21x29,7 cm), iar hârtia albă să fie de o calitate cât mai bună. Pentru lucrările de licență sau de doctorat, care vor fi citite nu numai de către membrii comisiilor, dar şi de alte persoane interesate (există obligativitatea depunerii la bibliotecă a tezelor de doctorat pentru liberă consultare cu 21 de zile lucrătoare înaintea susținerii lor publice), va trebui să ne îngrijim ca textul să fie integral dactilografiat sau cules la computer pe acelaşi tip de hârtie (cu acelaşi grad de alb şi aceeaşi grosime) şi pe o singură față a colii de hârtie.

Litera (*typeface* sau *font*, în limba engleză) se recomandă a fi Times New Roman (aşa cum este imprimat şi textul de faţă), iar „corpul de literă“ (mărimea literei) de 12 puncte. Când textul se dactilografiază, nu prea avem de ales. Totuşi, şi în acest caz se cere ca imprimarea să fie îngrijită, uniformă, neîmbâcsită. Textul trebuie să fie şi la figurat, şi la propriu „negru pe alb“. Utilizarea altor culori este nerecomandabilă, chiar şi atunci când se doreşte sublinierea unor cuvinte (şi când, în mod greşit, se utilizează culoarea roşie). Sobrietatea conferă distincţie lucrărilor de licenţă, tezelor de doctorat, ca şi textelor prezentate spre publicare. Există tentaţia la unii studenţi de a utiliza, mai ales pentru titluri, fonturi „excentrice“. Nu este cazul să ne risipim imaginaţia astfel…

Dacă în pregătirea „finală“ a manuscrisului unei lucrări de licenţă sau teze de doctorat avem libertatea de a utiliza litere italice, bold, verzale sau capitale, ca şi sublinierea pentru a scoate în evidenţă un cuvânt, o propoziţie sau o frază, când avem în vedere predarea manuscrisului la o editură este de preferat să subliniem ceea ce intenţionăm să punem în evidenţă, lăsând libertatea graficianului sau redactorului de carte să decidă în legătură cu setul de litere pentru tipar. În unele lucrări, ca o excepţie, italicele se folosesc pentru a atrage atenţia asupra unor concepte sau termeni; sublinierea cu bold se practică pentru evidenţierea acelor propoziţii sau fraze ce trebuie memorate ca atare, iar utilizarea liniei continue pentru subliniere este menită să accentueze ideile deosebit de importante sau punctul de vedere special al autorului. În prefaţă se fac precizări în legătură cu modul concret de utilizare a sublinierilor. Aşa procedează, de exemplu, Anselm L. Strauss şi Juliet Corbin (1998, p. XIII). Cei doi autori ne avertizează că au subliniat cu *italice* categoriile, proprietăţile şi dimensiunile conceptelor. Au folosit literele **bold** pentru a marca frazele ce trebuie să fie păstrate în memorie. Au subliniat cu o linie propoziţiile ce exprimau puncte de vedere esenţiale. Este foarte bine. Studenţii şi doctoranzii ar putea să le urmeze exemplul.

Încă o precizare: titlurile menţionate în text se evidenţiază cu *italice* (fără a se închide între ghilimele), iar în lista bibliografică italicele se folosesc pentru titlul volumelor sau al revistelor în care sunt incluse studiile la care s-a făcut trimitere (titlul studiilor se scrie cu literă de rând, iar titlul revistelor nu se marchează cu ghilimele). Textul va fi dactilografiat sau printat la două rânduri, adică la o distanţă de 0,50-0,65 cm un rând de altul. Notele infrapaginale, ca şi citatele mai ample (de peste 40 de cuvinte) pot fi dactilografiate la un singur rând. Este obligatorie separarea paragrafelor printr-o dublă interliniere (printr-un rând alb) (Provost *et al*., 1993/1997, 7). În ceea ce mă priveşte, în redactarea textului de faţă m-am conformat acestei reguli.

Oglinda paginii

Este vorba despre suprafaţa paginii acoperită cu text. Ea rezultă din lăsarea unor margini uniforme sus, jos şi lateral (de minimum 2 cm) sau, în cazul lucrării de licenţă sau al tezei de doctorat, a unor margini uniforme sus, jos şi lateral dreapta (marginea din stânga fiind de 4 cm, pentru ca manuscrisul să poată fi legat). În manuscrisele dactilografiate, rândurile, cu o lungime de maximum 16,51 cm, conţin 65 de semne tipografice (litere, semne de punctuaţie, spaţii albe între cuvinte). Pe o pagină nu vor fi scrise mai mult de 31 de rânduri, dar nici mai puţine. Încercarea de a aduce lucrarea de licenţă la un volum de pagini rezonabil îi determină uneori pe studenţi să reducă numărul de rânduri pe pagină sau să mărească spaţiul dintre rânduri: sau şi una, şi alta. Alteori, se scurtează rândurile, se reduce numărul de semne sau de cuvinte dintr-un rând. În unele teze de doctorat apare tendinţa contrară, de a câştiga spaţiu prin reducerea corpului de literă, a distanţei dintre rânduri şi a marginilor albe ale paginii. Astfel de subterfugii nu ajută. Încadrarea în normele redactării lucrărilor ştiinţifice netezeşte drumul spre succes.

În România, se obişnuieşte ca lucrările de licenţă să fie imprimate la „un rând şi jumătate“, ca şi tezele de doctorat sau articolele ştiinţifice. În alte ţări, de exemplu, în Franţa, în mod normal astfel de lucrări sunt imprimate la „două rânduri“. În cazul articolelor ştiinţifice există chiar obligativitatea ca „întregul text, fără nici o excepţie, să fie dactilografiat la două rânduri, inclusiv tabelele şi lista bibliografică“ (Provost *et al*., 1993/1997, 7). Vorbind despre oglinda paginii, se cuvine să ne gândim şi la alineate, şi la paragrafe. De asemenea, să acordăm atenţie şi modului de inserare a casetelor.

Alineatul. Ne dăm seama de numărul alineatelor dintr-o privire: alineatele nu încep de la marginea stângă a rândului, ci după un spaţiu liber, de aproximativ 0,5 cm. Poate face excepţie de la această regulă primul alineat al fiecărui capitol sau subcapitol. De obicei, într-un text ştiinţific nu ar trebui să apară pe o pagină mai mult de patru, cinci alineate. În fond, alineatul marchează trecerea de la o idee la altă idee. Sunt sărace ideile care pot fi expediate în trei, patru rânduri. Sigur, sunt şi excepţii de la această regulă: de exemplu, redactarea unui ghid, cum ar fi cel de faţă.

Paragraful. De regulă, paragraful se introduce printr-un alineat, dar nu trebuie confundat cu acesta. Ca subdiviziune a unui capitol, paragraful poate să cuprindă mai multe alineate. Dacă alineatul separă ideile dintr-un text, paragraful ne ajută să distingem tezele, enunţurile cu valoare de generalizare. Un paragraf se poate extinde pe mai multe pagini. Tocmai pentru a nu se confunda paragrafele cu alineatele, în textele moderne s-a renunţat la practica întroducerii paragrafelor prin alineate. În prezent, din ce în ce mai mulţi autori încep paragrafele de la marginea stângă a paginii, lăsând un rând alb despărţitor (interliniere dublă). Uneori, ca în textul de faţă, paragrafele poartă un titlu, subliniat cu *italice*. Dacă se respectă regula de dispunere a titlului capitolelor, subcapitolelor şi paragrafelor, nu se mai justifică numerotarea paragrafelor.

Să observăm chiar la acest ghid de redactare cum sunt dispuse titlurile: capitolele au titlul, printat cu bold de rând (14 puncte), plasat

pe centrul paginii; subcapitolele au titlurile tot pe centrul paginii, imprimate cu litere de rând bolduite (12 puncte); paragrafele sunt marcate cu italice de rând (10,5 puncte), dar apar chiar la marginea stângă a paginii. Ar fi fost de-a dreptul inutil să fi numerotat subcapitolele şi, în cadrul lor, paragrafele (de exemplu, 1.1.1. apoi 1.1.2. şi 1.2.1.1 ş.a.m.d. Lucrările de licenţă sau tezele de doctorat în care apare numerotarea capitolelor, subcaptitolelor şi paragrafelor îi dezavantajază pe autori, lăsând impresia că nu au fost capabili să-şi organizeze textul fără ajutorul vechiului „abac“ (instrument de calcul, format dintr-un cadru de lemn, cu vergele metalice, pe care se pot deplasa bile de diferite culori) sau al tăbliţei de numărare de altădată. Pentru articolele ştiinţifice, conform normelor internaţionale, se recomandă organizarea pe niveluri a titlurilor şi subtitlurilor, fără marcarea lor cu numere sau cu litere.

Casetele. Aşa cum am arătat, în unele disertaţii, monografii sau manuale universitare sunt incluse casete, ca o prelungire a discursului. De cele mai multe ori, acestea conţin texte ale unor autori consacraţi. Prin procedee grafice care ţin de gustul estetic, dar şi de restricţiile financiare, casetele pot fi tipărite pe un fond colorat sau nu, pe două sau pe trei coloane (în funcţie de aşezarea textului de bază), cu litere care să difere sau nu de cele ale textului de bază. Cel mai adesea, casetele sunt marcate cu un chenar. Numărul casetei şi titlul acesteia sunt plasate în interiorul casetei, spre deosebire de tabele sau figuri. Tot diferit de tabele şi figuri, titlul casetei va fi centrat, iar precizarea „Caseta 1“, „Caseta 2“ etc. va fi fixată la marginea din stânga a spaţiului casetei. Titlul paragrafului preluat în casetă poate fi cel din lucrarea pe care o cităm, după cum cel care citează poate formula un titlu care să exprime cât mai fidel conţinutul textului preluat. În partea de jos a casetei se va preciza sursa bibliografică, în conformitate cu regulile de citare statuate. Pe pagină, casetele vor fi plasate totdeauna în partea superioară, imediat sub colontitlul paginii. Se recomandă ca o casetă să nu ocupe mai mult de două-trei pagini. Cel mai adesea, casetele sunt reduse la mai puţin de o pagină tipărită.

Cum se numerotează paginile

Se numerotează toate paginile, chiar dacă numărul nu este printat. Pagina de titlu, cea cu mulţumiri, sumarul şi paginile de început ale capitolelor, bibliografiei şi anexelor nu vor avea un număr imprimat, dar se vor lua în calcul la numerotarea celorlalte pagini. La fel se va proceda şi cu paginile care în întregime conţin un tabel sau o figură orientate tip „peisaj“ (cu capul tabelului sau cu partea superioară a figurii spre cotorul cărţii, spre sistemul de îndosariere a manuscrisului). Articolele ştiinţifice incluse în revistele de specialitate au marcate pe pagina de titlu numerele paginilor între care se află respectivul text. Când numerotarea disertaţiilor, a cărţilor sau revistelor se face în spaţiul liber din partea de jos a paginii, pe centru, întregul text va fi numerotat (imprimându-se numerele de la 2, 4, 6, 8, după caz, până la N, ultima pagină).

Există practica de a numerota cu cifre romane mici (i, ii, iii, iv, v) sau mari paginile care conţin lista tabelelor, lista figurilor, paginile de mulţumiri şi cuvântul înainte (3-5 pagini), prefaţa (6-16 pagini) sau studiul introductiv (peste 16 pagini) – semnate de autor sau de o altă persoană. În mod obişnuit numărul paginii se va trece în manuscris în colţul din dreapta-sus, cu cifre arabe, drepte, fără punct, paranteză sau linie oblică. Inserarea unor pagini noi presupune renumerotarea manuscrisului. La lucrările de licenţă sau la tezele de doctorat se acceptă şi semnalarea introducerii paginilor în completare prin adăugarea literelor la numărul paginii care se dublează sau se triplează: de exemplu, 125, 125a, 125b, 126 ş.a.m.d.

Sunt de multe ori întrebat de studenţi câte pagini trebuie să aibă o lucrare de licenţă. Câte sunt necesare şi suficiente! Nu cred că, totdeauna, cine nu are timp scrie lucrări voluminoase. Pe de altă parte, argumentul că Albert Einstein (1879–1955) a schimbat imaginea despre lume printr-o lucrare de doar 16 pagini (*Fundamentele teoriei generale a relativităţii*, 1916, trad. rom. 1957) este valabil pentru cei care revoluţionează ştiinţa, nu şi pentru noi, ceilalţi. Aşadar, după dictonul *non multa, sed multum*, apreciez că o lucrare de licenţă bazată pe o cercetare concretă (de teren sau de laborator) ar putea lămuri problema de studiu în 60-85 de pagini (la un rând şi jumătate). Numărul de pagini al unei teze de doctorat ar trebui să fie dublu sau triplu. Se adaugă anexele, referinţele bibliografice şi indexul pe alte câteva zeci de pagini (fără a se fixa vreo limită). Anexele, glosarul, notele, lista bibliografică şi indicele de nume şi de teme (subiecte) se numerotează în continuarea paginilor de text, avându-se în vedere ca fiecare din acestea să înceapă pe o pagină nouă. În unele universităţi, de exemplu, la Universitatea din Michigan, Ann Arbor, este fixat numărul de pagini pentru o teză de doctorat în domeniul ştiinţelor socioumane (300 p., la două rânduri). La noi, cred că ar trebui stabilit numărul maxim de pagini, peste care să nu se treacă în nici un caz, la 300 p. la un rând şi jumătate.

Întocmirea listei tabelelor şi figurilor

Şi în lucrările de licenţă sau de doctorat, ca şi în cazul textelor pregătite pentru tipar, imediat după cuprins este inserată lista cu tabelele din text şi din anexe. Se specifică numărul, titlul şi pagina unde se află fiecare tabel (vezi lista tabelelor din acest ghid). Numărul tabelului (în cifre arabe) precede, cu două spaţii albe, titlul complet al tabelului, care nu va fi subliniat. Titlul tabelelor, ca şi cuvântul „Tabelul“, va fi scris cu acelaşi caracter de literă, de aceeaşi mărime ca şi întregul text. Numărul paginii din lucrare unde se regăseşte respectivul tabel poate fi închis între paranteze rotunde. Principalul este ca lista tabelelor să reproducă integral şi fidel titlurile tabelelor prezentate. Paginile ocupate de lista tabelelor vor fi numerotate cu cifre romane, de rând. Prima pagină a listei tabelelor nu va purta nici un număr, dar va fi luată în calcul la numerotarea celorlalte.

Cele spuse despre lista tabelelor sunt valabile şi pentru lista figurilor. Subliniez însă că nu trebuie să se abuzeze nici de tabele, nici de

figuri: ce este prea mult strică. Recursul la tabele şi figuri trebuie să ajute înţelegerea textului, nu să-l înceţoşeze. La jumătatea secolului trecut, Alfred C. Kinsey *et al*. (1953) includeau în raportul de cercetare a comportamentului sexual al femeilor nu mai puţin de 136 de figuri şi tabele. Lista lor era plasată la sfârşitul cărţii, înainte de bibliografie şi de index. Suntem în primul deceniu al secolului XX şi atâtea lucruri s-au schimbat. Între ele, şi modul de redactare în domeniul ştiinţelor socioumane.

Mulţumiri, anexe, glosar, note

Suntem datori persoanelor şi instituţiilor care ne-au ajutat într-un fel sau altul să elaborăm lucrarea de licenţă sau teza de doctorat, să desfăşurăm cercetarea de teren sau să finalizăm o monografie. Acestora le adresăm, pe pagini separate, mulţumirile noastre. Punem titlul standard: „Mulţumiri“ (engl. *Acknowledgments*; fr. *Remerciements*). Paginile de mulţumiri (sau, după caz, o singură pagină) se plasează înaintea „Introducerii“ sau a „Cuvântului înainte“ şi se numerotează cu cifre romane de rând, excepţie făcând prima pagină. În articolele ştiinţifice pregătite pentru tipar, mulţumirile vor fi trecute pe pagina de titlu, la subsol. În cazul articolelor ştiinţifice destinate revistelor de specialitate mulţumirile (ca şi adresa autorului pentru corespondenţă, inclusiv adresa de e-mail) sunt plasate în partea de jos a paginii de titlu.

Muţumirile trebuie să se limiteze la persoanele şi instituţiile care într-adevăr au contribuit la realizarea lucrării într-o etapă sau alta, într-un mod sau altul. Le mulţumim persoanelor care ne-au sugerat tema disertaţiei şi au evaluat-o critic, celor care ne-au ajutat să culegem datele de teren sau au realizat prelucrarea lor la computer. Ne exprimăm sentimentele de gratitudine faţă de sponsori sau de editori, faţă de cei care, pe parcursul redactării, ne-au susţinut moral sau financiar. Avem obligaţia să arătăm pentru ce le mulţumim.

Mulţumirile de complezenţă sunt ofense. La fel, mulţumirile exagerate. Să ne abţinem să mulţumim părinţilor, soţiei, copiilor sau rudelor mai îndepărtate. Acestora le putem dedica lucrarea tipărită. Hans J. Eysenck şi Michael Eysenck (1981/1998) dedică lucrarea lor despre investigarea personalităţii „Lui Fleur, cu dragoste din partea tatălui şi bunicului“. Ulric Neisser (1982) a dedicat volumul de studii despre memoria socială pe care l-a coordonat: „Lui Mark, şi Eric, şi Julie, şi Philip, şi Toby, şi Jenny, şi Katherine, şi Joe“. Înţelegem că le oferă lucrarea celor despre care a scris. În ceea ce mă priveşte, am scris înaintea „Cuvântului înainte“ la lucrarea *Personalitate şi societate în tranziţie*: „Închin această carte memoriei tatălui meu, etnograful Ion Chelcea, care şi-a iubit ca nimeni altul neamul şi ţara, pentru care a pătimit“ (Chelcea, 1994).

Lucrările de disertaţie nu vor purta o dedicaţie, iar mulţumirile sobre, deplin justificate, de cele mai multe ori, sunt incluse în finalul „Introducerii“. La susţinerea publică a disertaţiei, cel ce a primit titlul de doctor are posibilitatea să mulţumească într-un mod mai puţin convenţional tuturor celor ce l-au ajutat.

Glosarul. Lista cu explicaţiile termenilor utilizaţi va urma imediat textului lucrării dacă, şi numai dacă, nu am întocmit şi anexe. În lucrările de licenţă şi chiar în tezele de doctorat nu se justifică glosarul, pentru că – de regulă – se utilizează termeni consacraţi, iar publicul căruia i se adresează astfel de lucrări (comisia de examen, alţi profesionişti din domeniu) se presupune că este familiarizat cu vocabularul de specialitate. În alte lucrări, manuale universitare, monografii etc., glosarul este util: ne ajută să înţelegem mai bine sensul pe care l-a dat autorul termenilor de specialitate. Spre deosebire de „termenii-cheie“, care sunt semnalaţi la sfârşitul fiecărui capitol, glosarul este plasat după anexe, înaintea listei bibliografice. Uneori, după definirea termenilor se indică între paranteze rotunde capitolul în care s-a arătat pe larg conţinutul acestora.

Anexele. În afara titlului, ele vor fi identificate şi prin menţionarea: Anexa A, B, C ş.a.m.d. Anexele pot avea una sau mai multe pagini,

care se vor numerota consecutiv. La colontitlu, ca indicație auxiliară, deasupra textului se va trece, după caz, Anexa A (în partea stângă a paginii). Dacă titlul anexei conține prea multe cuvinte, la colontitlu se vor trece doar primele cuvinte sau se va reformula concis titlul. Dacă mai multe anexe se referă la aceeaşi problemă, atunci se va menționa Anexa A_1, A_2, A_3…, A_n. Pentru a nu rupe fluența textului, se recomandă ca tabelele şi figurile să fie trecute în anexe. Rămân în textul propriu-zis al lucrărilor de licență şi al tezelor de doctorat doar tabelele şi figurile fără de care demonstrația ar avea de suferit. Anexele pot fi prezentate într-un volum separat. O disertație de 500 de pagini îl descurajează pe orice cititor. Pe membrii comisiei îi chinuie, pur şi simplu. Dacă aceeaşi disertație este prezentată în două volume (teza propriu-zisă, 250 p. şi anexele alte 250 p.), lucrurile se schimbă. Dar de ce ne trebuie atâtea pagini pentru anexe? Cred că este păguboasă strategia de a încerca să impresionăm cititorii (inclusiv comisiile de examen) prin includerea în anexe a tot ce a produs computerul. Dictonul „Cine nu are timp scrie mult“ se verifică aici foarte bine. Să ne rezervăm suficient timp pentru a selecta tabelele şi figurile, pentru a condensa informația astfel ca disertația să aibă dimensiuni umane.

Notele. Altădată, notele erau infrapaginale, plasate la subsolul paginii. Acum sunt reunite de cele mai multe ori la sfârşitul fiecărui capitol sau la finalul cărții. Există şi posibilitatea de a introduce sub denumirea „Note“, numerotate pe capitole, precizările necesare pentru mai buna înțelegere a textului. În astfel de cazuri notele sunt introduse imediat înaintea listei bibliografice. Paginile de note sunt numerotate cu cifre arabe în continuarea textului.

Folosirea notelor în redactarea lucrărilor științifice ar trebui încurajată. Textul propriu-zis ar fi mai lizibil şi argumentația mai limpede. Erudiția savantului s-ar exprima foarte bine în aceste note. Un bun exemplu de redactare cu note ni-l oferă Slavko Splichal (1999, 313), profesor de comunicare în masă şi opinie publică la Universitatea din Lubljana şi director al Institutului European pentru Comunicare şi Cultură:

Note

CAPITOLUL I:
PUBLICITATE, PUBLIC ŞI OPINIE PUBLICĂ

1. Preferința lui Ginsberg şi Zaller pentru opinia de masă şi pentru termenul „opinia maselor“ nu este fondată pe dihotomia opinie publică şi opinia maselor, în care opinia maselor este *negarea* opiniei publice, aşa cum a sugereat, de exemplu, Tönnies (1922, 77-87) şi, mai târziu, Schmidtchen (1959). (Splichal, 1999, 313)

Umberto Eco (1977/2000, 181-183) consideră că notele folosesc pentru: a) a indica sursele citatelor; b) a adăuga alte indicații bibliografice de întărire despre un subiect discutat în text; c) a face trimiteri externe şi interne; d) a introduce un citat de întărire a unui punct de vedere exprimat în text; e) a da amploare afirmațiilor din text; f) a corecta unele afirmații din text; g) a reda traducerea unui citat din text; h) a plăti datorii. Savantul şi scriitorul italian ne atrage atenția că „*o notă n-ar trebui niciodată să fie cu adevărat foarte lungă*; altminteri, nu e notă, este un *apendice* şi, ca atare, trebuie inserată şi numerotată la sfârşitul lucrării“ (*idem*, 183).

Fireşte că notele terebuie să fie deplin justificate în logica discursului şi că nu trebuie să preia la subsolul paginii sau la sfârşitul cărții informațiile esențiale. Totuşi, sunt suficient de multe motive pentru care, aşa cum am spus, să nu se renunțe la practica de a folosi notele.

Redactarea listei bibliografice, a indexului şi a cuprinsului

Lista bibliografică. Plasată la sfârşitul unui articol ştiințific, lista bibliografică nu se confundă cu bibliografia unei cărți de specialitate, a unei lucrări de licență sau a unei teze de doctorat. În lista bibliografică sunt incluse numai lucrările citate în articolul scris spre

a fi publicat într-o revistă de specialitate. Bibliografia, ca parte a lucrărilor ştiinţifice, conţine şi lucrări din care nu s-au extras citate, ci doar idei în legătură cu tema tratată. Este bine ca la finele tezelor de doctorat şi de licenţă să se facă distincţie între „bibliografia temei“ şi „bibliografia consultată“. Academicianul Solomon Marcus remarca faptul că „În limba engleză se face o distincţie între *references* şi *bibliography*, prima variantă având în vedere referinţele bibliografice la care se face trimitere în locuri precise ale textului, pe când a doua poate eluda această condiţie. Nu întâmplător, unii adoptă a doua variantă, fie din neglijenţă, fie deliberat, pentru a menţine o stare de imprecizie. Prima variantă este, desigur, de preferat“ (Marcus, 2002, 3). Este posibilă şi combinarea celor două modalităţi de trimiteri bibliografice chiar în redactarea monografiilor destinate tiparului. Referinţele bibliografice se disting cu uşurinţă de bibliografia temei prin precizarea paginilor de unde au fost preluate citatele sau ideile ce susţin demonstraţia proprie. Nu mi se pare a fi nici neglijenţă, nici rea intenţie să menţionăm la bibliografie titlurile unor cărţi pe care nu le-am citit, dar despre existenţa cărora am aflat din consultarea lucrărilor de referinţă. Aceasta poate orienta lecturile altor persoane preocupate de tema pe care am abordat-o noi. În tezele de licenţă mai ales – dat fiind timpul relativ limitat rezervat redactării – este recomandabil să se includă în lista bibliografică un număr cât mai mare de titluri în legătură cu subiectul disertaţiei. Căutarea bibliografiei, chiar pe Internet, nu poate constitui o notă proastă pentru studenţi, dimpotrivă. Personal, îi încurajez pe studenţii şi pe doctoranzii mei să nu se limiteze la menţionarea în lista bibliografică doar a lucrărilor din care au citat şi pe care, fireşte, le-au citit. Îşi găsesc locul în lista bibliografică şi studiile consacrate rezolvării problemei lor de cercetare, dar pe care, din lipsa timpului, din cauza dificulăţilor de procurare a revistelor sau volumelor de studii, nu le-au putut fişa. Abaterea deontologică intervine când nu se operează distincţia între bibliografia consultată (*references*) şi bibliografia temei (*bibliography*).

Dar cum se alcătuieşte o listă bibliografică? În conformitate cu STAS 8660-82, lista bibliografică se poate alcătui în mai multe feluri. Cel mai frecvent şi cel mai adecvat este modul de organizare a listei după criteriul alfabetic al numelui autorului (sau al primului autor, dacă sunt mai mulţi autori menţionaţi în pagina de titlu a lucrărilor consultate). Dacă sunt menţionate mai multe lucrări ale aceluiaşi autor, se va proceda la ordonarea lor cronologică, de la cea mai veche publicaţie la cea mai recentă. Dacă acelaşi autor a publicat într-un singur an mai multe lucrări pe care le-am şi folosit, vom nota după anul de aparţie, fără nici un spaţiu liber, primele litere ale alfabetului (Chelcea, 2002*a*, 2002*b*). Lucrările realizate de respectivul autor în colaborare vor fi şi ele ordonate cronologic şi inserate în lista bibliografică după ce se vor fi epuizat lucrările la care este unic autor. În practica unor edituri s-a răspândit următoarea modalitate de alcătuire a listelor bibliografice:

Cernea, Mihail (coord). (1970). *Contribuţii la sociologia culturii de masă*. Bucureşti: Editura Academiei R.S.România.
Chelcea, Septimiu. (1975). *Chestionarul în investigaţia sociologică*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
________. (1982). *Experimentul în psihosociologie*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
________. (1988). *Lungul drum spre tine însuţi*. Bucureşti: Editura Militară.
________. (2002*a*). *Un secol de cercetări psihosociologice*. Iaşi: Editura Polirom.
________. (2002*b*). *Opinia publică. Gândesc masele despre ce şi cum vor elitele?* Bucureşti: Editura Economică.
Chelcea, Septimiu şi Chelcea, Adina. (1977). *Elemente de psihosociologie a muncii eficiente*. Bucureşti: Editura Politică.

Nu mi se pare foarte fericit acest mod de alcătuire a listei bibliografice. Pe de altă parte, deşi se înscrie în logica redactării şi a lecturii, alcătuirea listei bibliografice în ordinea citării în text prezintă dificultăţi în plus; nu o recomand.

În ceea ce priveşte normele etice referitoare la listele bibliografice, suntem de acord cu Nicolae Gherghel (1996, 95) care susţine că ele trebuie „să reflecte documentarea reală, să conţină numai lucrările în strânsă legătură cu subiectul cercetărilor efectuate, să nu fie

unilaterale, să nu omită lucrările autorilor autohtoni, să reflecte cunoaşterea lucrărilor anterioare în aceeaşi problemă şi, în special, a celor care abia dețin prioritatea".

Reglementările din STAS 6158-70 (revizuit în 1990) privind referințele bibliografice sunt într-o oarecare discordanță cu standardele Harvard. În loc de a indica numele şi prenumele autorului (autorilor), titlul publicației, traducerea titlului, numărul ediției, locul (locurile) publicării, editura (editurile), anul (anii) apariției lucrării, este preferabil să trecem anul apariției lucrării imediat după numele autorului. Astfel se reperează mai uşor lucrările citate în sistemul Harvard. De asemenea, mi se pare judicios, cel puțin pentru lucrările din domeniul ştiințelor socioumane, să preluăm modelul referințelor bibliografice din revistele şi cărțile occidentale de prestigiu. Un bun exemplu îl constituie bibliografia lucrării coordonate de Richard Y. Bourhis şi Jacques-Philippe Leyens (1994/1997, 276-316). Pentru fiecare lucrare consultată se menționează, în ordine, dacă a apărut într-o revistă: numele şi prenumele autorului sau autorilor, anul publicării, titlul articolului, titlul revistei, tomul (volumul), numărul acesteia, paginile tipărite ale respectivului articol.

Să remarcăm tendința actuală de a se simplifica modalitatea alcătuirii trimiterilor bibliografice. S-a renunțat la trecerea între ghilimele a titlului articolelor şi revistelor, precum şi la precizările: nr., vol., p. sau pp. În manuscris se subliniază obligatoriu titlul revistei (acesta apare cu *italice*), iar anul apariției publicației se închide între paranteze. Pentru o înțelegere mai corectă a contribuțiilor este bine să se treacă în paranteză dreaptă anul apariției ediției princeps, după care, în paranteză rotundă, anul apariției lucrării consultate. Nu mi se pare a fi suficient să notăm doar a câta ediție este lucrarea la care am avut acces: într-un singur an pot apărea mai multe ediții, iar lucrările clasice cunosc, de-a lungul timpului, zeci şi zeci de ediții. Practica datării ediției princeps nu s-a generalizat, dar mi se pare a fi bine venită. Personal, o recomand mai ales în redactarea lucrărilor de licență şi a tezelor de doctorat când se trece în revistă literatura de specialitate. Spicuim, spre exemplificare, din lucrarea lui Chris Hart (1998, 221-223):

Ayar, A.J. (1946 [1936]) *Language, Truth and Logic*. London: Victor Gollancz.
Becker, H. (1963) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
Button, G. (ed.) (1991) *Ethnomethodology and the Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
Durkheim, É. (1970 [1897]) *Suicide: A Study in Sociology*. London: Routledge.
Lévi-Strauss, C. (1964-1972) *Mythologies*. 3 vols. Paris: Plon.
Schlick, M. (1949 [1936]) 'Meaning and verification', in M. Feigl and W. Sellars (eds.) *Readings in Philosophical Analysis*. Viena: Springer.
Weber, M. (1965a [1930]) *The Theory of Social and Economic Organisation*. Oxford: Oxford University Press.
Weber, M. (1965b [1930]) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Allen & Unwin.
Yanni, D.A. (1990) 'The social construction of women as mediated by advertising', *Journal of Communication Inquiry*, 14(1): 71-81.

Față de stilul trimiterilor bibliografice recomandat de *Asociația Americană de Psihologie*, pe care l-am prezentat, există numeroase particularizări cerute de edituri sau agreate de autori. Va trebui să ne interesăm, să citim recomandările pentru pregătirea manuscrisului (tipărite pe ultima pagină sau pe coperta a treia a revistelor), să aflăm cerințele instituțiilor de învățământ superior care organizează examene de licență şi de doctorat. Ne vom conforma lor: aici inovația nu-şi are loc.

Când pregătim manuscrisul pentru editură, ne putem manifesta opțiunile: numele autorilor să-l trecem cu majuscule, prenumele cu litere de rând, să plasăm numele autorilor pe un rând separat, anul apariției lucrării să fie separat prin virgule sau în paranteze rotunde, iar data ediției princeps – aşa cum am mai arătat – să fie marcată prin paranteze drepte, să se păstreze indicațiile *nr.*, *vol.*, *p.* sau *pp.*, ca şi ghilimelele.

TABOADA LÉONETTI, Isabel

1989 «Cohabitation pluri-ethnique dans la ville: stratégies d'insertion locale et phénomènes identitaires», *Revue européene des migrations internationales*, 5, 2, 51-69.

Esențială este păstrarea stilului lucrării (inclusiv a modului de întocmire a listei bibliografice) de la primul la ultimul rând al acesteia.

Când lucrarea citată nu este datată, după numele autorului se menționează f.a. = fără an. Se va preciza a câta ediție este lucrarea consultată şi dacă suntem în prezența unei ediții revăzute.

Bailey, Kenneth D. [1978] (1982). *Methods of Social Research* (ediția a II-a, revăzută), New York: The Free Press.

Dacă am consultat o lucrare tradusă, după titlu vom specifica în ce limbă a apărut ediția după care s-a făcut traducerea.

Szczepański, Jan. [1970] (1972). *Noțiuni elementare de sociologie* (trad. din polonă). Bucureşti: Editura Ştiințifică.

Ordonarea lucrărilor se va face după alfabetul limbii române (în cazul nostru), avându-se în vedere inițiala numelui autorului sau a primului autor. Această operație nu prezintă dificultăți. Totuşi, atragem atenția asupra câtorva detalii. Când apar în lista bibliografică mai multe lucrări de acelaşi autor, numele acestuia poate fi trecut o singură dată, iar lucrările vor fi ordonate cronologic. Dacă sunt citate şi lucrări în care respectivul autor are unul sau mai mulți colaboratori, se va epuiza şirul lucrărilor la care este unic autor, trecându-se apoi lucrările colective (tot ordonate cronologic). Dacă lucrările citate nu au menționat autorul sau autorii (*Constituția României*, *Hotărâri de guvern*, documente statistice oficiale etc.), se vor insera în lista bibliografie conform inițialei instituției care a emis documentul sau conform inițialei primului cuvânt din titlul acestora.

Să revenim la ordonarea numelor de autori. Când întâlnim nume compuse şi unite prin cratimă, le ordonăm după inițiala primului cuvânt.

Rădulescu-Motru, Constantin. [1904] (1995). *Cultura română şi politicianismul*. Craiova: Editura Scrisul Românesc.

Numele autorilor francezi formate cu particulele de noblețe *La* sau *Le* vor fi trecute la litera L, păstrându-se un spațiu tipografic alb (La Rochefoucauld, François; Le Bon, Gustave; Le Page, A.; Le Vine, R.A.); cele ale autorilor englezi formate cu *Mc* sau *Mac* vor fi incluse la litera *M,* fără nici un spațiu alb (MacLachlan, J; McCauley, C.; McGregor, D.M.). Numele formate cu *Van* se grupează la litera *V* (*Van Leeuwen, M.S.; Van Gennep, A.*), la fel cele formate cu *Von* (*Von Bayer, C.L.*). Cele ce cuprind particula *de* vor fi inserate la litera D (DeFleur, M.L.; de Visscher, P.; DePaulo, B.M.; D'Andrare, R.), iar cele formate cu litera *O* (O'Barr, W.; O'Hara, M.) între literele *N* şi *P*. Există şi excepții: numele lui Charles Alexis Clarél de Tocqueville va fi inserat la litera T, nu la D. Uneori, nu este foarte uşor să distingem numele de prenumele unor autori. De exemplu, Sandu Dumitru sau Dumitru Sandu (1999); Nicolae Radu sau Radu Nicolae?). În astfel de situații preluăm înscrisul de pe copertă sau din pagina de titlu şi considerăm primul cuvânt ca fiind numele de botez. Să avem în vedere însă că autorii maghiari îşi scriu mai întâi numele de familie şi apoi prenumele (de exemplu, Bogathy Zoltan, nu Zoltan Bogathy; Ranschburg Jenö, nu Jenö Ranschburg). Oricum, este bine ca la întocmirea listei bibliografice să consultăm, când avem dubii, dicționarele de specialitate şi enciclopediile.

Indexul de nume. Acelaşi lucru se recomandă la întocmirea indicelui de nume. Fața de cele spuse, nu avem de adăugat decât că la înşiruirea numelor ce au aceeaşi inițială se ia în considerare cea de-a doua şi, după caz, cea de-a treia literă a numelui. Dacă numele de familie ale mai multor autori sunt identice, ordonarea se face conform inițialei prenumelui. Este recomandabil să se menționeze prenumele, nu doar inițiala. De exemplu: Strauss, Anselm L. Când autorul se semnează cu inițiala înaintea prenumelui (de exemplu, C. Wright Mills), la indexul de nume inițiala va fi intercalată între nume şi prenume (de exemplu, Mills C. Wright).

Se observă că după transcrierea numelui se pune virgulă, dar nu şi după prenume. De asemenea, după inițiala prenumelui tatălui apare virgula. După numărul paginii (fără a indica p. sau pp.) nu se

inserează nici un semn ortografic. Vom avea grijă ca în index numele autorilor să fie scrise exact ca în text la paginile indicate, păstrându-se toate elementele numelui. Indicele de nume se dactilografiază (culege) pe două sau trei coloane, în funcție de formatul cărții, respectiv de oglinda paginii.

Indexul de teme. În fine, indicele de teme (de subiecte, de materii/teme) va cuprinde toate „cuvintele-cheie", în ordine alfabetică. Se vor preciza paginile unde apar, ca şi – după caz – intervalul de pagini consacrat analizei acestora. Este foarte bine dacă, după indicarea paginilor, se trece cu italice *vezi şi*... În unele lucrări se publică un singur indice în care apar, în ordine alfabetică, atât numele autorilor citați, cât şi subiectele (temele) abordate. Nu mi se pare a fi o soluție fericită.

Construirea indicelui de nume şi de teme nu este o operație mecanică. Din contră, ea presupune o reflecție atentă asupra textului. Vor fi incluse numai numele autorilor din care s-a citat, nu şi numele altor personalități care apar incidental. Dacă folosim maxima *Amicus Plato, sed magis amica veritas*, nu vom trece în index numele filosofului grec Platon (427–347 î.e.n.). Nici numele oamenilor politici nu au de ce să apară în index dacă ne referim la epoca sau la guvernarea lor. Dacă însă cităm din cuvântările lor, atunci, fireşte, trebuie să includem respectivele nume în index. Nu-i sfătuiesc deloc pe studenți sau pe cercetătorii din domeniul ştiințelor socioumane să apeleze la argumentul autorității. În ceea ce priveşte alcătuirea indicelui de teme, aceasta se confundă cu analiza conținutului, proces laborios de identificare a categoriilor în care vor fi incluse cuvintele-cheie şi sinonimele lor.

Cuprinsul. Deşi „cuprinsul" (sau „tabla de materii") se scrie ultimul, el figurează pe prima pagină, după pagina de titlu. Nu mi se pare o idee bună de a introduce cuprinsul după prefață sau la sfârşitul lucrării. Mi se pare firesc să ştim din capul locului, nu la sfârşit, care este structura disertației sau a cărții. Este inestetic şi şcolăresc să se marcheze cu un şir de puncte corespondența dintre titlul capitolelor

sau subcapitolelor şi numărul paginii unde se află în cuprinsul lucării. În lucrările moderne, la „Cuprins" numărul paginilor se trece imediat după titlul unităților de text (capitole, subcapitole), la două spații albe după o linie oblică.

*
* *

Nu aş vrea să închei această lucrare înainte de a mărturisi neliniştea mea în legătură cu felul în care veți reacționa după ce o veți fi consultat-o. Mă tem să nu spuneți: „Cine ştie face, cine nu îi învață pe alții", fără să îl citați pe George Bernard Shaw. Accept că m-am abătut de la unele reguli de redactare. Ştiu că nu ştiu de câte ori am făcut-o. Dacă s-ar publica numai lucrările redactate perfect, nu ar mai apărea nici o carte. Şi mă mai tem ca dumneavoastră să nu fi descoperit că plictiseala s-a născut în ziua când ați citit cuprinsul acestui ghid. Dar nu! Lucrurile nu vor sta aşa, pentru că sunteți sau ați fost studenții mei. V-ați dat seama de la prima pagină că am dorit să cunoaşteți mai devreme decât am aflat eu cum se redactează în domeniul ştiințelor socioumane, chiar dacă pentru asta m-am mai şi împrumutat de idei de la unii, de la alții, din reviste, cărți şi de pe Internet. Cine au fost generoşii? Îi găsiți la indexul de nume.

Anexa A

Prezentarea unei disertații

Prezentarea lucrărilor de licență sau a tezelor de doctorat trebuie să răspundă pe deplin cerințelor universității unde se susțin. Ne permitem să facem totuşi câteva recomandări generale.

Volumul	– unei teze de licență: 60-85 de pagini – unei teze de doctorat: 200-300 de pagini
Numărul de copii	– pentru o lucrare de licență: 2 + 1 copie pentru conducătorul științific – pentru o teză de doctorat: 1 + 3 copii pentru membrii comisiei

Elementele generale

Elementele tehnice

1. Pagina de titlu
   - Denumirea universității
   - Denumirea facultății
   - Titlul complet şi subtitlul tezei
   - Numele şi prenumele autorului
   - Numele, prenumele şi gradul didactic al conducătorului științific
   - Luna şi anul susținerii disertației
2. Sumarul (conținutul, tabla de materii)
3. Lista figurilor şi tabelelor

4. Lista abrevierilor
5. Mulțumiri pentru persoanele şi instituțiile care l-au ajutat pe absolvent/doctorand să realizeze lucrarea/teza

Elemente de conținut
6. Conținutul propriu-zis al lucrării/tezei
   Introducere: ce îşi propune lucrarea/teza
   Trecerea în revistă a literaturii de specialitate
   Metodologia: metodele şi tehnicile utilizate
   Datele obținute
   Discuția datelor
   Concluzii şi recomandări pentru cercetările viitoare
7. Anexe (opțional)
8. Glosar (opțional)

Elemente bibliografice
9. Note
10. Lista bibliografică (lucrări din care s-a citat şi lucrări citite, dar din care nu s-a citat)

Anexa B

Expresii şi locuțiuni în limba latină

Ab abrupto. Dintr-o dată, a intra direct în subiect, de la început în fondul problemei.
Ab actu ad potentiam. De la real la posibil.
Ab acia et acu. De la fir şi de la ac, de-a fir a păr, amănunțit.
A baculo ad angulum. De la baston la unghi, incoerent.
Ab antiquo. Din vechime, de demult.
Ab auctoritate. Argumentul autorității, invocarea faptului că afirmația a fost făcută de o persoană cu autoritate.
Abdita loca. Locuri ascunse.
Ab extra. Pe dinafară.
Ab hac et ab hoc. De la aceasta şi de la aceasta, a sări de la un lucru la altul
Ab imo pectore. Din adâncul inimi.
Ab initio. De la începuturi.
Ab invidia. Argumentul urii, demonstrație falsă.
Ab Iove principium. Începutul se face de la Jupiter. Să începem cu începutul (Vergiliu).
Ab ore ad aurem. De la gură la ureche.
Ab origine. De la origine.
A bove maiori discat arare minor. De la boul mai vârstnic să învețe cel mai tânăr să are (după Esop).
Ab ovo. De la ou, de la începutul începuturilor. Este vorba despre oul din care s-a născut Elena, fiică a lui Jupiter (Horațiu).
Ab re. Departe de subiect, fără rost.
Absit adulator, feriat me verus amator. Să dispară linguşitorul, să mă certe cel care mă iubeşte.
Absque nota. Fără notă, fără indicarea locului şi/sau a anului apariției unei cărți.
Ab uno disce omnes. De la un specimen judecăm tot restul, de la o persoană extindem concluzia la întreaga populație (Vergiliu).
Ab urbe condita. De la întemeierea oraşului, a Romei (753 î.e.n.).

Abutere verbum. A abuza de un cuvânt, a-l folosi într-un sens impropriu.
Acies ingenii. Ascuţişul minţii (Cicero).
A contrario. Argumentare dedusă din ceea ce este contrar, prin opoziţie.
Acta diurna. Acte zilnice, buletinul oficial al Romei.
Acta est fabula. Piesa a fost jucată. Formulă de încheiere a spectacolului dramatic.
Acta, non verba. Fapte, nu vorbe.
Acta senatus. Actele senatului. Consemnarea discuţiilor din Senatul roman.
Acute cogitare. A gândi profund (Cicero).
Ad absurdum. Argumentare prin reducere la absurd (la ceea ce este imposibil de acceptat).
Ad aperturam libri. La deschiderea cărţii, la o primă lectură.
Ad calendas graecas. La calendele grecilor, niciodată. (Grecii nu aveau calende, zile fixe în care să se plătească datoriile, aşa cum aveau romanii).
Addenda. Ceea ce se adaugă, listă cu adăugiri.
Adaequatio rei et intellectus. Concordanţa între lucrurile din realitate şi gândire, între semnificaţia cuvântului şi obiectul desemnat, corespondenţa imaginilor noastre mintale cu realitatea obiectivă, coerenţa externă. Definiţie scolastică a adevărului (Toma d'Aquino).
Ad extremitates. Până la limite, în cel mai înalt grad.
Ad extremum. Până la capăt, până la urmă, în cele din urmă.
Ad finem. La sfârşit.
Ad fontes. La izvoare, referire bibliografică la opera originală.
Ad hoc. Pentru aceasta, pentru un anumit scop.
Ad infinitum. La infinit, la nesfârşit.
Ad ignorantiam. Argumentaţie bazată pe cererea acceptării dovezilor noastre, abstracţie făcând de argumentele celuilalt.
Ad interim. Temporar, provizoriu.
Ad libita librarii. Cu voia copistului, erori apărute într-un text datorită tiparului.
Ad libitum (*ad lib*). După plac, atât cât mi-a făcut plăcere (în cazul eşantionării nereprezentative).
Ad litteram. La literă, în sensul propriu, întocmai, cuvânt cu cuvânt.
Ad narrandum, non ad probandum. Pentru a povesti, nu pentru a dovedi.
Ad rem. La obiect.
Ad unum omnes. Toţi până la unul.
Ad valorem. În concordanţă cu valoarea, după valoare.
Advocatus diaboli. Avocatul diavolului (persoana desemnată spre a pune la îndoială în faţa Papei meritele unui candidat la canonizare, la includerea în rândul sfinţilor).
A fortiori. Cu atât mai mult, cu înţelepciune, care se impune cu necesitate.
Alea jacta est. Zarurile au fost aruncate (cuvintele lui Cezar la trecerea Rubiconului în anul 49 î.e.n.), hotărârea a fost luată.

Alias. Altfel (denumit), cunoscut şi sub numele de…
Alma mater. Mamă hrănitoare (despre patrie, despre universitate).
Alter ego. Un alt eu, persoană foarte asemănătoare, de încredere.
Alter idem. Altul similar.
Amicus certus in re incerta cernitur. Prietenul adevărat se vede în vremuri nesigure.
Amicus humani generis. Prieten al omenirii, cu referire la umanişti (azi, în sens peiorativ, lipsa criteriilor în alegerea prietenilor).
Amicus Plato, sed magis amica veritas. Îmi este prieten Platon, dar mai prieten îmi este adevărul.
Ancilla theologiae. Slujitoarea teologiei (cu referire la filosofie, în Evul Mediu).
Anno Domini. În anul Domnului, numărul anilor de la naşterea lui Iisus Christos.
Annus mirabilis. An minunat.
Ante annum. Anul trecut.
Ante Christum. Înainte de naşterea lui Iisus Christos.
Ante meridiem (*a.m.*). Înainte de amiază.
Ante portas. Înaintea porţilor, pericol apropiat.
A posteriori. De la efect la cauză, aposteriori, ulterior.
Apparatus criticus. Aparat critic, lucrările citate pe baza cărora s-a stabilit în text.
Appendix. Adaus (la o lucrare scrisă).
A priori. De la cauză la efect, înaintea oricărei experienţe, apriori, anterior.
Apud. Semnalarea faptului că citatul folosit nu provine de la o sursă primară.
Aquila non captat muscas. Vulturul nu prinde muşte, un om superior nu se ocupă de lucruri lipsite de valoare.
Ardentia verba. Limbaj entuaziast, cuvinte care usturā.
Argumenta ponderantur, non numerantur. Argumentele se evaluează, nu se numără.
Argumentum argentarium. Argument pecuniar, mită.
Argumentum baculinum. Argumentul băţului, utilizarea forţei pentru obţinerea unui drept. Denumirea acestui argument provine din practica anticilor de a dovedi existenţa realităţii exterioare intelectului prin lovirea pământului cu un băţ.
Argumentum ab auctoritate. Argumentul autorităţii, bazat pe recunoaşterea adevărului unui enunţ pentru că acesta a fost făcut de o persoană cu autoritate ştiinţifică sau socială.
Argumentum ab invidia. Argumentul pornit din ură, bazat pe sentimente negative, nu pe raţionamente obiective.
Argumentum ad consequentiam. Respingerea unui enunţ prin evaluarea consecinţelor ce decurg din admiterea lui.
Argumentum ad hominem. Argumentul privind persoana, constând în a-i opune interlocutorului consecinţele cele mai puţin probabile ale afirmaţiilor lui, care vizează adversarul ca persoană, nu afirmaţiile sale.

Argumentum ad ignorantiam. Argumentare bazată pe ignoranța celuilalt, solicitând ca acesta să prezinte probe pentru a susține afirmațiile făcute.
Argumentum ad judicium. Argumentul bazat pe dovezile cunoașterii științifice.
Argumentum ad misericordiam. Argumentul bazat pe sentimentele sau interesele interlocutorului.
Argumentum ad personam. Atac la persoană, constând din ironizarea sau insultarea acesteia.
Argumentum ad verecundiam. Argumentul bazat pe respect, pe recunoașterea adevărului unui enunț pentru că acesta a fost făcut de o persoană cu autoritate, care se bucură de o bună reputație.
Argumentum a contrario. Argumentare pornind de la contrariul a ceea ce trebuie demonstrat.
Argumentum a fortiori. Argumentul prin invocarea unui motiv mai puternic.
Argumentum a pari. Argument bazat pe egalitate, argumentul care se bazează pe translația demonstrației în cazurile similare.
Argumentum a tuto. Argumentul bazat pe analogie, de la cazurile cu probabilitate ridicată la cele cu probabilitate scăzută.
Argumentum ex concessis. Acceptarea pentru un moment a tezei interlocutorului, pentru a-l face să recunoască slăbiciunea argumentării lui.
Argumentum ex silentio. Argument prin tăcere, a nu nega un lucru înseamnă a-l afirma.
Ars longa, vita brevis. Arta (meșteșugul) este îndelungată (cere mult timp), viața este scurtă (după Hipocrat).
Artes liberales. Arte (științe) libere, preocupare intelectuală a oamenilor liberi în antichitate.
Artium baccalaureus. Licențiat în litere sau în științe umanistice.
Artium magister. Doctor în litere sau în științe umanistice.
Asinus ad lyram. Măgarul în fața lirei.
Asinus asinum fricat. Măgarul freacă (desmiardă) pe măgar. Despre două persoane care se laudă reciproc în public.
Asinus Buridani. Măgarul lui Buridan, aflat între două căpițe de fân, incapabil să se hotărască din care să mănânce.
Auctor opus laudat. Autorul își laudă opera (Ovidiu).
Audiatur et altera pars. Să fie ascultată și cealaltă parte (Seneca).
Aura popularis. A avea trecere la mulțime, popularitate ieftină.
Aurea mediocritas. Aurita cale de mijloc, viață cumpătată (Horațiu). Astăzi, persiflare a mediocrității.
Auri sacra fames. Blestemata foame de aur (Vergiliu).
Aut Caesar, aut nihil. Sau împărat, sau nimic (expresie atribuită de Nicolo Machiavelli lui Cezar Borgia), ambiție exagerată.
Aut Deus, aut natura. Sau Dumnezeu, sau natura.
Aut vincere, aut mori. Sau învingător, sau mort (a muri pentru victorie).

Ave! Să fii sănătos!
Ave, Caesar (imperator), morituri te salutant. Slavă ție Cezar, cei ce merg la moarte te salută (omagiul gladiatorilor înainte de începerea luptelor în arenă).

Baculinum. Folosirea forței în locul unui argument rațional.
Barba non facit philosophum. Nu barba îl face pe filosof (Plutarh).
Bellum omnium contra omnes. Războiul tuturor împotriva tuturor (Th. Hobbes).
Bene merenti. Celui care merită, medalie instituită de Papa Pius al VII-lea (1823).
Bis dat qui cito dat. Cine dă repede, dă îndoit (dublu).
Bis eadem dicere ridiculum est. Este ridicol să spui de două ori același lucru.
Bona fide. Bună credință, circumstanță atenuată.
Brevis Sallustiana. Concizie salustiană (Scrierile istoricului Caius Sallustius Crispus au rămas un exemplu de concizie).

Caesar non supra grammaticos. Împăratul nu este mai presus de gramaticieni, nimănui nu îi sunt permise greșelile de exprimare.
Cadit quaestio. Problemă falsă.
Cantus cycneus. Cântecul de lebădă, ultima creație a unei celebrități.
Captatio benevolentiae. Câștigarea bunăvoinței (cititorilor, publicului).
Carpe diem! Bucură-te de ziua de azi, profită de timp.
Castigat ridendo mores. Moravurile se îndreaptă prin râs (deviza scrisă la inaugurare pe cortina Teatrului de Comedie din Paris).
Casus belli. Ceea ce reprezintă cauza sau justifică războiul.
Causa causarum. Cauza cauzelor, cauza primă.
Causa est prior suo effectu. Cauza este anterioară efectului. Principiu al metafizicii scolastice.
Causa per se. Cauză prin sine. În metafizica scolastică, acea cauză care este destinată să producă un efect prin propria ei natură.
Cave canem! Atenție, câine (rău), avertisment.
Cedant arma togae. Armele să cedeze locul togii, îndemn la soluționarea pașnică a conflictelor.
Ceteris paribus. Celelalte rămân la fel. Cerință pentru a compara două elemente.
Circa. În jur de…, aproximativ.
Circulus vitiosus. Cercul vicios, deducerea propozițiilor una din cealaltă, circularitatea demonstrației.
Citius, altius, fortius. Mai repede, mai sus, mai tare (deviza jocurilor olimpice moderne).
Cogito, ergo sum. Gândesc, deci exist (Descartes).
Compos sui. Stăpân pe sine, a fi totdeauna stăpân pe sine.
Concedo. De acord, acceptarea argumentelor preopinentului.
Conditio humana. Condiția umană.
Conditio sine qua non. Condiție fără de care (nu se poate).

Confer (*cf.*). Compară (două texte), trimitere la alt text.
Consensus facit legem. Bună înțelegere, consensul suplinește legea.
Consensus gentium. Consimțământul popoarelor.
Consensus omnium. Consimțământul general, în unanimitate.
Consilio et prudentia. Prin înțelepciune și prudență.
Consummatum est! Totul s-a sfârșit! Ultimile cuvinte rostite de Iisus Christos.
Contra bonos mores. Contra bunelor moravuri, imoral.
Contradictio in adiecto. Contradicție intrinsecă, în definiție.
Contradictio in subiecto. Contradicție înlăuntrul subiectului (sau în lucru).
Coram nobis. În fața noastră, în prezența noastră.
Coram populo. În fața oamenilor, în prezența mulțimii, a vorbi deschis.
Corpus delicti. Corp delict.
Corrigenda. Ceea ce trebuie corectat, lista erorilor.
Crassa ignorantia. Ignoranță crasă.
Credo sed intelligere volo. Cred, dar vreau să înțeleg.
Credo quia absurdum est. Cred, pentru că este absurd (paradox formulat de Tertulian), împotriva rațiunii.
Cui bono? În avantajul cui? În interesul cui? (vezi *Cui prodest*?)
Cui dolet meminit. Cine pătimește își amintește (Cicero).
Cui prodest? Cui folosește? La ce bun?
Cum hoc, ergo propter hoc. O dată cu acest lucru, deci din cauza acestui lucru.
Cum eximia laude. Cu elogii deosebite (la acordarea unei diplome).
Currente calamo. Din fuga condeiului, greșeală în scris datorită neatenției.
Curriculum vitae. Cursul vieții, autobiografie.

Dat, dicat, dedicat (D.D.D.). Dă, spune, dedică. Formulă scrisă la începutul cărților latinești.
De auditiu. Din auzite, informație nesigură.
Decet imperatorem stantem mori. Un împărat se cuvine să moară în picioare (Vespasian).
De facto. Din punct de vedere faptic, actual (opus lui *de iure*).
Definiendum. Care trebuie definit.
Definiens. Care definește.
Definitio nominalis. Definiție nominală.
Definitio per idem. Definiție prin aceeași, circulară.
De gustibus non est disputandum. Despre gusturi nu se discută, fiecare este liber să aprecieze.
De jure. Din punct de vedere legal, de drept (opus lui *de facto*).
De lege ferenda. Conform prevederilor legale.
Delenda Carthago. Cartagina trebuie distrusă, răul trebuie înlăturat (Cato cel Bătrân).

De mortuis nil nisi bene. Despre morți numai de bine. Morții nu trebuie defăimați (Chilon).
De novo. Din nou, iarăși.
Deo gratias. Prin voia lui Dumnezeu, slavă Domnului (că s-a terminat ceva ce părea fără sfârșit).
De omnibus dubitandum. Trebuie să ne îndoim de totul.
De omni re scibili (*et de quibusdam aliis*). Despre tot ceea ce se poate ști (și despre altele câteva). Se folosește ca ironie la adresa pseudosavanților.
De plano. De la început, fără a mai fi necesar să se dezbată.
De profundis. Din adâncul sufletului, strigăt de deznădejde către Dumnezeu.
De propaganda fide. Pentru răspândirea credinței (institut înființat în 1622 de Papa Grigore al XV-lea).
Desinit in piscem mulier formosa superne. Se sfârșește ca un pește o femeie frumoasă de la brâu în sus. Despre ceea ce este hibrid în artă (Horațiu).
De visu. Din văzute (cu proprii ochi).
Dicendo dicere, scribendo scribere discimus. Învățăm să vorbim vorbind, să scriem scriind, deprinderile se formează prin practică.
Difficile est proprie communia dicere. Este greu să tratezi o temă comună într-un stil personal (Horațiu).
Dignus est intrare in nostro docto corpore. Este demn să intre în învățatul nostru corp (formulă medievală de acordare a titlului de doctor, păstrată în unele universități și azi).
Dissertatio. Expunere științifică (scrisă sau orală).
Divide et impera! Dezbină și stăpânește! (N. Machiavelli).
Dixi. Am zis! Formulă de încheiere a unui expozeu, sublinierea unei afirmații categorice.
Docendo discitur. Învățându-i pe alții, învățăm noi înșine (Seneca).
Docta dicta. Rostiri savante (Lucrețiu)
Docta ignorantia. Ignoranță savantă, ignoranță în cunoștință de cauză, ridiculizarea infatuării celor lipsiți de cunoștințe temeinice (Nicolaus Cusanus).
Doctor honoris causa. Doctor în semn de cinstire (titlu universitar).
Do ut des. Îți dau ca să îmi dai (echivalența prestațiilor în dreptul roman), serviciu contra serviciu, în sens larg.
Dubito, ergo cogito; cogito, ergo sum. Mă îndoiesc, deci cuget; cuget, deci exist (Réne Descartes).
Dulce et decorum est pro patria mori. Este dulce și frumos să mori pentru patrie (Horațiu).
Dum spiro, spero. Cât timp respir, sper (Cicero).
Dura lex, sed lex. Legea este aspră, dar este lege; obligativitatea respectării legilor juridice.
Durante causa, durat effectus. Cât timp dăinuie cauza, dăinuie și efectul.

Eadem. Aceaşi autoare.
Eadem, sed aliter. Aceleaşi, dar altfel. Raportul dintre original şi copie.
Ecce homo! Iată omul (de care este nevoie)! Exclamaţia lui Pilat din Pont când l-a arătat mulţimii pe Iisus Christos (după Ioan, 11, 5).
Ecundum quod. Generalizare pripită, extinderea nepermisă a concluziilor de la câteva cazuri observate la toate cazurile.
Editio princeps. Prima ediţie a unei cărţi.
Eo facto. Prin acest fapt.
Eo ipso. De la sine, tocmai de aceea.
Epistola non erubescit. Scrisoarea nu roşeşte (Cicero), hârtia suportă orice.
E pluribus unum. Unul format din mai mulţi (Vergiliu). Inscripţie pe stema SUA.
Ergo. Aşadar.
Eripitur persona, manet res. Persoana piere, lucrul rămâne; opera supravieţuieşte creatorului ei.
Errare humanum est, sed perseverare diabolicum. Eroarea este omenească, perseverenţa (în ea) este diabolică (Cicero).
Errata. Erori, lista erorilor.
Est modus in rebus. Există o măsură în toate (Horaţiu).
Et alibi. Şi în alte locuri (dintr-un text).
Et alli (*et al.*). Şi alţi (autori).
Et caetera (*Et cetera*). Şi alţii, şi altele, şi aşa mai departe (pronunţie: et-ce-te-ra).
Et in Arcadia ego! Şi eu am fost în Arcadia! (exprimarea nostalgiei după fericirea pierdută).
Ex abrupto. Brusc, fără pregătire prealabilă (vezi şi *ab abrupto*).
Ex anima. Din suflet, cu sinceritate.
Ex ante. De dinainte, anterior.
Ex cathedra. De pe tronul papal, cu mare autoritate, de la catedra universitară.
Excelsior. Mai sus. Deviza statului New York
Exceptio probat regulam. Excepţia întăreşte regula (principiu scolastic).
Ex concessis. Din premise.
Ex eadem causa. Din aceeaşi cauză.
Exempli gratia (*e.g.*). Pe calea exemplului, de exemplu.
Ex falso quodlibet. Din ceva fals (rezultă) orice.
Ex hypothesi. Prin ipoteză, ca supoziţie.
Exit. Sfârşit. Iese (indicaţie tehnică în teatrul din antichitate).
Ex libris (*meis*). Din cărţile (mele), formulă înscrisă pe cărţile personale.
Ex nihilo nihil. Din nimic (nu se naşte) nimic (Lucreţiu).
Ex necessitate rei. Din necesitate, constrâns de situaţie.
Exordium (*orationis*). Începutul (cuvântării), introducerea.
Ex officio. Din oficiu (apărător).
Experimentum crucis. Experiment crucial, decisiv (Francis Bacon).
Experto credeite. Daţi crezare celui păţit (Vergiliu), încrederea în experienţă.

Explicit. Se termină. În Evul Mediu, Cuvânt scris la sfârşitul unei lucrări.
Ex post facto. Retrospectiv, după ce fapta s-a întâmplat.
Expressis verbis. În termeni expliciţi.
Ex silentio. Argumentare bazată pe faptul că celălalt nu neagă cele afirmate de noi.
Ex tempore. Pe neaşteptate, imediat.
Extra muros. Dincolo de ziduri, din exterior, izolat de comunitate.
Ex uzu. Conform obiceiului.

Fabula docet. Fabula ne învaţă.
Facile princeps. Principiu preeminent, superior, prim.
Fac simile. Fă la fel, facsimil, copie fidelă a unui text.
Facta, non verba. Fapte, nu cuvinte.
Fac totum (*factotum*). Fă totul. Persoana care face toate activităţile într-un cadru organizat.
Fallacia accidentis. Sofismul accidentului: a considera esenţial ceea ce este accidental.
Fallacia dictionis. Sofism bazat pe vorbire.
Fecundus est error. Eroarea este fecundă, ipoteza neverificată restrânge aria investigaţiei.
Fama volat. Vestea zboară (Vergiliu).
Facit. A făcut(-o). Inscripţie pe o operă de artă, inserată înaintea numelui autorului.
Festina lente. Grăbeşte-te cu măsură (după Suetoniu).
Felix qui potuit rerum cognoscere causas. Fericit cel ce a putut cunoaşte cauza lucrurilor (Vergiliu).
Fiat lux. Să fie lumină, prin raţiune să fie alungată ignoranţa.
Fide et fiducia. Prin fidelitate şi încredere.
Fide, non armis. Prin încredere, nu cu ajutorul armelor.
Fides preacedit rationem. Credinţa precede raţiunea (Augustin).
Fides punica. Credinţă punică, perfidie, rea-credinţă.
Finis coronat opus. Sfârşitul încununează opera (Ovidiu).
Finita est comedia. Spectacolul s-a sfârşit.
Flagrante bello. Ostilitate deschisă, declarată.
Finis coronat opus. Sfârşitul încoronează opera (Ovidiu).
Flecti, non frangi. Să te pleci, dar să nu te frângi. Expresie a tenacităţii.
Forma dat esse rei. Forma dă existenţă lucrurilor. (Principiu scolastic).
Forma mentis. Alcătuirea minţii. Ceea ce defineşte o persoană, o epocă, un stil.
Fortuna favet fortibus. Întâmplarea îi favorizează pe cei îndrăzneţi.
Fugit irreparabile tempus. Timpul fuge fără să se mai întoarcă (Vergiliu).
Furor loquendi. Violenţă în vorbire, a urla.
Furor poeticus. Avânt poetic

Gaudeamus igitur. Să ne bucurăm, aşadar; imnul studenţilor din toată lumea.
Genius loci. Spirit al locului. La romani, zeul cel mai vechi al unui loc. Prin extensie, ceea ce defineşte un anumit loc.
Gloria in excelsis Deo. Glorificarea (lui Dumnezeu) în cel mai înalt grad.
Glossarium. Glosar, lista termenilor utilizaţi într-o lucrare ştiinţifică.
Graeca sunt, non leguntur. Sunt scrise (în limba) greacă, deci nu se citesc (azi, avertizare asupra instabilităţii parcugerii unui text). Expresie a aroganţei inculte.
Grosso modo. La modul general. În mare, sumar, fără a intra în amănunte.

Habent sua fata libelli. Cărţile îşi au soarta lor (Tirentianus Maurus).
Habitus. Mod de comportare constant, dobândit prin învăţare.
Haec non intelligo. Aceasta nu se înţelege.
Harenas numerare. A număra firele de nisip. Despre o operaţie migăloasă şi inutilă.
Hannibal ante portas! Hanibal este la porţi (Titus Livius), vestea unui pericol iminent.
Haud longis intervallis. La un interval scurt.
Hic et nunc. Aici şi acum, pe loc, imediat.
Hic et ubique. Aici şi pretutindeni (formulă înscrisă în vechime pe diplomele de doctor ale Universităţii din Paris).
Historia magistra vitae. Istoria (este) îmvăţătoarea vieţii (Cicero)
Hoc erat in votis. Aceasta am intenţionat (Horaţiu).
Homo erectus. Om ridicat. Etapă în evoluţia omului.
Homo faber. Omul făuritor. Despre ipostaza tehnică a omului
Homo habilis. Om capabil să construiască unelte. Etapă în evoluţia omului.
Homo homini deus. Omul este sfânt pentru om (Seneca, reluat de Baruch Spinoza).
Homo homini lupus. Omul este lup pentru om (Plaut, reluat de Thomas Hobbes).
Homo ludens. Omul care se joacă. Ipostaza ludică a omului (Johann Huizinga).
Homo novus. Om nou. Despre o persoană ridicată prin propriile forţe (Cicero).
Homo religiosus. Omul religios.
Homo sapiens. Omul înţelept. Etapă în evoluţia omului.
Homo universalis. Omul universal. Despre omul nou în epoca Renaşterii.
Homo sum et nihil humani a me alienum puto. Sunt om şi nimic din ce e omenesc nu-mi este străin (Terenţiu), exprimarea sentimentului solidarităţii umane.
Homo unius libri. Omul unei singure cărţi (*Biblia*). Azi, expresia desemnează un om unilateral pregătit.
Homo unius momenti. Omul unui singur moment.
Homunculus. Omuleţ. Diminutiv creat de Goethe. Prin extensie, persoană lipsită de importanţă.
Honoris causa. În mod onorific (doctor în ştiinţă, profesor).
Horresco referens. Mă cutremur de ceea ce relatez (Vergiliu).

Humanum est errare, diabolicum in errore perseverare. A greşi este omenesc, a persevera este diabolic (Augustin).
Hypotheses non fingo. Nu plăsmuiesc ipoteze, nu încerc să explic fenomenele prin cauze fictive (Isaac Newton).

Ibidem (*ibid.* sau *ib.*). În acelaşi loc, în aceeaşi lucrare, la aceeaşi pagină.
Idem (*id.*). Acelaşi cuvânt sau aceeaşi lucrare (carte, studiu) sau acelaşi autor.
Idem per idem. Acelaşi prin acelaşi. Argumentare defectuoasă, tautologie.
Id est (*i.e.*). Adică. Acest lucru înseamnă că…
Idola. Imagini, prejudecăţi (Francis Bacon).
Idola fori. Prejudecăţi inerente limbajului.
Idola specus. Prejudecăţi inerente individualităţii fiecărui subiect uman.
Idola theatri. Prejudecăţi derivate din sistemele filosofice.
Idola tribus. Prejudecăţi inerente naturii umane, în general.
Ignoramus et ignoramibus. Nu ştim şi nu vom şti niciodată.
Ignoratio elenchi. Ignorarea temei: greşeală de interpretare de la început, nesocotirea subiectului, înlocuirea premisei majore pentru a ajunge la concluzia dorită (Aristotel).
Ignotum per ignotius. A cerceta ceva necunoscut prin ceva şi mai necunoscut (principiu al alchimiei)
Illustrant orationem translata verba. Metaforele dau strălucire stilului.
Imago mundi. Imaginea lumii, vechea denumire a hărţilor geografice.
Imprimatur. Să se tipărească. Permisiunea dată de cenzura ecleziastică de a se tipări o carte.
Immunis est hominum cogitatio. Gândul oamenilor este inviolabil.
In abstracto. În abstract (opus concretului).
In aeternum. Pentru totdeauna, pe vecie.
In alternum. Alternativ.
In capite. În frunte.
Index expurgatorius. Listă de cărţi pe care biserica romano-catolică le-a interzis, iniţiată de Papa Paul al IV-lea (1559).
In dubio. Îndoială, dubiu.
In dubiis abstine. Dacă ai dubii, abţine-te (de a te pronunţa).
In esse. În actualitate.
In extenso. Pe larg, în întregime (a relata).
In extremis. Până în pragul morţii, până la punctul extrem.
In folio. Format de carte în care coala de tipar este pliată în două, alcătuind patru pagini.
In forma pauperis. Ca un om sărac.
Infra dignitatem. Sub orice demnitate.
In illo tempore. În trecutul îndepărtat, în timpuri imemoriale.
In infinitum. La nesfârşit.

In loco. În locul obişnuit, în acelaşi loc.
In medias res. În miezul lucrurilor (Horatiu).
In memoriam. În memoria, în amintirea.
In nomine. În numele.
In nuce. În nucă, în germene, în esenţă.
In octavo. Formatul de carte în care coala este pliată în opt, formând şaisprezece pagini.
In omnibus aliquid, in toto nihil. Din toate câte puţin, în total nimic, cunoştinţe fragmentate şi superficiale.
In pectore. În piept, în gând.
In pleno. În faţa întregii adunări.
In posse. Posibilitate.
In praesenti. În momentul de faţă, în prezent.
In praxi. În practică, în viaţa de zi cu zi.
In puris naturalibus. Gol, dezbrăcat complet, în costumul lui Adam.
In quarto. Formatul de carte în care coala de tipar este pliată în patru, formând opt pagini.
In re. În materie de…
In rerum natura. În natura (esenţa) lucrurilor.
In saecula saeculorum. În secole şi secole.
In situ. În situaţia originară, chiar în acel loc.
In spe. În speranţa că…
In statu nascendi. În forma de apariţie, pe cale de a se naşte.
In statu quo. În forma veche.
Inter alia. Între alte lucruri.
Inter arma silent leges. În timp de război legile tac, nu se aplică (Cicero).
Inter arma silent musae. În zgomotul armelor, muzele tac.
Inter nos. Între noi (fie vorba).
In terrorem. Prin ameninţare.
Inter se. În sine însuşi.
In toto. În întregime.
Intra muros. În interiorul zidurilor cetăţii, în cadrul unei colectivităţi.
In transitu. În trecere, în tranziţie.
In vacuo. În spaţiu gol, în vid, în eprubetă.
In vino veritas. În vin este adevărul, adevărul spus sub influenţa alcoolului (Pliniu cel Bătrân).
In vitro. În sticlă, în laborator, în condiţii artificiale.
In vivo. Pe viu.
Ipse dixit. Aşa a spus el, recursul la argumentul autorităţii. Expresie prin care pitagoreicii îşi exprimau veneraţia faţă de magistru.
Ipsissima verba. Prin chiar aceleaşi cuvinte, a reproduce cu fidelitate.
Ipso facto. Prin faptul însuşi, în sensul adevărului faptelor.

Ius gentium. Dreptul popoarelor, dreptul internaţional.
Ius primae noctis. Dreptul primei nopţi. Cutumă feudală care dădea drept stăpânului să defloreze orice mireasă.

Laborare est orare. Munca este sfântă.
Labore et constantia. Prin muncă şi perseverenţă.
Labor omnia vincit improbus. Munca stăruitoare învinge totul (Vergiliu).
Lacrima Christi. Lacrima lui Christos. Metaforă pentru un vin bun.
Lapsus calami. Greşeală scăpată din condei.
Lapsus linguae. Greşeală apărută în actul vorbirii, folosirea improprie a unui termen.
Lapsus memoriae. Greşeală de memorie, incapacitatea de a-ţi aminti un cuvânt.
Lato sensu. În accepţiunea largă (a termenului), în sens larg.
Laudator temporis acti. Lăudător al vremurilor trecute (Vergiliu), idealizarea trecutului.
Laudem conferre in medium. Să lauzi cu măsură.
Lege artis. După legea artei, fără greş.
Lex exclusi tertii. Principiul terţiului exclus.
Lex non scripta. Lege nescrisă.
Libere loqui. A vorbi liber (fără să a avea un text în faţă).
Libri muti magistri sunt. Cărţile sunt magiştri muţi.
Licentia poetica. Licenţă poetică, abatere de la norma lingvistică pentru o mai mare expresivitate (Seneca).
Lingua franca. Limbă de circulaţie internaţională.
Loco citato (*l.c.*). În locul citat mai sus.
Locus communis. Loc comun, ceea ce ştie toată lumea. Temă, formulă, figură de stil care apar frecvent în texte.
Locus sigilli (*l.s.*). Locul sigiliului. Inscripţie pe documentele medievale.
Lumen naturale. Facultatea naturală de a cunoaşte clar şi distinct (Réne Descartes).

Magister dixit. Magistrul a spus, recursul scolasticilor la autoritatea magistrului lor (Aristotel).
Magna cum laude. Cu cele mai mari elogii, calificativ pentru un titlu universitar sau pentru o diplomă.
Magnum opus. Lucrare (carte) de mari dimensiuni.
Malum discordiae. Mărul discordiei. Mărul dat Afroditei de către Paris, gest prin care s-a declanşat războiul troian.
Manu militari. Cu putere armată, a rezolva prin măsuri drastice.
Manu propria. Cu propria mână (a semna). Autentificarea iscăliturii regelui.
Manus manum lavat. O mână spală pe alta (Epicarm, preluat de Seneca).

Margaritas ante porcos. Mărgăritare la porci, a oferi lucruri valoroase celor care nu ştiu să le preţuiască (Matei, 7, 6).
Mathesis universalis. Ştiinţă generală bazată pe număr şi măsură.
Mea culpa. Greşeală proprie, greşeala mea, recunoaşterea unei greşeli.
Medicus curat, natura sanat. Medicul îngrijeşte, natura vindecă (după Hipocrat).
Me judice. În opinia mea.
Memento mori. Adu-ţi aminte că (şi tu) vei muri.
Mens sana in corpore sano. Minte sănătoasă în corp sănătos (Iuvenal).
Minima de malis. Cel mai mic dintre rele (Fedru).
Mirabile dictu. Este minunat de a relata (despre o întâmplare).
Mirabile visu. Este minunat de a vedea.
Mixtum compositum. Lucru amestecat, amalgam de idei.
Modus essendi. Mod de a fi.
Modus intelligibilis. Lumea realităţilor inteligibile.
Modus loquendi. Mod de exprimare.
Modus operandi. Mod de acţiune.
Modus probandi. Mod de demonstrare.
Modus sensibilis. Lumea lucrurilor perceptibile.
Modus vivendi. Mod de a trăi, acceptarea unor compromisuri.
Mulgere hircum. A mulge un ţap, a încerca să faci ceva imposibil (Vergiliu).
Multi sunt vocati, pauci vero electi. Mulţi chemaţi, puţin aleşi (Matei, 20, 16).
Multum in parvo. Mult în puţin (cu referire la comunicarea orală sau scrisă).
Mundi civis sum. Sunt ceăţean al lumii (după Diogene)
Mutatis mutandis. Cu o schimbare necesară, schimbând ceea ce trebuie schimbat.
Mutatio elenchi. Trecerea ilegitimă de la un subiect la altul.

Nam et ipsa scientia potestas est. Căci ştiinţa însăşi înseamnă putere (Francis Bacon).
Narrata refero. Mă refer la cele povestite anterior.
Natura non facit saltus. Natura nu face salturi (Wilhelm Leibniz).
Naturae non imperatur nisi parendo. Nu i se porunceşte naturii decât supunându-i-te (Francis Bacon).
Natura semper eadem. Natura este mereu aceeaşi (Baruch Spinoza).
Necessitas non habet legem. Necesitatea nu are lege (adagiu de dreptul roman).
Nec plus ultra. Nimic în plus, complet.
Ne discere cessa. Nu înceta să înveţi (Cato cel Bătrân).
Nego maiorem. Resping premisa majoră.
Nego consequentiam. Resping consecinţa.
Nemine contradicente. Fără opoziţie.
Nemo dat quod non habet. Nimeni nu dă ceea ce nu are.

Nemo propheta in patria sua. Nimeni nu este profet în patria sa. (Răspunsul lui Iisus Christos la rugăminţile mulţimii de a face minuni şi în Nazareth, aşa cum făcuse şi în Capernaum).
Nemo recte sine exemplo docetur aut discitur. Nimic nu se învaţă şi nu se însuşeşte corect fără exemple.
Ne quid nimis. Nimic prea mult (Terenţiu).
Ne varietur. De neschimbat, caracterul definitiv al unui text, al unei opere. Iniţial, despre ediţiile biblice autorizate de Vatican.
Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu. Nu există nimic în minte fără să fi fost mai înainte în simţuri (John Locke), principiu senzualist, contrar teoriei ideilor înnăscute.
Nihil praeter naturam perpetuum. Nimic nu este veşnic în afară de natură.
Nihil sine Deo. Nimic fără Dumnezeu (Cicero).
Nihil violentum durabile. Nimic violent nu dăinuie.
Nil desperandum. Nu există motiv de disperare.
Nil medium est. Nu există cale de mijloc, ori aşa, ori contrariul.
Nimium probans argumentum. Argumentare care dovedeşte prea mult.
Nolens, volens. Vrând, nevrând.
Noli (dis)turbare circulos meos! Nu-mi şterge cercurile! Avertisment adresat celui ce încearcă să te distragă de la treburi importante. Astfel s-a adresat Arhimede militarului care i-a călcat cercurile desenate pe nisip, după ce armata romană cucerise Siracusa. Arhimede a fost omorât de către acel soldat.
Nomina notata. Nume citate anterior.
Nomina odiosa. Nume ale persoanelor detestate, care evocă lucruri neplăcute.
Non causa pro causa. A considera cauză ceea ce nu este, sofism.
Non dubitandum est. Fără îndoială.
Non liquet (*N.L.*). Nu este clar.
Non multa, sed multum. Nu multe, ci mult (valoros).
Non nova, sed nove. Nu lucruri (teme, subiecte) noi, ci într-un chip (mod de tratare) nou.
Non numero, sed pondere. Nu numărul, ci valoarea, greutatea (argumentelor).
Non olet pecunia. Banii nu au miros. (Replică a împăratului Vespasian dată fiului său, Titus, care îi reproşa că a înfiinţat latrine cu taxă pentru a reface visteria Romei.)
Non omnes qui habent citharam sunt citharedi. Nu toţi care au citeră sunt cântăreţi din citeră. Prin extensie, nu toţi cei care au scris cărţi sunt autori.
Non quis, sed quid. Nu cine, ci ce (spune).
Non refert quam multos libros, sed quam bonos habeas. Nu contează cât de multe cărţi ai sctris, ci cât sunt de bune (Seneca).
Non scholae, sed vitae discimus. Nu învăţăm pentru şcoală, ci pentru viaţă (Seneca).
Non sequitur. Nu rezultă.

Nota. Adnotație la un text, însemnare, notă.
Nota bene (*N.B.*). Aspect important, observație pentru a atrage atenția asupra unui pasaj dintr-un text, subliniere.
Nuda veritas. Adevărul gol.
Nudis verbis. În sensul exact al cuvântului, în cuvinte simple, sincere.
Nulla dies sine linea. Nici o zi fără o linie, nici o zi fără a lucra ceva (Pliniu cel Bătrân).
Nulla regula sine exceptione. Nici o regulă (nu este) fără excepție (adagiu de drept roman).
Nullius in verba. Nimănui în cuvinte (să dai crezare, ci dovezilor experimentale).
Nullum verum inferet falsum. Nici un adevăr nu poate conduce la o concluzie falsă.
Numeri gubernant mundum. Numerele guvernează lumea.
Numerus clausus. Număr limitat (privind proporția studenților dintr-o anumită categorie socială).
Nunc aut nunquam. Acum sau niciodată.

Oculos habent et non videbunt. Quid habet aures audiendi audiat. Au ochi și nu vor vedea. Cine are urechi de auzit să audă (Evanghelia după Matei 13, 14).
Obscurum per obscurius. Explicație obscură printr-un stil obscur.
Oculi mentis. Ochii minții.
Odi profanum vulgus. A disprețui vulgul, mulțimile profane (Horațiu).
Omitte haec! Lasă de o parte acestea! Să trecem peste asta!
Omne initium difficile est. Orice început este greu.
Omne quod fit habet causam. Tot ceea ce se întâmplă are o cauză.
Omnia mutantur, nihil interit. Totul se transformă, nimic nu piere (Ovidiu).
Onus probandi. Obligația de a dovedi (sarcina reclamantului).
Opus citatum (op. cit.). Opera citată.
Opus igne, auctor patibulo dignus. Opera este bună de pus pe foc, iar autorul de spânzurătoare. Rezoluție pusă de cenzură pe manuscrisul *Hronicii Românilor* a lui Gheorghe Șincai.
Ora et labora. A se ruga și a munci.
Oratio pedestris. Vorbire prozaică.
Ora pro nobis. A se ruga pentru noi.
O tempora, o mores! Vai, timpul! Vai, moravurile! (Cicero).

Paete, non dolet! Paetus, nu doare! Îndemnul la sinucidere dat de către soția sa lui Paetus, implicat în complotul împotriva împăratului Claudiu, îndemnul de a o imita.
Panem et circenses. Pâine și jocuri (Iuvenal).
Pars pro toto. Parte pentru întreg, sugerarea întregului prin descrierea unei singure părți.

Particeps criminis. Complice la crimă.
Parvus error in principio magnus est in fine. O eroare mică la început devine mare la sfârșit (după Aristotel).
Passim. Ici și colo. Idei preluate din întreaga lucrare, fără indicarea paginilor.
Pater patriae. Părinte al patriei, merite excepționale pentru patrie.
Pauca, sed bona. Puțin, dar bun.
Per ambages loqui. A vorbi pe ocolite.
Per aspera ad astra. Pe căi anevoioase se ajunge la stele.
Per consequentias. Prin consecințe.
Per pedes apostolorum. Cu picioarele apostolilor, pe jos, desculț.
Persona grata. Persoană acceptată (cu referire la acreditarea diplomaților).
Persona dicitur ens quod memoriam sui conservat. Persoana este entitatea care își amintește mereu că este ea însăși.
Persona non grata. Persoană nedorită, neacceptată (cu referire la diplomați, juriști).
Petitio principii. Întoarcerea la enunțul inițial.
Philosophia perennis. Problematică și temă constantă a tuturor filosofilor.
Pluralis majestatis. Pluralul majestății, a vorbi despre sine la plural.
Pons asinorum. Puntea măgarilor; în Evul Mediu denumire hazlie dată de către elevi materialelor didactice mai rudimentare (de exemplu, repetarea unor definiții) folosite pentru înțelegerea unor probleme dificile.
Post factum. După faptă, ulterior.
Post festum. După sărbătoare, prea târziu.
Post hoc, ergo propter hoc. După aceasta, deci din cauza aceasta; sofism care constă din stabilirea unei legături cauzale pe baza constatării succesiunii în timp a fenomenelor.
Post scriptum (*P.S.*). Adaos la o scrisoare, după semnătură.
Prima facie. La prima vedere.
Primum movens. Primul motor, principiul etern și neschimbat al mișcării (după Aristotel).
Primum non nocere. În primul rând să nu dăuneze (principiu medical aplicabil și în cercetările sociale).
Primum vivere, deinde philosophari. Întâi să trăiești, apoi să filozofezi (ironizarea celor care discută steril și disprețuiesc acțiunea).
Primus inter pares. Primul dintre egali.
Pro bono publico. În interesul public.
Pro domo sua. Pentru casa sa, a pleda pentru a-și susține propria cauză sau propriile interese.
Pro forma. De formă.
Pro memoria. Spre aducere aminte.
Propria laus sordet. Lauda de sine miroase urât.
Punctum saliens. Punctul nodal, esența problemei.

Qui pro quo. Unul în locul altuia, confuzie, deviere de la subiect într-o discuţie.
Quid novi ex Africa? Ce a mai apărut nou din Africa? Exprimă curiozitatea ştiinţifică: în antichitate Africa era puţin cunoascută (după Aristotel).
Quid prodest? La ce bun? Ce folos?
Qui scribit bis legit. Cine scrie, citeşte de două ori.
Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando? Cine, ce, unde, prin ce mijloace, pentru ce, cum, când? (Ordinea logică în retorica lui Quintilian).
Quod erat demonstrandum (Q.E.D.). Ceea ce era de demonstrat. (Traducerea în latină a formulei lui Euclid).
Quot capita, tot sensus. Câte capete, atâtea sensuri, păreri.
Quod licet Iovi, non licet bovi. Ce este permis lui Jupiter, nu este îngăduit boului.
Quot linguas calles, tot homines vales. Câte limbi ştii, atâţia oameni valorezi.
Quod nimis probat nihil probat. Ceea ce dovedeşte prea mult nu dovedeşte nimic. Principiu scolastic.
Quorum. Dintre care. Numărul stabilit ca fiind necesar pentru a se lua o hotărâre prin vot.
Quo vadis? Unde te duci? Întrebare pusă lui Iisus de către apostolul Petru.
Qout homines, tot sententiae. Câţi oameni, atâtea păreri.

Rara avis. Pasăre rară (Iuvenal), ceva neobişnuit, persoană care se arată rareori.
Ratio cognoscendi. Raţiune, temei al cunoaşterii.
Ratio essendi. Temei de existenţă.
Re. În materie de…
Recta ratio. Raţiunea dreaptă.
Recto folio. Pe faţa foii (despre filele nenumerotate ale unui manuscris).
Reductio ad absurdum. Reducerea la absurd, verificare indirectă.
Regnum hominis. Domnia omului. Viziunea antropocentristă în Renaştere.
Regressus ad infinitum. A urca perpetuu de la efecte la cauze, de la consecinţe la principii..
Regulae philosophandi. Reguli ale filosofării, canoane metodologice în cercetarea ştiinţifică (Isaac Newton).
Repetitio est mater studiorum. Repetiţia este mama învăţăturii (Quintilian).
Res, non verba. Lucruri, nu vorbe (fapte, nu vorbe).
Restitutio in integrum. Reparaţie integrală, repararea tuturor prejudiciilor morale sau materiale.
Rhetorica est bene dicendi scientia in civilibus quaestionibus. Retorica este ştiinţa de a vorbi bine în probleme publice (Isidorus de Sevilla)
Ridentem dicere verum. Să spui adevărul râzând (Horaţiu).
Roma non fuit una die condita. Roma nu a fost ridicată într-o singură zi. Faptele măreţe necesită timp.
Rumor semper in ambiguo est. Zvonul este totdeauna îndoielnic (Ovidiu).

Sacra populi lingua est. Limba poporului este sacră.
Saepe stylum vertas. Să-ţi întorci mereu condeiul. Să schimbi mereu maniera de a scrie (Horaţiu).
Saltus in probando. Salt în demonstraţie. Omiterea voluntară sau involuntară a unei etape în argumentare.
Salve! Salvete! Să fii săntătos! Să fiţi sănătoşi!
Salvo errore calculi (*s.e.c.*). Sub rezerva unei erori de calcul.
Salvo errore et omissione (s.e. et o.). Sub rezerva unei erori sau a unei omisiuni.
Salvo titulo. Sub rezerva titlului. Mai târziu se va găsi un titlu mai potrivit.
Sancta simplicitas! Sfântă naivitate! A deplânge ignoranţa. Cuvinte adresate de reformatorul religios ceh, Jan Hus, unei bătrâne care a pus şi ea o surcică pe rugul arzând. Jan Hus a fost excomunicat (1410) şi ars pe rug (1415).
Sapere aude! Îndrăzneşte să fii înţelept! (Horaţiu), îndemn la studiu.
Satis verborum. Prea multe vorbe.
Scientia et potentia in idem. Ştiinţa şi puterea sunt unul şi acelaşi lucru (Francis Bacon).
Scientia nobilat. Ştiinţa înnobilează.
Scio me nescire. Ştiu că nu ştiu (după Socrate).
Scire volunt omnes, studiis incumbere pauci. Toţi vor să ştie, puţini vor să se dedice studiilor.
Scribendi cacoethes. Tumorile scrisului. Despre scrierile inutile.
Scribere scribendo, dicendo dicere disces. Înveţi să scrii scriind şi să vorbeşti vorbind.
Secundum quid. În funcţie de, relativ.
Sed ad rem redeamus. Dar să revinim la subiectul discuşiei (Cicero)
Sic. Aşa, întocmai (încadrat între paranteze pătrate arată că se respectă textul fără nici o modificare, cu greşelile de redactare).
Sic transit gloria mundi. Aşa trece gloria lumii (Thomas a Kempis).
Simplex munditiis. Eleganţă în simplitate.
Sine amicitia vitam esse nullam. Fără prietenie n-ar fi viaţă (Cicero).
Sine cura. Fără grijă, slujbă bine plătită pentru o muncă minimă.
Sine die. Fără o zi stabilită, la nesfârşit.
Sine dubio. Fără îndoială.
Sine hoc, ergo propter hoc. Din lipsa unui lucru, deci din cauza acelui lucru.
Sine ira et studio. Fără ură şi fără părtinire (Tacit).
Sine loco et anno (s.l.et a.). Fără specificarea locului şi a anului (cu referire la cărţi).
Sine qua non. Fără de care este imposibil.
Sine tempore. Fără răgaz, întocmai la ora convenită.
Si vis pacem, para bellum. Dacă doreşti pace, pregăteşte-te de război.
Si vis amari, ama! Dacă vrei să fii iubit, iubeşte! (Seneca)
Socratico more. În manieră socratică.

Sol lucet omnibus. Soarele strălucește pentru toți, dreptul de a ne bucura de darurile naturii.
Solum certum nihil esse certi. Singurl lucru sigur este faptul că nimic nu este sigur (după Socrate).
Spero meliora. Sper în lucruri mai bune.
Spiritus rector. Spirit conducător, personalitate care definește o mișcare de idei.
Stante pede. În picioare, pe fugă.
Statu quo. Situația în care se găsesc lucrurile, fără schimbare.
Status in statu. Stat în stat (referitor la o populație care dorește condiții speciale).
Stricto sensu. În accepțiunea restrânsă a termenului.
Studiose exquirunt unde verba sint. Cercetează cu pasiune de unde provin cuvintele. Îndemn pentru a căuta etimologia cuvintelor (Cicero).
Sublata causa, tollitur effectus. Dacă se înlătură cauza, dispare și efectul.
Sub lege libertas. Libertate în cadrul legii.
Sub specie aeternitatis. A concepe lucrurile din perspectiva eternității (Spinoza).
Sub voce (s.v.). Sub cuvântul (când se citează cuvintele dintr-un dicționar).
Sui generis. O entitate deosebită de oricare alt gen, care constituie ea însăși un gen, în felul său.
Summa cum pietate. Cu cel mai mare respect.
Summa summarum. Cele mai presus dintre cele mai presus. Formulă pentru superlativ (Plaut)
Summum bonum. Binele suprem (Dumnezeu).
Sunt lacrimae rerum. Sunt lacrimi pentru lucruri, nenorocirile provoacă lacrimi (Vergiliu).
Suo tempore. La vremea sa (orice lucru).
Suppressivo veri. Sub presiunea adevărului.
Sustine et abstine! Îndură și stăpânește-te! (principiu etic fundamental al stoicismului).
Sutor, ne ultra crepidam. Cizmarule, nu mai sus de sanda. Admonestarea celui care își depășește competența. Aceste cuvinte au fost adresate de pictorul grec Apelles (356– 308 î.e.n.) unui cizmar care, după ce a făcut o observație corectă legată de modul în care era pictată o sandală a personajului, a început să critice și alte elemente ale tabloului.

Tabula rasa. Tăblă (de ceară) ștearsă, metaforă vizând capacitatea receptivă a omului, anterioară oricărei experiențe (după Aristotel).
Tacent, satis laudant. Tăcând, ei laudă destul (Terențiu).
Tale quale. Așa cum este, neschimbat, ca atare.
Tamen est laudanda voluntas. Totuși trebuie lăudată dorința de a face (chiar dacă acțiunea a eșuat).
Tandem bona causa triumphat. În cele din urmă, cauza bună a triumfat.
Tantum possumus, quantum scimus. Putem atât cât știm (Francis Bacon).

Temere. Fără intenție, din întâmplare.
Temporis filia veritas. Adevărul este fiul timpului.
Tempora mutantur, nos et mutamur in illis! Timpurile se schimbă și noi o dată cu ele!
Tempus edax rerum est. Timpul este devoratorul lucrurilor.
Tempus omnia revelat. Timpul dă la iveală toate lucrurile.
Terminus a quo, terminus ad quem. Punct de pornire, punct de destinație.
Terminus technicus. Termen tehnic.
Terra incognita. Ținuturi neexplorate, probleme încă neelucidate de știință.
Tertium comparationis. Al treilea termen al comparației (elementul neutru).
Tertium non datur. Nu se dă ca posibil un al treilea termen (ipoteză).
Theatrum mundi. Spectacolul lumii. Lumea privită ca spectacol.
Theoria sine praxi est carrus sine axi. Teoria fără paractică este (ca) un car fără osie.
Timeo hominem unius libri. Mă tem de omul unei singure cărți. Cuvintele lui Toma d'Aquino pot fi interpretate în două sensuri: a) Mă tem de cel care a citit o singură carte (*Biblia*), pentru că o cunoaște foarte bine și nu mă pot confrunta cu el; b) Mă tem de cel care a citit o singură carte, pentru că nu cunoaște diversitatea punctelor de vedere și nu pot dialoga cu el.
Toga praetexta. Togă tivită (cu purpură) pe care la Roma o purtau adolescenții (până la 17 ani).
Toga virilis. Togă bărbătească, purtată de cetățenii romani maturi.
Toto caelo. Diametral opus.
Totum est prius partibus. Întregul este anterior părților (Wilhelm Leibniz).
Tu quoque, mi fili! Chiar și tu, fiule! Sunt cuvintele adresate de Cezar lui Brutus, fiul său natural, care se afla printre conjurații care l-au ucis în Senat la Idele lui Marte (anul 44 î.e.n.)

Ubi bene, ibi patria. Unde este bine, acolo este patria (Cicero).
Ubi libertas, ibi patria. Unde este libertate, acolo este patria.
Ubi supra. Unde s-a menționat anterior (deasupra).
Ultima ratio. Ultimul argument.
Ultima Thule. Thule (ținut mitic) cea îndepărtată, capătul lumii, ultima limită într-un domeniu.
Una hirundo non facit ver. Cu o rândunică nu se face primăvară (după Aristotel).
Una voce. Cu o singură voce, în unanimitate.
Una animo. Cu o singură minte, unanimitate.
Urbi et orbi. Către oraș (Roma) și către lume (benedicțiunea papală).
Utile dulci. (A îmbina) utilul cu plăcutul.
Ut infra. Ca dedesubt, ca mai jos, trimitere la paragraful următor.
Uti, non abuti. A uza, nu a abuza.
Ut sic. Ca atare.

Ut supra. Ca mai sus, trimitere la paragraful anterior.

Vade mecum (*vademecum*). Mergi cu mine. Denumire pentru un manual şcolar, pentru un îndreptar sau pentru un ghid.
Variae lectiones. Diferite lucruri, cărţi.
Variorum notae. Note ale diferiţilor comentatori.
Verbi gratia (*v. g.*). De exemplu.
Veni, vidi, vici. Am venit, am văzut, am învins (Cezar).
Venter non habet aures. Pântecele nu are urechi, cei flămânzi nu se satură cu vorbe.
Vera causa. Cauza adevărată.
Verba docent, exempla trahunt. Vorbele te învaţă, exemplele te conving.
Verbatim et litteratim. Cuvânt pentru cuvânt şi scrisoare pentru scrisoare.
Verbotenus. Cuvânt cu cuvânt.
Verbum a verbo. Cuvânt cu cuvânt. În mod literal.
Vere scire est per causas scire. A cunoaşte cu adevărat înseamnă a cunoaşte cauzele (Francis Bacon).
Verba volant, scripta manent. Cuvintele zboară (se pierd), cele scrise rămân (ca dovadă) (Terenţiu).
Veritas numquam perit. Adevărul nu piere niciodată (Seneca).
Veritatis oratio simplex. Adevărul se rosteşte simplu (Seneca).
Veritas odium parit. Adevărul stârneşte ură.
Verum ipsum factum est. Adevărul este însuşi faptul (Giambattista Vico).
Vestem mutare. A-şi schimba haina, a fi oportunist.
Vexata quaestio. Problemă disputată.
Via media. Cale de mijloc.
Via regia. Calea regală.
Via, veritas, vita. Metodă, adevăr, viaţă.
Vice versa. Invers, termeni interşanjabili, schimbarea succesiunii.
Vide. Vezi. Trimitere la un text.
Video meliora proboque, deteriora sequor. Văd şi sunt de acord cu calea cea bună, dar o urmez pe cea rea (Ovidiu).
Vide ut supra. Văd ceea ce este deasupra mea.
Vi et armis. Prin forţă şi arme.
Vincit omnia veritas. Adevărul le învinge pe toate.
Virtus constitit in medio. Virtutea se află la mijloc.
Virtute et fide. Prin virtute şi credinţă.
Virtute et labore. Prin virtute şi muncă.
Virtute, non astutia. Prin virtute, nu prin viclenie.
Vis cogitativa. Puterea de a cugeta (principiu scolastic).
Vis inertiae. Puterea inerţiei (rezistenţă la schimbare).
Vis viva. Puterea vieţii, energia.

Vita brevis, ars longa. Viaţa este scurtă, arta este lungă.
Vivat, crescat, floreat! Să trăiască, să crească, să înflorească! (urare academică).
Viva vox. (Prin) viu grai, oral.
Viva vox docet. Cuvântul viu învaţă.
Volens, nolens. Vrând, nevrând.
Vox et praeterea nihil. O voce şi nimic mai mult, vorbe fără sens.
Vox populi, vox Dei. Vocea poporului este vocea lui Dumnezeu (autoritatea majorităţii).
Vox populi, vox stultorum. Vocea poporului este vocea dobitoacelor (incompetenţa majorităţii)
Vox Stentorea. Voce de stentor, puternică (Stentor, personaj din *Iliada* lui Homer, care avea o voce foarte puternică, asemenea a cincizeci de oameni).
Vox et praeterea nihil. O voce şi nimic mai mult, vorbe fără sens.
Vulgo. Comun, obişnuit, în limbaj popular.

Sursa: *Dicţionar de filozofie*, Bucureşti, Editura Politică, 1978, 707-736; *The Concise English Dictionary*, Peter Haddock Ltd., f.a., 474-482; Munteanu, E. şi Munteanu, Lucia-Gabriela, 1996; *Mic dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, III-XXXII; Pătru, M.V., 1999; Roman, I., 1978, 38-44; Săvulescu, Silvia, 2001, 153-167.

Bibliografie

Abraham, Dorel, Bădescu, Ilie şi Chelcea, Septimiu. (1995*). Interethnic Relations in Romania. Sociological Diagnosis and Evaluation of Tendencies*. Cluj-Napoca: Editura Carpatica.

Alexandrescu, Sorin. (1998). *Paradoxul român*. Bucureşti: Editura Univers.

Amerio, Piero. (1999). Putem să ne ocupăm de libertate, demnitate şi dreptate? *Psihologia socială*, 3, 7-25.

Apolzan, Lucia. (1943). Sate-crânguri din Munţii Apuseni. Observaţii asupra aşezării lor sociale. *Sociologie românească*, V, 1-6, 149-160.

A Statment on Plagiarism. webster.commnet.edu/mla/plagiarism.shtml

Bahtin, Mihail. (1986). *The Problem of Speech Genres. Apud* Peter Burke (1992/1999).

Bailey, Kenneth D. [1972] (1982). *Methods of Social Research* (ediţia a II-a). New York: The Free Press.

Banciu, Dan. (1995). *Sociologie juridică. Ipoteze şi funcţii sociale ale dreptului.* Bucureşti: Editura Hyperion XXI.

Barnett, S.A. [1988] (1995). *Biologie şi libertate.* Bucureşti: Editura Enciclopedică.

Băban, Adriana. (2002). *Metodologia cercetării calitative*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.

Bădescu, Ilie. (2002). *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme* (vol. 1). Bucureşti: Editura Economică.

Bălaşa, Ana. (1997). Ce aşteaptă tinerii de la muncă? *Psihologia*, 2, 11-15.

Beauvois, Jean-Léon şi Lévy, André. (1984). Editorial. *Connexions*, 24, 5-8.

Becker, Howard S. (1998*). Tricks of the Trade. How to Think about Your Research while You're Doing it*. Chicago: The University of Chicago Press.

Berg, Bruce L. [1989] (1998). *Qualitative Research Methods for the Social Science* (ediţia a III-a). Boston: Allyn and Bacon.

Bellah, R.N., Madsen, R., Sullivan, W.M., Swidler, Ann şi Tipton, S.M. [1985] (1998). *Americanii. Individualism şi dăruire*. Bucureşti: Editura Humanitas.

Bochenski, Joseph. [1974] (1992). *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorităţii*. Bucureşti: Editura Humanitas.

Boncu, Ştefan. (1999). *Psihologie şi societate.* Iaşi: Editura Erota.
Boudon, Raymond (coord.). [1992] (1997). *Tratat de sociologie*. Bucureşti: Editura Humanitas.
Bourhis, Richard Y. şi Leyens, Jacques-Philippe (coord.). [1994] (1997). *Stereotipuri, discriminare şi relaţii intergrupuri.* Iaşi: Editura Polirom.
Burke, Peter. [1992] (1999). *Istorie şi teorie socială.* Bucureşti: Editura Humanitas.
Buzon, Claudette şi Mouras, Marie-Jo. (1997). Se documenter, gérer et exploiter l'information. În A.Veil-Barais (coord.). *Les Méthodes en psychologie* (pp. 56-95). Paris: Bréal.
Cernea, Mihail (coord). (1970). *Contribuţii la sociologia culturii de masă*. Bucureşti: Editura Academiei R.S. România.
Chartier, Roger. [1985] (1995). Practicile scrierii. În Ph. Ariès şi G. Duby (coord.). Istoria vieţii private (vol. 5, pp. 136-198). Bucureşti: Editura Meridiane.
Chelcea, Septimiu. (1975). *Chestionarul în investigaţia sociologică*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Chelcea, Septimiu. (1982). *Experimentul în psihosociologie*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Chelcea, Septimiu. (1988). *Lungul drum spre tine însuţi*. Bucureşti: Editura Militară.
Chelcea, Septimiu. (2002*a*). *Un secol de cercetări psihosociologice*. Iaşi: Editura Polirom.
Chelcea, Septimiu. (2002*b*). *Opinia publică. Gândesc masele despre ce şi cum vor elitele?* Bucureşti: Editura Economică.
Chelcea, Septimiu şi Chelcea, Adina. (1977). *Elemente de psihosociologie a muncii eficiente*. Bucureşti: Editura Politică.
Chelcea, Ion şi Chelcea, Septimiu. (1990). Forme tradiţionale de cooperare în viaţa poporului român: tovărăşiile tinerilor. *Sociologie românească*, 1-2, 93-105.
Chelcea, Septimiu, Lungu, Ovidiu, Radu, Lucian şi Vlăduţ, Mihaela. (1999). *Reprezentarea mintală a self-ului şi a altora. Fenomenul Muhammad Ali în România*. Manuscris în curs de publicare.
Chelcea, Septimiu şi Filipescu, Iancu. (2002). Notă asupra ediţiei. În D. Gusti şi T. Herseni (eds.). *Îndrumări pentru monografiile sociologice* [1940]. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.
Comte, Auguste. (1824). *Système de philosophie positive*. *Apud* Paul Foulquié şi Raymond Saint-Jean. (1962).
Conea, Ion. (1940). *Clopotiva – un sat din Haţeg*. Bucureşti: Institutul de Ştiinţe Sociale al României.
Constantinescu, Cornel. (1999 decembrie). Tradiţia cercetărilor sociologice în Judeţul Argeş. În Ilie Bădescu (moderator), *60 de ani de la cercetarea sociologică a plasei Dâmbovnic*. Simpozion. Universitatea din Piteşti.

Coteanu, Ion, Seche, Luiza şi Seche, Mircea. (1996). *Dicţionarul explicativ al limbii române* (ediţia a II-a). Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.
Cuba, Lee şi Cocking, John. (1997). *How to Write about the Social Sciences*. Edinburgh: Longman Group Limited.
de Visscher, Pierre. (1998). Exerciţii structurate în dinamica grupurilor: de ce? *Psihologia socială,* 1, 117-125.
Dicţionarul explicativ al limbii române. (1975). Bucureşti: Editura Academiei R.S.România.
Didier, Julia. (1964). *Dictionnaire de la Philosophie*. Paris: Librairie Larousse.
Dubois, Jean, Edeline, F., Klinkenberg, J.M., Minguet, P., Pire, F. şi Trinon, N. [1970] (1974). *Retorică generală*. Bucureşti: Editura Univers.
Ducrot, Oswald şi Schaeffer, Jean-Marie. [1972] (1996*). Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*. Bucureşti: Editura Babel.
Durkheim, Émile. [1895] (1974). *Regulile metodei sociologice*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Durkheim, Émile. [1897] (1993). *Despre sinucidere*. Iaşi: Editura Institutului European.
Eco, Umberto. [1997] (2000). *Cum se face o teză de licenţă*. Constanţa: Editura Pontica.
Einstein, Albert. [1916] (1957). *Fundamentele teoriei generale a relativităţii*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Eliade, Mircea. [1958] (2002). Scrisoare către Principesa Ileana a României. *Aldine*, 334, 4.
Eron, L.D., Huesmann, L.R., Lefkowitz, M.M. şi Walder, L.O. (1972). Does television violence cause aggression? *American Psychologist*, 27, 253-263.
Eysenck, Hans J. şi Eysenck, Michael. [1981] (1998). *Descifrarea comportamentului uman*. Bucureşti: Editura Teora.
Ferréol, Gilles şi Schlachter, Didier. (1995). *Dictionnaire des techniques quantitatives appliquées aux sciences économiques et sociales*. Paris: Armand Colin.
Ferréol, Gilles şi Flageul, Noël. [1996] (1998). *Metode şi tehnici de exprimare scrisă şi orală*. Iaşi: Editura Polirom.
Ferréol, Gilles (coord.). (1999) *Adolescence et toxicomanie*. Paris: Armand Colin.
Foulquié, Paul şi Saint-Jean, Raymond. (1962). *Dictionnaire de la Langue philosophique*. Paris: PUF.
Freud, Sigmund. [1916] (1980). *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieţii cotidiene* (trad. Leonard Gavriliu). Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.
Georgiu, Grigore (1997). *Naţiune, cultură, identitate*. Bucureşti: Editura Diogene.
Georgescu, N. (2002). Cuvânt înainte. În M. Eminescu. *Poezii* (vol. 1: *Satire*). Bucureşti: Editura Floare Albastră.

Gherghel, Nicolae. (1996). *Cum să scriem un articol ştiinţific*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Gilbert, Nigel. (1993). Writing about Social Research. În N. Gilbert (ed.). *Researching Social Life* (pp. 328-344). Londra: Sage Publications.
Goodman, Norman. [1992] (1998). *Introducere în sociologie*. Bucureşti: Editura Lider.
Greenwald, Anthony G. şi Banaji, Mahzarin, R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes, *Psychological Review*, 102, 2-27.
Gusti, Dimitrie. [1936] (1996). Muzeul Satului Românesc. În *Opere. Despre cutură* (pp. 169-177). Bucureşti: Editura „Dimitrie Gusti".
Gusti, Dimitrie şi Herseni, Traian. (1942). *Elemente de sociologie cu aplicări la cunoaşterea ţării şi a neamului nostru* (ediţia a VII-a, revăzută). Bucureşti: Editura Cartea Românească.
Habermas, Jürgen. [1962] (1998). *Sfera publică şi transformarea ei structurală*. Bucureşti: Editura Univers.
Hart, Chris. (1998). *Doing a Literature Review. Releasing the Social Science Research Imagination*. Londra: Sage.
Hegel, Georg W.F. [1833] (1964). *Prelegeri de istorie a filozofiei* (trad. D.D. Roşca). Bucureşti: Editura Academiei R.P. România.
Hult, Christine A. (1996). *Researching and Writing in the Social Sciences*. Boston: Allyn and Bacon.
Iluţ, Petru. (2000). *Iluzia localismului şi localizarea iluziei. Teme actuale ale psihosociologiei*. Iaşi: Editura Polirom.
Kapiţa, P.L. [1977] (1981). *Experiment, teorie, practică*. Bucureşti: Editura Politică.
Kaufmann, Jean-Claude. [1995] (1998a). *Trupuri de femei, priviri de bărbaţi. Sociologia sânilor goi*. Bucureşti: Editura Nemira.
Kaufmann, Jean-Claude. [1996] (1998b). Interviul comprehensiv. În François de Singly, Alain Blanchet, Anne Gotman şi Jean-Claude Kaufmann, *Ancheta şi metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv*. Iaşi: Editura Polirom.
Key, V.O. Jr. (1961). *Public Opinion and American Democracy*. New York: Alfred A. Kopf.
King, Gary, Keohane, Robert şi Verba, Sidney. [1994] (2000). *Fundamentele cercetării sociale*. Iaşi: Editura Polirom.
Kinsey, Alfred C., Pomeroy, Wardell B., Clyde, Martin E. şi Gebhard, Paul H. [1953] (1970). *Das sexuelle Verhalten der Frau*. Berlin: G.B. Fischer & Co.
Kissinger, Henry. (2001). *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*. New York: Simon & Schuster.
Kuhn, Thomas S. [1962] (1976). *Structura revoluţiilor ştiinţifice*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

La Follette, M. (1992). *Stealing into Print: Plagiarism, Fraud, and Misconduct in Scientific Publishing*. Berkeley, CA: University of California Press.
Legea privind dreptul de autor şi drepturile conexe, *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 60 din 26 martie 1996.
Lewis, Oscar. [1961] (1978). *Copiii lui Sánchez*. Bucureşti: Editura Eminescu.
Lewis, Oscar. (1969). *A Death in the Sánchez Family*. New York: Random House.
Leyens, Jacques-Philippe. (1983). *Sommes-nous tous des psychologues?* Bruxelles: Mardaga.
Loftus, Geoffrey R. şi Loftus, Elisabeth F. [1982] (1988). *Esence of Statistics* (ediţia a II-a). New York: Alfred A. Knopf Inc.
Lodge, David. [1995] (2002). *Terapia*. Bucureşti: Editura Polirom.
Luca, Marcela. (1999). Succesul – un ţel al fiecăruia? *Psihologia*, 5, 28-35.
Luduşan, Nicolae şi Voiculescu, Florea. (1997*). Măsurarea şi analiza statistică în ştiinţele educaţiei. Teorie şi aplicaţii*. Sibiu: Editura Imago.
Marcu, Florin şi Maneca, Constant. [1961] (1978). *Dicţionar de neologisme* (ediţia a III-a, revăzută şi adăugită). Bucureşti: Editura Academiei R.S. România.
Marcus, Solomon. (2002). La şcoala plagiatului. *România literară*, 48, 3.
Massey, Douglas S. (2002). A brief history of human society: The origin and role of emotion in social life. *American Sociological Review*, 67, 1, 1-29.
Maugham, W. Somerset. [1919] (1996). *Vreau şi luna de pe cer*. Bucureşti: Editura Allfa.
Merton, Robert K. (1948). The self-fulfilling prophecy. *Antioch Review*, 8, 193-200.
Merton, Robert K. [1949] (1968). *Social Theory and Social Structure*. Londra: The Free Press.
Mic dicţionar enciclopedic. (1978). Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Miguel, Amando de. (1997). *Manual del perfecto sociólogo*. Madrid: Espasa Calpe S.A.
Mihai, Lucian. (2002). Protecţia creaţiilor literare, artistice şi ştiinţifice prin dreptul de autor. *Buletin informativ*, 8, 30-31.
Miller, David L. (1985). *Introduction to Collective Behavior*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
Mills, C. Wright [1959] (1975). *Imaginaţia sociologică* (trad. Petru Berar). Bucureşti: Editura Politică.
Morris, Desmond. [1967] (1991). *Maimuţa goală*. Bucureşti: Editura Enciclopedică.
Moscovici, Serge. (1988). *La Machine à faire des dieux. Sociologie et psychologie*. Paris: Fayard.
Moscovici, Serge. [1997] (1999). *Cronica anilor risipiţi. Povestire autobiografică*. Iaşi: Editura Polirom.
Moser, C.A. [1958] (1967). *Metodele de anchetă în investigarea fenomenelor sociale*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Munteanu, Eugen şi Munteanu, Gabriela-Lucia. (1996). *Aeterna latinitas. Mică enciclopedie a gîndirii europene în expresie latină*. Iaşi: Editura Polirom.
Neculau, Adrian. (coord.) (1996). *Psihologie socială. Aspecte contemporane*. Iaşi: Editura Polirom.
Neculau, Adrian. (2003). Prefaţă. În B. Zani şi A. Palmonari (coord.). *Manual de psihologia comunităţii*. Iaşi: Editura Polirom.
Noelle-Neumann, Elisabeth. [1980] (1984). *The Spiral of Silence. Public Opinion – Our Social Skin*. Chicago: The University of Chicago Press.
Parsons, Talcott. (1951). *The Social System*. Glencoe: The Free Press.
Passeron, Jean-Claude. (1991). *Le Raisonnement sociologique*. Paris: Éditions Nathan. *Apud* Jean-Claude Kaufmann (1998).
Pătru, Miron Virgil. (1999). *Sententiae. Dicţionar de maxime, citate, expresii latine*. Bucureşti: Editura Compol.
Perpelea, Nicolae. (1997). Opinia publică despre „opinia publică". *Revista română de sociologie*, VIII, 3-4, 319-357.
Pettigrew, Thomas F. (1971). *Racially Separate or Together?* New York: McGraw-Hill.
Plagiarism: What It is and How to Recognize and Avoid It. http://www.indiana.edu/~wts/wts/plagiarism.html.
Popper, Karl R. [1971] (1981). *Logica cercetării*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Provost, Marc A., Alain, Michel, Leroux, Yvan şi Lussier, Yvan [1993] (1997). *Guide de preséntation d'un raport de recherche* (ediţia a III-a). Trois-Rivières Qc: Les Éditions SMG.
Publication Manual of the American Psychological Association. (1994). (ediţia a IV-a). Washington: American Psychological Association.
Radu, Ioan, Miclea, Mircea, Albu, Monica, Moldovan, Olga, Nemeş, Sofia şi Szamosközy, Ştefan. (1993). *Metodologie psihologică şi analiza datelor*. Cluj-Napoca: Editura Sincron.
Ramón y Cajal, Santiago. [1897] (1967). *Drumul spre ştiinţă*. Bucureşti: Editura Politică.
Roman, Ion. (1978). *Vorbiţi mai bine, scrieţi mai bine româneşte*. Bucureşti: Editura Ion Creangă.
Rousseau, Jean-Jacques. [1762] (1967). *Contractul social*. (trad. Henri H. Stahl). Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Sandu, Dumitru. (1999). *Spaţiul social al tranziţiei. Cercetări şi eseuri*. Iaşi: Editura Polirom.
Săvulescu, Silvia. (2001). *Retorică şi teoria argumentării*. Bucureşti: Editura SNSPA.
Schifirneţ, Constantin. (1999). *Sociologie*. Bucureşti: Editura Economică.

Seca, Jean-Marie. (1998). Tineri, culturi emergente şi ieşiri din „galeră". *Psihologia socială*, 2, 59-71.
Seca, Jean-Marie. (1999). Logica simulacrului. *Psihologia socială*, 3, 37-49.
Sendrail, Marcel. [1967] (1983). *Înţelepciunea formelor*. Bucureşti: Editura Meridiane.
Seneca, Annaeus L. [58 e.n.] (1967). *Scrieri către Luciliu*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Shrader-Frechette, Kristin. (1994). *Ethic of Scientific Research*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
Singleton, Royce, Jr., Straits, Bruce C., Straits, Margaret M. şi McAllister, Ronald J. (1988). *Approaches to Social Research*. New York: Oxford University Press.
Singly, François de, Blanchet, Alain, Gotman, Anne şi Kaufmann, Jean-Claude. [1992] (1998). *Ancheta şi metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv*. Iaşi: Editura Polirom.
Sirota, André. (1998). Când lipseşte regula, se deschide o breşă pentru un atac pervers obişnuit. *Psihologia socială*, 2, 39-59.
Splichal, Slavko. (1999). *Public Opinion. Developments and Controversies in the Twentieth Century*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
Spinoza, Baruch. [1677] (1981). *Etica demonstrată după metoda geometrică şi împărţită în cinci părţi*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Stahl, Henri H. (1974). *Teoria şi practica investigaţiilor sociale* (vol. I). Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Stavinsky, Price L. (1973). Term Paper „Mills", Academic Plagiarism, and State Regulation. *Political Science Quarterly*, 88, 3, 445-461.
Stănciulescu, Elisabeta. (1998). Prefaţă. În François de Singly şi alţii. (1998).
Stănculescu, Elena. (1998). Vârsta adultă – involuţie sau progres? *Psihologia*, 6, 9-14.
Stănculescu, Irina. (1998). *Organizarea socială a memoriei colective*. Lucrare de licenţă nepublicată, Universitatea Bucureşti.
Strauss, Anselm L. (1992). *La Trame de la négociation. Sociologie qualitative et interactionalisme*. Paris: L'Harmattan. *Apud* Jean-Claude Kaufmann (1998).
Strauss, Anselm L. şi Corbin, Juliet. [1990] (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: Sage.
Szczepański, Jan. [1970] (1972). *Noţiuni elementare de sociologie*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Şerbănescu, Andra. [2000] (2001). *Cum se scrie un text* (ediţia a II-a). Iaşi: Editura Polirom.
Toffler, Alvin. [1981] (1983). *Al treilea val*. Bucureşti: Editura Politică.

Traxel, Werner. (1974). *Grundlagen und Methoden der Psychologie*. Berna: Hans Huber Verlag.

Useem, Bert. (1997). Chosing a Dissertation Topic. *Political Science and Politics*, 30, 2, 213-216.

Vlăsceanu, Mihaela. (1999). *Organizaţiile şi cultura organizării*. Bucureşti: Editura Trei.

Wallerstein, Immanuel. [1998] (1999). Raportul Preşedintelui Asociaţiei Internaţionale de Sociologie. *Sociologie românească*, 1, 123-128.

Weber, Max. [1919] (2000). Ştiinţa ca profesiune. *Revista română de sociologie*, 5-6, 485-508.

White, Hayden V. (1966). *The Burden of History. Apud* Peter Burke (1992/1999).

Zafiu, Rodica. (2002). Obsesiile cacofoniei. *România literară*, 50, 13.

Zamfir, Cătălin. (1999). *Spre o paradigmă a gândirii sociologice.* Iaşi: Editura Cantes.

Zlate, Mielu. (1996). *Introducere în psihologie*. Bucureşti: Casa de editură şi presă „Şansa".

Index de nume

Index de teme